RXZ dodnes nepoznané

RKZ d o d n e s nepoznané

Dne 16. září 1817 byl nalezen Rukopis královédvorský, na podzim téhož roku pak Rukopis zelenohorský. Odpověď na otázku, jak staré tyto texty jsou a kdo je jejich autorem, však nebyla ani po dvou stech letech od jejich objevu nalezena. Hledání této odpovědi je věnována tato kniha.

RKZ

d o d n e s nepoznané

K. Nesměrák / D. Mentzlová / J. Urban / J. Žytek

Vydání této publikace bylo umožněno díky velkorysé finanční podpoře PhDr. Julia Enderse Prof. Dr. Zdenka Frankenberger Daneše

© Česká společnost rukopisná, 2017.

ISBN 978-80-270-2453-7

"U nás pravda po zákonu svatu"

Naši publikaci otevíráme veršem z Rukopisu zelenohorského. Záměrně. Vždyť dvě stě let trvá hledání pravdy o stáří Rukopisů královédvorského a zelenohorského a dosud jsme se pravdy o nich nedočkali. Většinový názor o RKZ, který naleznete v každé populární knize či učebnici, říká, že jsou to falza z počátku 19. století, které ve vlasteneckém nadšení nejen sepsali, ale – díky pověstným zlatým českým rukám – jako středověce se tvářící pergamenový rukopis vyrobili Václav Hanka a společníci (takový rafinovaný postup by mimochodem neměl nikde na světě obdoby). Touto publikací bychom rádi ukázali, že situace tak přímočará není a že tento názor petrifikovaný kvůli úřednímu rozhodnutí z konce 19. století stojí na více než vratkých nohou. O tom svědčí i nové poznatky, které byly o RKZ získány v průběhu minulých desetiletí a které zde rovněž prezentujeme.

Tato publikace je záměrně pojata jako populárně-naučná. Má přinést i velmi nepoučenému čtenáři, který o Rukopisech kdysi kdesi něco slyšel, základní informace o tom, co jsou to vlastně ty Rukopisy, jaký je jejich význam a jaké skutečnosti svědčí o tom, že nejsou novověkými padělky.

Knihu proto otevírají texty samotných RKZ, přičemž si čtenář může vyzkoušet i to, jak se luští středověký rukopis. V případě Rukopisu zelenohorského je k dispozici nejen původní text, ale i překlad do moderní češtiny. U Rukopisu královédvorského, jehož staročeština je lépe srozumitelná, napomůže porozumění slovníček staročeských výrazů.

Další kapitola ukazuje význam, jaký měly Rukopisy pro českou kulturu 19. století, kdy inspirovaly významná výtvarná, hudební i literární díla, která mají podnes co říci.

Průběh sporu o stáří RKZ stručně shrnuje kapitola *Dvě* století sporu o RKZ, která se také věnuje sdružení obránců *České společnosti rukopisné*.

Následující kapitola je věnována estetické hodnotě textů RKZ a má ukázat nemožnost toho, že by autorem obou děl byla jedna osoba v jedné době, protože písně Rukopisů vznikaly v průběhu několika století.

I když je další kapitola lingvisticky zaměřená, nalezne v ní zvídavý čtenář řadu zajímavých informací, protože studium staročeštiny RKZ bylo a je v centru pozornosti humanitních věd, jejichž většinový názor je v neprospěch stáří Rukopisů. Rádi bychom v této kapitole ukázali, že otázka není jednoznačná.

Předposlední kapitola ukazuje, jakou roli ve sporu o pravost Rukopisů sehrává historie a historici.

Konečně poslední kapitola se věnuje málo známé části Rukopisného sporu, a sice jejich hmotné podstatě a tomu, jak její průzkum svědčí pro vysoké stáří RKZ.

Autorkou kapitol o estetice a jazykovědě Rukopisů je Mgr. Dana Mentzlová, kapitolu o roli historie a historiků připravil Ing. Jiří Urban. Mgr. Jakub Žytek, M.Phil., je autorem novočeského překladu Rukopisu zelenohorského. Ostatní části knihy pak připravil RNDr. Karel Nesměrák, Ph.D.

Publikaci věnujeme 200. výročí nálezu oboru Rukopisů, ale zejména těm badatelům, kteří při hledání pravdy neodmítají diskusi.

autoři

Rukopis zelenohorský 5

Rukopis zelenohorský

Rukopis zelenohorský byl nalezen na podzim roku 1817 na zámku Zelená Hora u Nepomuku zámeckým úředníkem Josefem Kovářem, který jej o rok později, v listopadu 1818, anonymně zaslal jako dar pro nově zřízené Museum království Českého (dnešní Národní muzeum). Proto nebylo dlouho známo, odkud rukopis pochází, a byl podle svého obsahu nazýván *Libušin soud*. Teprve roku 1859 zjistil Václav Vladivoj Tomek místo nálezu a rukopis se začal označovat jako *Rukopis zelenohorský*. Dodnes je ve sbírkách Národního muzea v Praze.

Rukopis tvoří dva pergamenové dvoulisty, tedy osm stran textu, dvoulist má rozměry 22×16 cm. Kromě páté strany se 17 řádky je na stránce vždy 16 řádků textu. Běžný text je psán inkoustem dnes zelené barvy. Text je ozdoben čtyřmi červenými iniciálami a řadou červených majuskulí (velká písmena). V textu se rovněž hojně vyskytují červené značky stále neznámého účelu. Pro snadnější čtení má rukopis červeně obtažené dříky počátečních písmen některých slov, neboť je psán bez mezer.

V rukopise se zachovaly dva zlomky písní, dnes nazývané *Sněmy* a *Libušin soud.* Děj obou se klade do 8. století, fyzický zápis na pergamen do 13. století.

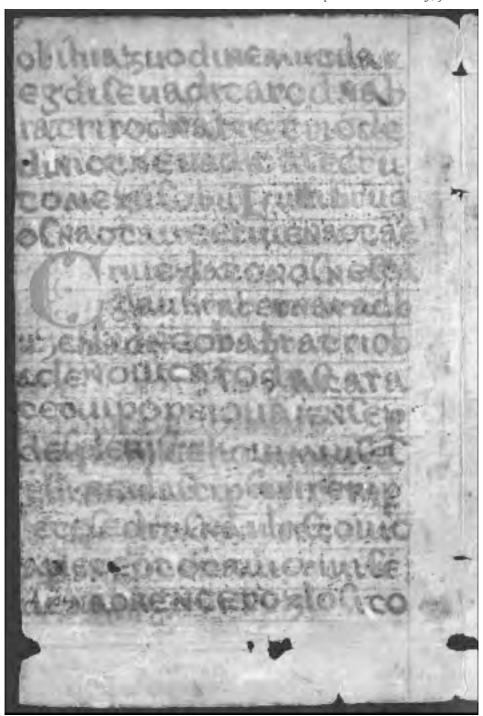
Nález

Vzhled

Obsah

Zkuste si sami přečíst

Rukopis zelenohorský, fol. 1^v

Rukopis zelenohorský 7

a jeho přesný (transliterovaný) přepis

1	o b ih i az u odi n emutila k	Text RZ je psán bez mezer, pro lepší
2	e gdife u adita r odna b	orientaci označil písař počáteční
3	ratri r odna b ratri od e	písmena slov proškrtnutím červenou barvou
4	dini o tne u adita f e c ru	(v přepisu zná- zorněno tučným písmem).
5	to m ezufobu L uti h rud	piomeinji
6	of nao taue c riue n aota ^v e	
7	riue z latonofne f ta	
8	glau h raberna r adb	
9	uze h ladne o ba b ratri o b	
10	a c lenouica r oda f tara	
11	t etui p opeloua i enfe <u>p</u>	V textu RZ je, jako v jiných středo-
12	def p leki f cehouimi u fef	v jihych stredo- věkých rukopisech, používáno pro
13	efirne u lafti p ftri r eki p	některé skupiny písmen zkratek, zde <u>p</u> = pri, pre.
14	letefe d rufna u laftouic	<u>p</u> – pri, pre.
15	a p lete ^{fe} ototaui c riui f e	
16	dena o kence r ozlofito	

Sněmy jsou pouhým závěrem písně, která se v celku nedochovala. Ve zlomku se popisuje způsob společné správy rodového majetku a volba nové hlavy rodu.

Sněmy – staročeský text

Však ot svéj čeledi vojevodí, mužie pašú, žeň i ruby strojá. I umre-li glava čeledina, děti vsě tu sbožiem v jedno vladú, vladyku si z roda vyberúce, ký plezně dle v sněmy slavny chodí, chodí s kmetmi, s lechy, vladykami. Vstachu kmetie, leši i vladyky, pochválichu pravdu po zákonu.

Libušin soud líčí rozsouzení dvou bratří Chrudoše a Štáhlava o dědictví po jejich otci Klenovici. Chrudoš si nárokuje celé dědictví. Spor rozhodne kněžna Libuše na zasedání zemského sněmu na Vyšehradě: bratři mají dědictví spravovat společně. Nespokojený Chrudoš však kněžnu urazí a ta se vzdává soudnictví a vyzývá sněm k volbě vladaře. Píseň ie zachována bez závěru.

5

10

15

Libušin soud - staročeský text

Aj, Vletavo, če mútíši vodu, če mútíši vodu striebropěnú? Za tě lútá rozvlajáše búra sesypavši tuču šira neba, oplákavši glavy gor zelených, vyplakávši zlatopieskú glinu?

Kako bych jáz vody nemútila, kegdy sě vadíta rodná bratry, rodná bratry o dědiny otné.
Vadíta sě kruto mezu sobú: lútý Chrudoš na Otavě krivě, na Otavě krivě, zlatonosně; Staglav chraber na Radbuzě chladně. Oba bratry, oba Klenovica, roda stara tetvy Popelova, jenže pride s pleky s Čechovými v sieže žírné vlasti prěs tri rěky.

Rukopis zelenohorský 9

Sněmy – novočeský překlad

5

5

Každý otec svoji čeleď vede, muži pasou, žnou i kmeny rubou; a zemře-li hlava nad čeledí, všechny děti jměním v jedno vládnou, vladyku si z rodu vybírají, jenž, když třeba, v slavné sněmy chodí, chodí s kmety, lechy i s vladyky. Vstali kmeti, leši, vladykové, a stvrdili právo po zákonu.

Libušin soud - novočeský překlad

Aj, Vltavo, proč kalíš svou vodu, proč kalíš svou vodu stříbropěnnou? Zdaž tě prudká rozčeřila bouře, sesbíravší mračna s širých nebes, opláchnuvší hlavy hor zelených, vyplavivší zlatozrnou hlínu?

Ach, jak bych já vody nekalila,
když se vadí tu dva rodní bratři,
rodní bratři o dědictví otců.

Vadí se dva krutě mezi sebou:
prudký Chrudoš na Otavě křivé,
na Otavě křivé, zlatonosné;
Stahlav chrabrý na Radbuze chladné.
Oba bratři, oba Klenovici
ze starého rodu Popelova,
který přišel s pluky s Čechovými
v tuto úrodnou zem přes tři řeky.

Tento překlad RZ do moderní češtiny je založen na výsledcích rukopisného bádání a usiluje o to, aby dnešní čtenář mohl vnímat text RZ pokud možno jako poprvé, bez příměsi nežádoucích kontextů. Překlad se snaží zachovat plnovýznamovost originálu, včetně jazykových, stylových, zvukových a jiných kvalit textu. Zároveň překladatel usiluje o maximální sdělnost a srozumitelnost textu nového.

Priletieše družná vlastovica, priletieše ot Otavy krivy, 20 sěde na okénce rozložito v Lubušině otně zlatě siedle, siedle otně, světě Vyšegradě. Běduje i naríkaje mútno.

Kdy se slyše jejú rodná sestra,
rodná sestra v Lubušině dvorě,
sprosi kněžnu utr Vyšegradě
na popravu ustaviti pravdu
i pognati bratry jejá oba
i súditi ima po zákonu.

Káže kněžna vypraviti posly:
po Sutoslav ot Lubicě bielé,
iděže sú dúbraviny unie,
po Lutobor s Dobroslavska chlemca,
iděže Orlicu Labe pije,

po Ratibor ot gor Krekonoší, iděže Trut pogubi saň lútú, po Radovan ot Kamena Mosta, po Jarožir ot Bred vletorěčných, po Strězibor ot Sázavy ladny,

40 po Samorod se Mžě striebronosné, po vsie kmety, lechy i vladyky, i po Chrudoš, i po Staglav, bratry rozvaděma o dědiny otné.

Kda sě sněchu leši i vladyky
v Vyšegradě – –
prokní stúpi rozenia dle svégo.
Stúpi kněžna v bielestvúcí rízě,
stúpi na stól oten v slavně sněmě.
– – dvě věglasně děvě
vyučeně věščbám Vítězovým,
u jednéj sú desky pravdodatné,
u vtoréj meč krivdy kárajúcí,
protiv ima plamen pravdozvěsten
i pod nima svatocúdná voda.

Rukopis zelenohorský 11

Přiletěla družná vlaštovice, přiletěla od Otavy křivé, 20 usedla na okno rozložité v Libušině zlatém sídle otců, sídle otců, svatém Vyšehradě, bědujíc a naříkajíc smutně.

Když to slyší rodná sestra bratří, rodná sestra v Libušině dvoře, prosí dceru knížat v Vyšehradě pro nápravu ustanovit právo a pohnati bratry její oba a souditi je tam po zákonu.

Káže dcera knížat vyslat posly:
 k Sutoslavu od Libice bílé,
 tam, kde rostou doubraviny dobré,
 k Litoboru v Dobroslavův Chlumec,
 tam, kde Orlici vždy Labe pije,
 k Ratiboru od hor Krkonošských,
 tam, kde Trut kdys zahubil saň divou,
 k Radovanu z Kamenného Mostu,
 k Jarožiru od Brd vodou hojných,
 k Střežiboru od Sázavy ladné,
 k Samorodu od Mže stříbronosné,
 ke všem kmetům, lechům i vladykům,

i k Chrudoši, i k Stahlavu, bratřím rozvaděným o dědictví otců.

Když se sešli leši, vladykové,
v Vyšehradě [svatém, sídle otců,]
usednou dle délky věku svého.
Sedá kněžna v běloskvoucí říze,
sedá v stolec otců v slavném sněmu.
Dvě vědoucí děvy [soudní při ní,]
znalé výroků Svantovítových;
u jedné jsou desky pravdopravné,
u druhé meč křivdy kárající,
proti nim je plamen pravdozvěstný
a pod nimi svatočistá voda.

Na dvou místech je text RZ poškozený, místa jsou označena hranatými závorkami a doplněna podle možného smyslu.

Mikoláš Aleš: Libušin soud, příjezd sněmovníků.

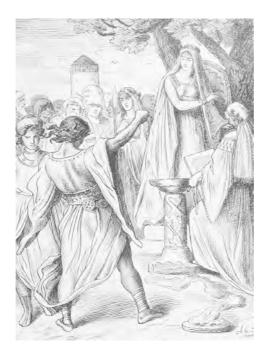
> Počě kněžna s otna zlata stola: "Moji kmetie, leši i vladyky, se bratroma rozrěšite pravdu, jaže vadíta sě o dědiny, o dědiny otné mezu sobú.
> Po zákonu věkožizných bogóv: budeta im oba v jedno vlásti, či sě rozdělíta rovnú mierú?

Moji kmetie, leši i vladyky,
rozrěšite moje výpovědi,
budetě-li u vás po rozumu.
Nebudetě-l' u vás po rozumu
ustavite ima nový nález,
ký by směril rozvaděná bratry."

Klaněchu sě leši i vladyky 70 i počěchu ticho govoriti, govoriti ticho mezu sobú i chváliti výpovědi jejé.

> Vsta Lutobor s Dobroslavska chlemca, jě sě tako slovo govoriti:

Rukopis zelenohorský 13

Mikoláš Aleš: Libušin soud, před Libuší je "osudí svaté" do nějž ukládají sněmovníci hlasovací kameny – hlazce.

55 Počne kněžna v zlatém stolci otců:
"Moji kmeti, leši, vladykové,
zde bratřím dnes rozhodněte právo,
kteří se tu vadí o dědictví,
o dědictví otců mezi sebou!
60 Po zákonu přízněplných bohů:
budete jim oba v jedno vládnout,
či se rozdělíte rovnou měrou?

Moji kmeti, leši, vladykové, rozhodněte o mých dvou výrocích, shledáte-li vy je rozumnými: neshledáte-li je rozumnými, ustanovte jim pak nový nález, jenž poměří rozvaděné bratry!"

Klaněli se leši, vladykové, 70 a počali tiše hovořiti, hovořiti tiše mezi sebou a chváliti dva výroky její.

65

Vstal Libotor z Dobroslava Chlumce, jal se tato slova hovořiti:

75 "Slavná kněžno s otna zlata stola, výpovědi tvoje rozmyslechom. Seber glasy po národu svému!"

> I sebrastě glasy děvě súdně, sbierastě je v osudie svaté i dastě je lechóm provolati.

80

Vsta Radovan ot Kamena Mosta, jě sě glasy číslem preglédati i viecinu provolati v národ, v národ k rozsúzeniu na sněm sboren:

"Oba rodná bratry Klenovica, roda stará Tetvy Popelova, jenže pride s pleky s Čechovými v siežě žírné vlasti prěs tri rěky, směríta sě tako o dědiny:

90 budeta im oba v jedno vlásti!"

Vstanu Chrudoš ot Otavy krivy,
žleč sě jemu rozli po útrobě,
trasechu sě lútosťú vši údi.
Máchnu rukú, zarve jarým turem:
"Gore ptencém, k nim sě zmija vnorí,
gore mužém, imže žena vlade!
Mužu vlásti mužém za podobno,
prevěncu dědinu dáti pravda!"

Vsta Lubuša s otna zlata stola,
vecě: "Kmetie, leši i vladyky,
slyšeste sdě poganěnie moje.
Suďte sami po zákonu pravdu!
U nebudu vám súditi svády.
Volte muža mezu sobú rovna,
ký by vládl vám po železu krutu.
Dievčie ruka na vy k vládě slába."

Vsta Ratibor ot gor Krekonoší,
jě sě tako slovo govoriti:
"Nechvalno nám v Němciech iskati pravdu.
U nás pravda po zákonu svatu,
juže prinesechu otci naši
v sieže – – – "

Rukopis zelenohorský 15

75 "Slavná kněžno v zlatém stolci otců, dva výroky tvé jsme rozmysleli. Seber hlazce od národa svého!"

> I sebraly hlazce děvy soudní; sbíraly je v osudí tam svaté a daly je lechům provolati.

80

85

90

95

110

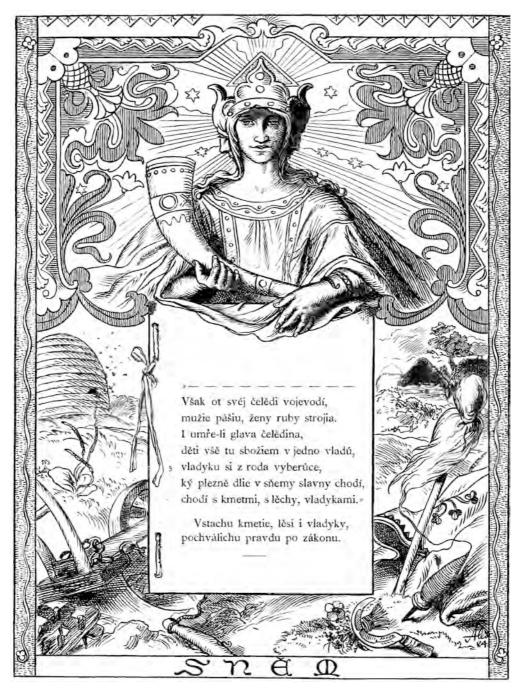
Hlazec je hlasovací kámen černé nebo bílé barvy.

Vstal Radovan z Kamenného Mostu, jal se počet hlazců přehlédnouti a většinu provolati v národ, v národ k rozsouzení na sněm přišlý: "Oba rodní bratři Klenovici ze starého rodu Popelova, který přišel s pluky s Čechovými v tuto úrodnou zem přes tři řeky: poměřte se takto o dědictví: budete jím oba v jedno vládnout!"

Povstal Chrudoš od Otavy křivé, žluč se rozlila mu po útrobách, prudkostí se třásly všechny údy. Máchnul rukou, zařval jak tur jarý: "Běda ptákům, k nimž se zmije vplíží, běda mužům, u nichž žena vládne! Muž ať vládne mužům, to záhodno, prvnímu dědictví dát, toť právo!"

Vstala Libuše ze stolce otců,
praví: "Kmeti, leši, vladykové,
slyšeli jste zde mé pohanění.
Sami suďte po zákonu právo!
Už nebudu vám souditi svády.
Zvolte si muže sobě rovného,
jenž by vám vládl po železe krutém.
Dívčí ruka na vás k vládě slabá."

Vstal Ratibor od hor Krkonošských, jal se tato slova hovořiti: "Ne k chvále nám v Němcích hledat právo. U nás právo po zákonu svatém, jež přinesli nám otcové naši v tuto [úrodnou zem přes tři řeky]..."

Mikoláš Aleš: Sněmy. Kolem textu ilustrace k tématu písně.

Rukopis královédvorský

Rukopis královédvorský byl nalezen 16. září 1817 Václavem Hankou ve věžní kobce děkanského kostela sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové. Poté, co se Hanka stal knihovníkem Musea království Českého (dnešního Národního muzea), daroval jej do jeho sbírek, kde se nachází dodnes.

Rukopis se skládá ze sedmi pergamenových dvoulistů popsaných po obou stranách, dva listy jsou neúplné, ze tří čtvrtin odříznuté, takže rukopis tvoří 24 celých stran a 4 takzvané proužky. Listy jsou přibližně stejně velké, vysoké asi 12 cm a široké 7–8 cm; proužky mají šířku 2 cm. Pergamen rukopisu je barvy žlutavě šedé, místy zašpiněný. Běžné písmo je miniskulní (používána malá písmena), psané železoduběnkovým inkoustem dnes světle žlutohnědé barvy. Rukopis je vyzdoben rumělkovými rubrikacemi (nadpisy) kapitol, sedmi velkými zdobenými iniciálkami ve zlatém poli a padesáti majuskulemi (velkými písmeny) v textu.

Zápis rukopisu se klade do 14. století, jednotlivé skladby jsou orální poezií, sahající do starších dob, některé až do doby pohanské. Proto jsou správně označovány jako písně nebo zpěvy. Z nadpisů skladeb je patrné, že se jedná pouze o fragment třetí knihy písní.

Celkem obsahuje RK 13 celých písní a 3 zlomky. Z toho je šest písní epických, pocházejících z různých dob, a sedm písní lyrických. Tři písně se dochovaly jen v nepatrných zlomcích.

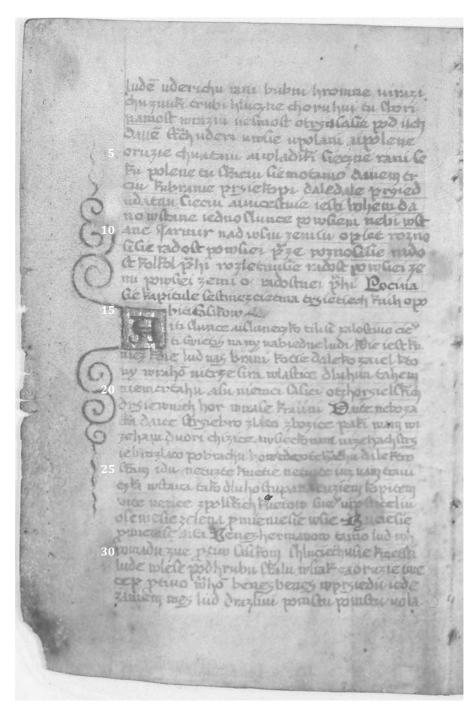
Nález

Vzhled

Obsah

Zkuste si sami přečíst

Rukopis královédvorský, fol. 3^v

a jeho přesný (transliterovaný) přepis

5

10

15

20

25

30

RK je psán spřežkovým pravopisem. V textu používá písař pro zrychlení zápisu středověných písařských zkratek: ludē = ludem

na most wraziu uef most otrsafa fie pod iich dauē = dauem dauē ftch uderi u wfie u polani ai polene oruzie chuataju ai wladiki fieczne rani fe

no wftane iedno flunce po wfiem nebi wft ane Iarmir nad wfiu zemiu opiet rozno fi fie radoft po wfiei pze roznofi fie rado ft kolkol phi rozletnu fie radost po wfiei ze mi po wfiei zemi od radoftnei phi **Pocina**

ludē uderichu rani bubni hromne uirazi

chu zuuki trubi hluczne choruhui tu fbori

ku polene tu fkaciu fiemo tamo dauem tr ciu ku branie prsiekopi dale dale prsied udatnu fieciu ai uiceftuie iefti bohem da

> p̃ze = Praze p̃hi = Prahy

cie^v = ciemu

i ti flunce ai fluneczko ti li fi zaloftiuo cie^v ti fwietis na ny na biedne ludi kdie ieft kn niez kdie lud nas brani k otie daleko zaiel kto ny wrahō uitrze fira wlaftice dluhim tahem niemci tahu a fu niemci fafici ot zhorsielfkich drsiewnich hor w nafe kraiini **D**aite neboza tka daite ftrsiebro zlato zbozice paki wam wi zehaiu duori chizice a wfiecko nam wizehach ftrs iebro zlato pobrachu howⁱedce otehachu dale k tro

wrahō = wrahom

tka daite ftrsiebro zlato zbozice paki wam wi zehaiu duori chizice a wfiecko nam wizehach ftrs iebro zlato pobrachu howiedce otehachu dale k tr fkam idu netuzte kmetie netuzte iuz uam traui czka wftaua tako dluho ftupana cuziem kopitem vite uence z polfkich kuetow fue uipftiteliu ofenie fie zelena pmienie fie wfie Rucie fie pmienife ai ta Benes hermanow taino lud wh romadu zue ptiw fafikom fhluciechu fie kmetfti lude w lefe pod hrubu fkalu wfiak za oruzie ime

cep ptiuo who benes benes w prsiedu iede

za niem wes lud drazliui pomftu pomftu uola

otehachu = = otehnachu

fue^v = suemu uipftiteliu = = uiprostiteliu pmienie = = promienie ptiw = protiw

ptiuo = protiuo w̃hō = wrahom

eše vsie po - - -

Jak již bylo
uvedeno, RK má
první dva listy
těžce poškozené
odstřižením, takže
ty tvoří tzv. proužky. Písni Oldřich,
začínající
v polovině 1. proužku, předchází
zlomek písně, jejíž
obsah nelze ani
přibližně
rekonstruovat.

I. zlomek písně

rod'te otstu --viem dachu i - - vav svój ko - - rucie zraky pro - - -5 le vňuž ne - - enstvo dose - - řě hlavu --ěm sě vz - - brazdeše vp - - -10 biu i by lka - - koněm črn - - zdu silnu r - - pobieše ta - - ené mohu---15 cěm sěmo i --radostivo hl - - -

Oldřich

Píseň líčí dobytí Prahy a vyhnání Poláků knížetem Oldřichem roku 1004. Pražský Hrad, obsazený Poláky pod vedením Boleslava Chrabrého, osvobodil Oldřich útokem vedeným ze Strahova přes podhradí (dnešní Malou Stranu). S pomocí pastýře vnikl do Hradu tzv. jižní bránou a překvapené Poláky vyhnal. Po vítězství se opět

lanov i vyh - - -

Zvola B--i hrr--su ke--se nemožes--ež slavný--ny skaza i na--ud duch prs--vsěch po vla--ide večerem--nu noc dale--se búřiu v--jejú krásnú---

5

10

del nicěm ot - - dolóv sě mu - - -15 zě protiv sě - - ----emi jezdie --- vsiu ludu i po --- sě řěky na --- dachu sě i ř --- em skrače jeho 20 --- semi silným --- tvój duch sě --- oleny vsici --- hu otvořie --- viemu i davem 25 --- se hradu k sl --- jak pred voj --- strany rozstup --- jarý junoše --- by kehdy ne 30 --- slovy střě --- vsě vsě kr --- protiv Bole --- vý den bojo ---linhem poda 35 --- ti Veleslava --- jich lud ves --- mnú i v den --- bra sě dlúh ---ne v krva 40 --- sta oba pred --- žalostnýma --- sě bratřie ---am neroskazo ---luce vece 45 ---iměchu vs --- ost ot kněze ---se sě pove likém skře--zi vzhór - - -50 sě i zdach - - lepo doid - - třie i zac - - čém mečém - - jim káže i - - -55 sědáše na - - -

ujal vlády jeho
bratr kníže
Jaromír. Text je
dochován neúplně,
jeho první část
(116 řádků) je na
již zmíněných
proužcích, z nichž
se dají vyčíst jen
některá slova.

```
pres vsie n - - -
          ku Praze ku - - -
          de naproti v - - -
          zichu sě n - - -
 60
          i by dlúhá - - -
          jejé levo - - -
          stvo ide i - - -
          rozkacen - - -
          ravchor---
 65
          lil na vo - - -
          cěm i lútý r - - -
          sesta vod - - -
          soka ude - - -
          va vnide - - -
 70
          vele ku pra - - -
          demijich---
          patých ju - - -
          i kóň jemu i pro - - -
          iska sě u ---
 75
          seče moc---
          ruj sě ro - - -
          lo zastave - - -
          zn koněm - - -
          vzchod ji - - -
 80
          ne na kn ---
          --- ci svú mo
          ---sešeivzn
          ---stli mnozí
          --- du sě sně
 85
          --- pene kor
          ---i pred siemi
          --- ot zapě
          --- za kóň svój
 90
          ---i vrahóv
          ---sě tvrda n
          --- se svú hla
          ---iti i napa
          --- oide mého
          --- n dub s kn
 95
          --- mo hovo
          ---óm dáno
          ---ach noci
          --- porobiv
          ---spěchu
100
```

	. 1 .
	im bystr
	sěimoh
	blsketbr
	ot vsěch
105	uje svo
	olani vd
	hdy sú v
	druha ko
	predipredst
110	vlasti sú
	abili slav
	ot vsěch
	kov zev
115	sie v č-
	rn les,
	tamo kam sě vladyky sněchu.
	Sedm sich vladyk s udatnými sbory.
	Výhoň Dub tamo s niem snahú chváta
120	se vsiú chasú svojú temnem nočniem.
	Sie chasa mu bieše na sto chlapóv,
	vsěch sto jmieše v nožnách břietné meče,
	k mečém vsěch sto jmieše mocná paže,
	k Výhoňu v útrobách statnú vieru.
125	Dostúpichu mýta střědem lesa,
	podáchu si kolem pravě rucě,
	tichými slovesy hovořili.
	Noc sě přěvalíše přěs pól noci,
	pokročíše k jutru šedošeru.
130	Aj, ta vece Výhoň knězu Oldře:
150	"Hoj, poslyš, ty veleslavný kněže!
	Bóh ti bujarost da u vsě údy,
	Bóh ti da věhlasy v bujnú hlavu.
	Ty ny vedi proti zlým Polanóm!
135	Po tvém slově pójdem v pravo, v levo,
133	buď v přěd, buď v zad, u vsě pótky lúté.
	Vzhóru, vzmužte chrabrost bujných srdec!"
	Aj, ta kněz vzě prapor v mocnú ruku:
	"Za mnú, za mnú chrabro na Polany,
1.10	na Polany vrahy našich zemí!"
140	
	Hrnúše sě za niem osm vladyk,
	s vladykami třie sta pól sta vojnóv,
	vojnóv přěudatných, tamo kde bě
	mnostvie Polan rozvaleno ve sně.

145 Na vrsě, kdě stáchu po kraj lesa: Aj, vsia Praha mlčie v jutřniem spaní, Vltava sě kúřie v raniej pářě, za Prahu sě promodrujú vrsi, za vrchy vzchod šedý projasňuje. Shóry dolóv. Ticho, vsě tichúnko. 150 V tichej Praze chytro pokrychu sě, oružie vsě krzny zahalichu. Idě pastucha po šerém jutřě, hlása bránu otvořiti vzhóru. Slyše stráže volánie pastušino, 155 otvoři mu bránu přěs Vltavu. Vznide pastýř na most, hlasno trúbi, vzkoči kněz na most, sedm vladyk za niem. Prokní cvála se vsiem se svým ludem. Uderichu rány bubny hromné, 160 vyrazichu zvuky trúby hlučné, chorúhvi tu sbory na most vraziú, ves most otřása sě pod jich davem. Strach uderi u vsě u Polany. Aj, Polené oružie chvatajú, 165 aj, vladyky sěčné rány sekú. Polené tu skáčiú sěmo tamo, davem trčiú ku bráně přiekopy, dále, dále přěd udatnú sěčiú. Aj, vícestvie jesti Bohem dáno! 170 Vstane jedno slunce po vsěm nebi, vstane Jarmir nad vsiu zemiu opět. Roznosi sě radost po vsiej Praze, roznosi sě radost kolkol Prahy, rozlétnu sě radost po vsiej zemi, 175 po vsiej zemi od radostnéj Prahy.

Mikoláš Aleš, závěrečná viněta k Oldřichovi.

Beneš Heřmanóv

5

10

Počíná sě kapitule šestmezcietmá třětiech knih o pobití Sasíkóv

Aj, ty slunce, aj, slunečko, ty li si žalostivo?
Čemu ty svietíš na ny, na biedné ludi?
Kdě jest kněz, kdě lud náš braný?
K Otě daleko zajel.
Kto ny vrahóm vytrže, sirá vlastice?
Dlúhým tahem Němci tahú, a sú Němci Sasíci, ot Zhořělských dřěvních hor v náše krajiny.
Dajte, nebožátka, dajte: střiebro, zlato, zbožice.

15 Paky vám vyžehajú dvory, chyžice.
A vsěcko nám vyžehachu, střiebro, zlato pobrachu, hovědce otehnachu,

20 dále k Troskám jdú.
Netužte, kmetie, netužte!
Juž vám travička vstává
tako dlúho stúpaná
cuziem kopytem.

25 Víte vence z polských kvetóv svému vyprostiteliu!
Osenie sě zelená, proměnie sě vsě, ruče sě proměníše.

Aj, ta Beneš Heřmanóv tajno lud v hromadu zve protiv Sasíkóm. Shlučechu sě kmetští ludie v lese pod hrubú skalú.

Když český kníže Přemysl II. (pozdější král Přemysl Otakar I.) pobýval s vojskem v Německu po boku Oty IV. Bavorského ve válce o císařskou korunu proti Filipu Štaufskému, vtrhli Sasové do Čech. Jejich porážku líčí píseň nazvaná podle vůdce českých obranných sil. Událost není zaznamenána v žádném jiném historickém pramenu, klade se k roku 1203.

Mikoláš Aleš: Beneš Heřmanóv, bitva pod hrubou skálou.

> 35 Vsiak za oružie jmě cep protivo vrahóm. Beneš, Beneš v přědu jede, za niem ves lud drážlivý. Pomstu, pomstu vola, vsěm Sasóm pleňúcím. 40 Aj, ta hněvi uchvátichu krutosťú obě straně vzbúřichu sě v útrobách rozezlených muž. Rozohnichu zraky jejú, 45 protiv sobě strašivo. Vstanú kyji nad kyje, kopie nad kopie. Srazistě tu obě straně, jakž by les v les sě valil. 50 Jak blesk hroma po nebi, tako blesk mečév. Vzezvuče skřěk hrózonosný, poplaši ves zveř leský, 55 vsě nebeská letadla, až po třětí vrch. Rozléha sě po úvalech ot skalnatých hor

tu ráz kyjév, tu mečév, jak kot vetchých dřěv. 60 Tako stasta obě straně protiv sobě bez hnutia, na zasazenú patú, na pevnú lýtkú. 65 Obráti sě Beneš vzhóru, kynu mečem na pravo: tamo sě síla hrnu; kynu na levo: i v levo búři sě síla. Ot zad na skalnatý lom, 70 i z loma vsě kamenie na Němce vrhú. Ide pótka s chluma v rovňu. I by Němcém úpěti, 75 i by Němcém prnúti i pobitie jim!

Jaroslav

5

10

15

Počíná sě o velikých bojéch křěsťan s Tatary.

Zvěstuju vám pověst veleslavnú o velikých pótkách, lútých bojéch. Nastojte, i ves svój um sbierajte, nastojte, i naddivno vám sluchu! Ve vlasti, kdě Olomúc vévodí, jesti tamo hora nevysoká, nevysoká, Hostajnov jéj imě. Máti Božia divy tamo tvoří. Dlúho vlasti náše v mířě biechu, dlúho obih mezi ludem ktvéše, ne ot vzchoda v zemiech búřia vstáše, vstáše dceře dle taterska cháma, juž křestěnští ludé pro kamenie, pro perly i pro zlato zabili. Lepá Kublajevna jako luna uslyše, že vlasti na záchodě, v siechže vlastech luda mnoho žive.

Časově nejmladší
píseň Rukopisu
královédvorského,
líčí tatarský vpád
do Evropy.
Podrobně jsou
popisovány
domácí bitvy na
Hostýně a
u Olomouce
roku 1241, pod
vedením udatného

Otpravi sě poznat nravóv cuziech. Na nohy tu skoči junóv desět i dvě děvě ku próvodu jejé. 20 Nahrnuchu, čeho třeba bieše. i vsedachu vsi na ručie koně, i brachu sě kamo slunce spěje. Jako zora po jutru sě sieje, kehdy nad mrkavy šumy vznide, 25 tako sě dci Kublajeva cháma rozenú i strojnú krású sieše: obvlečena bě vsia v zlatohlavě, hrdlo, ňadra rozhalena jmieše, věnčena kameniem i perlami. 30 Diviechu sě Němci kráse také, záviděchu bohatstvo jéj velím, střěžechu jéj púti jejé dráhu, vypadnuchu na ňu mezi dřěvy, zabichu ju i pobrachu sbožie. 35 Když sě slyše Kublaj, chám taterský, če sě sta se dcerú jeho drahú, sebra voje se vsěch vlastí valných, tieže s voji kamo slunce spěje. Slyšechu to králi na záchodě, 40 ež chám spěje na ludné jich vlasti, srotichu sě druhý ke druhému, i sebrachu prevelikú vojsku, i tažechu polem protiv jemu. 45 Na rovni sě valnéj položichu, položichu i cháma zdě ždáchu. Kublaj káže vsěm svým čarodějém, hadačém, hvězdářém, kúzelníkóm, aby zvěstovali uhodnúce, kteraký by konec boj iměl vzieti. 50 Sebrachu sě naliť čaroději, hadači, hvězdáři, kúzelníci, na dvě straně kolo rostúpichu i na dlí trest črnú položichu i ju na dvě pólě rozcepichu. 55 Prvéj póle "Kublaj" imě vzděchu, vteréj póle "králi" imě vzděchu, vetchými slovesy nad sim vzpěchu. Počechu třti spolu vojevati, i tresť Kublajeva svícezíše. 60 Vzradova sě mnostvie vsěho luda.

prokní teče ruče koněm svojím, i do řad sě voje postavichu. Křěstěné ni světi neiměchu a hnachu bez uma v řady pohan 65 s takú pýchú, jakú sílu jměchu. Tu sě prvý boj v hromadu srazi. Střěly dščichu jako přieval s mrakóv, oščepóv lom jako rachot hroma, blsket mečév jako oheň búřě. 70 Obě straně jarobujnú silú druha druzě postúpati bráni. Pohany juž mnostvie křěsťan hnáše i juž by jim byli odoleli, by nepřišli čaroději v nově, 75 přinesúce ty třti rozcepené. Tateré sě vele zapolechu, na křěsťany lúto vyrazichu, tako krupo je po sobě hnachu, že je jak zveř plachý rozprnuchu. 80 Tu ščít leže, tu helmice drahá, tu kóň vleče v střemnech vojevodu, tu sien ješutno v Tatary teče, ande milosrdie pro Bóh prosi. Tako Tateré sě roznojichu, 85 vz křěsťany daň četnú položichu. Dvě králevstvě sobě podmanichu: starý Kyjev i Nový Hrad prostran. Vskořě roznosi sě hořě v zemiech. Po vsěch vlastech lud sbierati stanú, 90 postavichu čtyřie valné voje, obnovichu vrastvie s Tataríny. Tateré sě hnuchu v pravú stranu. Jak mrak črný, kehdy ledem hrozí posúti úrody tučných polí, 95 tako by roj slyšán ot daleka. Naliť Uhřie v setniny sě shlukú, naliť oruženi s nimi střětnú. a v ješut by chrabrost, udatenstvie, v ješut vsě jich drzostné vspieránie. 100 Srazúce Tateré střědem v řady, rozprnuchu vsě jich voje četné, poplenichu vsě, če v zemi bieše. Otstúpi naděja vsě křěsťany i by hořě hořia vsěho věcše. 105

Vzmodlichu sě Bohu žalostlivo, by je spásal sich Tatar zlostivých: "Vstaň, ó Hospodine, v hněvě svojem, sprosť ny vrahóv, sprosť ny stíhajúciech! 110 Potlačiti chtějú dušu nášu, oklučúce ny vňuž vlci ovce. Prvý boj nám stracen, stracen vterý!" Tateré sě v Polsce rozložichu, bliže bliž poplenichu vsě vlasti, dodrachu sě lúto k Olomúcu. 115 Bieda vstane tužšia po krajinách, niče neby prosto prě pohany. Váleno den, váleno den vterý, vícestvie sě nikamo nekloni. Aj, ta rozmnožie sě Tatar mnostvie, 120 jak sě množie večerní tma v jeseň. I u povodňu sich Tatar lútých kolébáše se voj křesťan středem, úsilno sě drúce k siemu chlumku, 125 na němž Máti Božia divy tvorí. "Vzhóru, bratri, vzhóru!" vola Vněslav, uderi svým mečem na ščít střiebrn i chorúhvú výš nad hlavú toči. Vsě sě vzmuži, vsě v Tatary vnoči. 130 Srazichu sě v jednu sílu silnú, vyrazichu jako oheň z země tamo k chlumku i z Tatar přěmnostvie. Zpátečními kroky chlumkem vzhóru, na podchlumí v šíř sě rostúpichu, 135 k spodu súžichu sě v ostrú hranu, v pravo, v levo pokrychu sě ščíty, vz ramena vložichu bystrá kopie druzí prvým, tako druhým třětí. Mraky střel tu s hory na Tatary! V tom temná noc posula vsiu zemiu, 140 rozvali sě k zemi i k oblakóm i zapřieti zraky zapolena křěsťan i Tatar protiv sobě. V husté tmě křěstené náspy vrrhú, náspy zakopané kolkol vrcha. 145 Když na vzchodě jutro počínáše, pozdviže sě vešken tábor vrahóv. Tábor sien bě strašný kolkol chluma až do nedozíráma daleka.

150	Na ručiech tu koniech vňuž hemzechu,
	nosúce na kopiech napíchané
	hlavy křesťan vzvýš k chámovu stanu.
	Shluče sě tu mnostvie v jednu sílu,
	zamieřichu všici v jednú stranu,
155	i mknuchu sě prudko vz chlumek vzhóru
	i vzúpichu skřěkem vsěstrašivo,
	ež sě hory doly rozléhaly.
	Křěstené na náspech všudy stáchu,
	Máti Božia dodáše jim chrabrost.
160	Napínáchu ruče tuhy luky
100	i mácháchu silno ostré meče.
	I by Tatarovóm ustúpati.
	I vzjetři sě národ Tatar lútých,
	zamiesi sě chám jich krutým hněvem.
165	V třie prúdy sě rozstúpi ves tábor
100	i hnachu třmi prúdy lúto vz chlumek.
	Křěstěné skácechu dřěves dvadset,
	vsěch dva desět, če jich tamo stáše,
	přivalichu klády po kraj násep.
170	Juž juž Tateré sě v náspy hnachu,
170	skřěkem řvúce až do oblak strašno,
	juž sě jechu náspy rozkotati.
	I svalichu s násep klády mocné.
	Sie smačkachu Tatary jak črvy,
175	sdrtichu je ješče vz dál na rovni.
1/3	I by bojeváno dlúho kruto,
	až noc temná konec bojém sdieše.
	"Pro Bóh, aj, nastojte! Slavný Vněslav,
	slavný Vněslav sražem s násep šípem."
100	Krutý žel tu teskné srdce rváše,
180	trapná žízn útrobu kruto smahše.
	-
	Sprahlým hrrdlem lzali rosnú trávu.
	Večer tich tu projde na noc chladnú,
105	noc sě proměníše v jutro šero i v táboře Tatar klidno bieše.
185	
	Den sě rozhořieva na poledne,
	křěstené padáchu trapnú žízňú,
	vypražená ústa otvieráchu,
400	pěvše chrapavě k Mateři Božiej,
190	k něj svá umdlá zraky obracechu,
	žalostivo rukama lomichu,
	ot země do oblak teskno zřěchu:

"Nevzmožno nám déle žízňú tráti, nevzmožno pro žízn vojevati. 195 Komu zdravie, komu drah živótek, tomu v Taterech milosti ždáti." Tako řěchu jedni, tako druzí: "Trapněje shynúti žízňú meča, v porobě nám bude vody dosti!" "Za mnú, kto tak smýšlé," vece Věstoň, 200 "za mnú, za mnú, koho vy žízn trápí!" Tu Vratislav jak tur jarý skoči, Věstoňa za silně paži chváti, die: "Prorado, skyrno křěstan věčná, v záhubu chceš vrci dobré ludi? 205 Od Boha na milost ždáti chvalno, ne v porobě ot svěřepých Tatar. Neroďte, bratře, spěti v pahubu! Přětrpěchom najlútějej vedro, Bóh ny sílil v rozhoralé póldne, 210 Bóh nám sešle pomoc úfajúcím. Zastyďte sě, mužie, takých řěčí, ač sě hrdinami zváti chcete. Pohynem-li žízňú na siem chlumce, smrt sě bude Bohem zaměřěna; 215 vzdámy-li sě mečém našich vrahóv, sami vražbu nad sebú spáchámy. Mrzkost jest poroba Hospodinu, hřiech v porobu samochtiec dáti šíju. 220 Za mnú poďte, mužie, kto tak smýšlé, za mnú přěd stolec Mateře Božiej!" Jide za niem mnostvie k kaple světéj. "Vstaň, ó Hospodine, v hněvě svojem i povyš ny v krajinách nad vrahy! Vyslyš hlasy k Tobě volajúce! 225 Oklúčeni smy lútými vrahy. Vyprosť ny z osidl krutých Tatar i daj svlaženie útrobám našim! Hlasonosnú oběť Tobě vzdámy. Potři v zemiech našich nepřátely, 230 shlaď je u věk a věky věkoma!" Aj, hle na vznojeném nebi mráček, vzdujú větři, zahuče hrom strašný, chmúráše sě tuča po vsěm nebi, blsky raz raz bijú v stany Tatar, 235 hojný přieval pramen chlumský zživi.

Minu búřia. – Voje v řady hrnú ze vsěch vlastí, ze vsěch krajin země. K Olomúcu chorúhvi jich vějú, těžcí meči po bocéch jim visá, 240 plní túli na plecech jim řěchcú, jasní helmi jim na bujných hlavách i pod nimi ručí koni skáčú. Vzezvučali hlasi rohóv lesních, uderily zvuky bubnóv břěskných. 245 Naliť srážajevě straně obě, podvíhaje sě mhla ote pracha. I by pótka krutá posledněje. Vznide chrest i drnket ostrých mečév, vznide syket kalených střěl strašný, 250 lom oščepóv, rachet kopí bystrých. I by klánie, i by porubánie, i by lkánie, i by radovánie! Krev sě valé jak bystřiny dščevy, mrch tu ležéše jak v lese dřievie. 255 Siemu hlava na dvé rozcepena, siemu srubeně stě ruce obě, sien sě kotie s ořě přě druhého, i sien zeřivý své vrahy mlátí jak po skalách lútá búřia dreva, 260 siemu v srdce po jilce meč vtasí, i siemu Tatarín ucho střieže. Uh, by ryk, sténánie žalostivo! Křěstěné počechu utiekati, Tateré je lútým davem hnáti. 265 Aj, ta Jaroslav jak orel letě: tvrdú ocel na mohúcéch prsech, pod ocelí chrabrost, udatenstvie, pod helmiciú velebyster věhlas. Jarota mu z žhavú zrakú pláše, 270 rozkacen hna jako lev drážlivý, když mu teplú krev sě udá zřéti, kehdv nastřělen za lovcem žene. tako zlútí sě, vz Tatary trčí. Češie za niem jako krupobitie. 275 Vrazi kruto na Kublajevica, i by pótka ovsěm velelútá. Srazista sě oba oščepoma, zlomista je oba velím praskem.

Jan Konůpek: Jaroslav

Jaroslav ves ve krvi s ořem sbrocen mečem Kublajevica zachváti, ot ramene šúrem kyčlu protče, takož spade bezduch mezi mrchy.
Zarachoce nad niem túlec s lukem.
Uleče sě ves lud Tatar lútých, otmetáše dřevce séhodlúhé, palováše tu, kto téci móže, tamo otkad slunce jasno vstává. I by prosta Haná Tatar vrahóv.

Čestmír a Vlaslav

5

10

Počíná sě kapitule sedmezcietmá třětiech knih o vícestvie nad Vlaslavem

Neklan káže vstáti k vojně, káže kněžeciemi slovy protiv Vlaslavu. Vstachu voje, vstachu k vojně, vstachu na kněžecie slova protiv Vlaslavu. Holedbáše sě Vlaslav kněz vícestviem nad Neklanem, nad slavným knězem.
Pustiáše meč i oheň v krajiny Neklaniny i hlásáše nad hrabivými meči svojich vojnóv pohaněnie Neklanu.
"V boj, Čtsmířě, vedi mé sbory!
Hadlivě ny pozývá nadutý Vlaslav."
I vsta Čmir i vzradova sě, radostně sně svój ščít črn dvú zubú i sně se ščítem i mlat i nepronikavý helm.

i sně se ščítem i mlat i nepronikavý helm Pode vsě drva vložie oběti bohóm. Bujno zvoláše Čmír na voje. V skořě voje v řady idú, i tažechu přěd sluncem záhé,

i tažechu přěs ves den,
 i po slunci tamo k pachrbu.
 Aj, ta sě valé dým po dědinách,
 i po dědinách sténánie žalostivých hlasóv.
 "Kto sežže dědiny i kto rozplaka vaše hlasy?

25 Kto? Vlaslav? Poslednie budi jeho vrastvo! Pomstu i pahubu voji moji na něj nesú." Otvecechu vojevodě Čstmíru: "Kruvoj, Kruvoj škaredý, otehnáše stáda i sdieše hořě

v dědinách ohněm i mečem. Vsě, če plzno bieše, potřě jeho zloba krutá i zaje vojevodu nám."

Děj písně spadá zhruba do poloviny 9. století, tedy do doby pohanské. Líčí válku mezi Lučany a Pražany. Vlaslav, kmenový vůdce Lučanů, neustále plenil kraje pod správou knížete Neklana. Vojsko Pražanů, pod vedením Čestmíra, nejprve osvobodí vévodu Vojmíra, zajatého Vlaslavovým přívržencem Kruvojem, a spolu s ním pak porazí Vlaslavovo vojsko na Turském poli. Událost je líčena v řadě kronik a je známa pod názvem Lucká válka.

Členění textu na
verše je velmi
obtížné, neboť byl
zkomolen opisovačem, je proto
v jednotlivých
edicích různé,

I zazli sě Čstmír na Kruvoj, z širokú prsú zloba sě mu rozevřě po vsěch po údech. 35 "Vojni," vece,"z jutra záhé rozpálímy krutost vsiu. Pohovte zemdleným údóm!" Stojá hory v pravo, stojá hory v levo, na jich vrcholi, na vysokéj, 40 zírá jasné slunečko. Horami zdě otsud, horami tam otud tahú voje, bitvu v sobě nesú. "Aj, tamo k hradu, hradu na skále tamo, kdě Kruvoj vězí Vojmír i jeho lepú dceř, jež zaje v hustě lese tamo pod šedú skalú, 45 i pohaně Neklan kněz. Kruvoj Neklanu oběce vieru i podáše věrnú ruku, obak hlasem tiem i rukú tú uvádieše biedu na lud. Aj, vzhóru k vyšnu hradu, aj, k hradu, voji, tecte!" 50 I zamiesichu sě voji i hrnuchu sě k hradu po slovech udatna Čstmíra jako ledovití mraci. Pokrychu sě přědní ščít na ščít, 55 zadní zapieráchu sě na kopie i v drva v přieč zasazena za drva i výš nad vršinu lesa drnkáchu meči jich v hrad, běsnichu protiv mečém z hrada tesajúciem. Řváše na hradě Kruvoj řvaniem býka, 60 řváše chrabrost v svoje ludi i meč jeho padáše v Pražany jako drvo se skály. A po horách mnoho silných dubóv, 65 tako ke hradu sě shluče Neklanových vojnóv. Vele Čstmír z zad uderiti na hrad, vele s přěda přěskočiti hradbu. Aj, ta drva vysokorostlá v hustotě pod skalú přiklonichu k pevnéj hradbě, po drvech by sě válely klády 70 nad hlavami vojém. Aj, pod nimi z přěda postavi sě silných, muž k mužu sě týkáchu druh druha širokýma plecema. Drva vložichu na rámě. 75 v přieč i v dél je spevnichu úžemi i podstavichu sebe dle dřěvce.

	I vzkočichu muži na sě drva,
	rozložichu kopie po ramenú,
80	spěchu úžemi.
	Vzkoči řad třětiech na vteré, čtvrtých na třětie
	i pátých až k vrchu ku hradovu,
	skad hořěchu meče, skad sipiechu střěly,
	skad sě řiútichu búřiecie klády.
85	Aj, prúd Pražan jarno přěs zdi teče,
	zachváti vsiu sílu v tvrdě hradě.
	"Vstup, Vojmířě, vstup s milú svú dcerú,
	pokroč z věže ven vz rané blaho tamo na skálu,
	na skále uzřieš krváceti Kruvoj pod sekyrú mestnú.
90	Vznide Vojmír v blahodějné jutro,
	vznide se svú dcerú lepotvornú
	i zřě krváceti vrah svój Kruvoj.
	I posla Čstmír kořist vratno ludem,
	s kořisťú vrace sě lepá děva.
95	I chtieše Vojmír oběť vzdáti bohóm
	v sěmže miestě, v sěmže krocě slunce.
	"Vzhóru, Vojmířě," vece mu Čstmír,
	"naši kroci chvátajú vícezit nad Vlaslavem.
	Prodli v službě bohóm.
100	Bozi chtějú stepati Vlaslava.
100	Kehdy slunce dokročí poledne,
	jest nám dokročiti na sě miesto,
	kdě vícestvie hlas vojsk našich vzhlásá.
	Vet ti zbraně vraha tvého. Pójdi!"
105	Vzradova sě Vojmír velevele,
105	vzvola s skály hlasem v lese hlučným,
	z mocna hrrdla vola k bohóm tako,
	i vztřiasú sě drva šira lesa:
	"Nezjařte sě, bozi, svému sluze,
110	ež nepálí oběť v dnešniem slunci!"
	"Dlužna oběť bohóm", vece Čestmír,
	"a nynie nám na vrahy pospěti.
	Nynie vsedni ty na ručie koně,
	prolétni lesy jeleniem skokem tamo v dúbravu.
115	Tam s cesty skála bohóm zmilená,
	na jéje vrchu obětuj bohóm,
	bohóm - svým spásám,
	za vícestvie v zádech, za vícestvie v přědě.
	Neže sě poznaje, že slunce pokroči
120	na tvrdosti nebes, stúpíš tamo na miesto,

Mikoláš Aleš: Čestmír a Vlaslav, obětování bohům.

> a neže slunce postúpí vterým krokem i krokem třětiem nad vršiny lesné, dojdú voje tamo, kdě oběť tvoje pověje v slúpech dýmu i pokoří sě vsě vojska tudy jdúce." 125 I vsěde Vojmír na ručie koně, proletě lesy jeleniem skokem tamo v dúbravu na dráhu k skále. Na vrsě skály zanieti oběť bohóm - svým spásám za vícestvie v zádech, za vícestvie v přědě, 130 jim obětova kravicu bujnú, srst črvená po nie sě lsknieše. Jalóvku siu kúpi od pastuchy v úvale tam u vysokéj trávě, dada za niu kóň i s uzdú. 135 Plápoláše oběť i blížíše sě voj k úvalu i z úvala vzhóru v dúbravinu. Voji ozvučeni hlukem jdú po jednom, oružie nesúce. Prokní jda kol oběti bohóm slávu hlásáše 140 i zacházeje zezvuče nemeškáše. I kehdy docházéše posleda vojév, vzkoči Vojmír na svój ručí komoň, tučné kýty i plece naloži šesti jezdcém za voj.

145	I jdieše vojsko vsěmi kroky slunce až pod polednie slunce. Tamo na rovni očekáváše je vojivný Vlaslav Ot lesa k lesu stáše jeho síla,
150	síla stáše petkrát věcše Pražan. Jako z mračen z niej vznikáše jeket, lánie psóv přěmnoha mnostvie. "Trudno nám váleti s těmi vrahy. Kyj palicu málo kdy zadrží."
155	Tako Vojmír, načeže Čmír vece: "Věhlasno to v súkromí mluviti, věhlasno sě hotovati na vsě. Čemu čelo protiv skále vzpřieci?
160	Liška oblúdí tur jarohlavý. Zdě ny viděti Vlaslavu s hory, ruče dolóv, kolkol vrcha sěho, by v zad byli, kto u přědě běchu. Opač chody tako dolem hory!"
165	A sě sdieše Vojmír i sdieše Čmír. I hrnú sě vojska kolkol hory, i hrnú sě vojska devětikrát. Tako vrahóm vzmnožichu svá čísla, tako vrahóm vzmnožichu jich strachy.
170	Rostúpichu sě po nižniem chvrastí, by sě lsknula braň jich v zrace vrahóm. I by leskem naplněma hora. Naliť vyrazi Čstmír se zástupem, zástup sien bě čtyřie hlukóv četný.
175	S niem ze stienóv lesniech vyrazi třas, třas osěde četné voje vrahóm. "V zad, v zad!" Strach i jim by ze vsia lesa, rozprnú sě řadi sěmo tamo. Vojmír vnoči na ně chrabrú rukú
180	i zastúpi úval na vzchod na pol, v bok sě staví protivo Vlaslavu. Aj, řiče les řvaniem iz úvala, jak by hory s horami válely i vsě drva v sebe rozlámaly.
185	I vyskoči Vlaslav protiv Čmíru, i vyrazi Čmír proti Vlaslavu v lútú sěč. Ranú, opět ranú, srazi Vlaslav dolóv. Vlaslav strašno po zemi sě koti i v bok i v zad, vstáti nemóžéše. Morena jej sypáše v noc črnú.

Kypieše krev ze silna Vlaslava,
po zeleně trávě v syrú zemiu teče.
Aj, a vyjde duša z řvúcéj huby,
vyletě na drvo a po drvech sěmo tamo,
doniž mrtev nezžen.
Ulekú sě u Vlaslava súcí, úpěchu:
"vzhóru na stráň otsud!"
Skryto přěd Čmírovým videm,
přěd Čmírem Vlaslavobojcem.
Zevzni vícestvie k Neklanu radostnu uchu
i zráči sě kořist Neklanovu radostnu oku!

Námětem je rytířský turnaj (sědání, klání).
Turnaje u nás dosáhly velké obliby za panování krále Přemysla Otakara II. (1223–1278), do této doby se děj Ludiše a Lubora klade.

Ludiše a Lubor

Počíná sě o slavném sědání.

Znamenajte, staří, mladí, o pótkách i o sědání. Bieše druhdy kněz zálabský, kněz slavný, bohatý, dobrý. 5 Ten imieše dceř jedinú, sobě i vsěm milú vele. Ta dci na div slična bieše: těla urostlého krásně, líce jmieše ovsěm bielé, na lícéch rumenci ktviechu, 10 oči jako nebe jasné, i po jejéj bieléj šíji vlasi zlatostvúci vějú, u prsténcéch skadeřeni. Aj, druhdy kněz káže poslu, 15 by sě páni všici sněli na hrad na hody veliké. I kdaž bě den ustavený, sněchu sě sem všici páni, z dálných zemí, z dálných vlastí, 20 na hrad knězu na sie hody. Vzezni hlahol trub i kotlóv.

Páni ku knězu sě hrnú, poklonichu sě tu knězu 25 i knieni i lepéj dceři. Za přědlúhé stoly sedú prokní rozenie dle svého. Nosichu jedenie divá, i nosichu pitie medná. I by hodovánie hlučné, 30 i by hodovánie slavné. Rostúpi sě síla v údech, rostúpi sě bodrost v myslech. V ta doby kněz vece pánóm: "Mužie, nebudi vás tajno, 35 s kakých příčin ste sě sněli. Statní mužie, jáz chcu zvěsti, kací z vás mi najplzněji. V mířě válku múdro ždáti, vezdy nám súsědé Němci." 40 Die kněz. Přětrže sě ticho. Ot stolóv tu vztachu páni, poklonichu sě tu knězu i knieni i lepéj dceři. Kotly, trúby slyšeti znova. 45 Vsě sě ku sedániu strojí. Tu přěd hradem v širé lúce vz výši na pavlači krásné sedieše kněz starostami, 50 sedě knieni s zemankami, i Ludiše s děvicemi. I káže kněz zemanóm svým: "Kto chtie prvi na sedánie, ty jáz kněz sám ustanoviu." I káže kněz na Střěbora, 55 Střěbor Ludislava zývá. Vsedasta oba na koně, vzesta dřěvce ostrú hrotú, prudko protiv sobě hnasta, dlúho spolu zápasista 60 ež dřěvce oba zlámasta i tak uondána běsta, oba z dráhy vystúpista. Zevzně hlahol trúb i kotlóv.

I káže kněz zemanóm svým, 65 kto chtie vteři na sědánie. aby knieni stanovila. Knieni na Srpoše káže, Srpoš Spytibora zývá. 70 Vsedasta oba na koně, vzesta dřěvce ostrú hrotú. Ihna Srpoš v Spytibora, vysadi jej z tvrda sědla. Sám sě s koně ruče vrže. 75 Oba dobysta tu mčí, ráz po ráze v črná ščíty. Jiskry vzprchú z črnú ščítú. Spytibor Srpoše seče, Srpoš v chladnú zemiu pade. I oba sta unavena, 80 oba z dráhy vystúpista. Zevzně hlahol trúb i kotlóv. I káže kněz zemanóm svým, kto chtie třětí na sědánie. by Ludiše stanovila. 85 Kněžna na Lubora káže, Lubor Bolemíra zývá. Vsedasta oba na koně, vzesta dřěvce ostrú hrotú. ruče v ohradu sě hnasta, 90 protiv sobě zamieřista, srazista sě oščepoma. Bolemír sě s koně koti. ščít mu daleko zaletě. Otnesú jej chlapi z dráhy. 95 Zezvně hlahol trúb i kotlóv. Lubor na Ruboše zývá. Ruboš ruče na kóň vzkočí, prudko na Lubora žene. 100 Lubor kopie mečem přětě, křepce v helm mu vrazi ránu. Ruboš vazem s koně spade. Otnesú jej chlapi z dráhy. Vzezní hlahol trúb i kotlóv. Lubor na zemany zývá: 105 "Kto sě chtějú se mnú bíti, těm v ohradu sěmo jeti!"

Josef Scheiwl: Ludiše a Lubor

Lubor na ohradě ždáše. Vytče Zdeslav dlúhé dřěvce, 110 i na dřěvci tuří hlava. Vzkoči na oř jarobujný, hrdivými slovy vece: "Praděd zbi diva tura, 115 očík zahna Němcév sbory, skusí Lubor chrabrost moju!" I tu protiv sobě hnasta, hlavama v sebe vrazista. Aj, oba s koňú spadesta, 120 ruče zdě meče dobysta, opěšala zápasista, křěpce mečema máchasta. Kol sě rozléháchu rázi. Lubor sě k němu přiboči, mečem kruto v helm mu seče, 125 helm sě rozkoči v dva kusy, mečem v meč uderi ranú, i meč vzletě za ohradu. Zdeslav sě na zemiu vrže. Zevzní hlahol trúb i kotlóv. 130

I by hovor mezi pány,

135

Oklúči Lubora panstvo i vede jej přěde kněze přěd knieni i přěd Ludišu. Ludiše mu věnec stavi, věnec z dubového listie. Zevzně hlahol trúb i kotlóv

Okolo roku 805
vtrhlo francké
vojsko vedené
Luděkem do Čech,
aby se pokusilo
pohanské Čechy
christianizovat.
Obránci, vedení
Zábojem a
Slavojem, však
královské francké
vojsko na hlavu
porazili.

Záboi

Počíná sě o velikém pobití

S črna lesa vystupuje skála, na skálu vystúpi silný Záboj, obzíra krajiny na vsě strany, zamúti sě ot krajin ote vsěch 5 i zastena pláčem holubiným. Sědě dlúho i dlúho sě mútie. I vzchopi sě vzhóru jako jelen dolóv lesem, lesem dlúhopustým, bystro spěcháše ot muže k mužu, ot silna k silnu po všickéj vlasti. 10 Krátká slova ke vsěm skryto řěče, pokloni sě bohóm, otsud k druhu spěcha. I minu den prvý, i minu den vterý, i kdaž za třětiem luna v noci bieše. sněchu sě mužie sěmo v les črn. 15 K niem zdě Záboj. Otvede je v úval, v ponížený úval hlubokého lesa. Stúpi Záboj najnížeje dolóv, vze varyto zvučno: "Mužie bratských srdec i iskreních zrakóv, 20 vám pěju najníží z dola piesn. Ide z srdce mého, z srdce najnížeje pohrúžena v hoři. Otčík zajide k otcém, ostavi v dědině dietky svoje 25 i svoie lubice i neřeče nikomu: Baťo, ty mluvi k niem oteckými slovy!

	I přijide cuzí úsilno v dědinu
30	i cuzími slovy zapovídá
	i kak sě zdie v cuzéj vlasti,
	ot jutra po večer,
	tako bieše zdieti dietkám i ženám
	i jedinú družu nám imieti
35	po púti vsiej z Vesny po Moranu.
	I vyháně z hájév vsě krahuje,
	i kací bozi v cuzéj vlasti,
	takým sě klaněti zdě,
	jim oběcati oběť.
40	I nesměchu sě bíti v čelo přěd bohy,
	ni v súmrky jim dávati jésti.
	Kamo otčík dáváše krmě bohóm,
	kamo k niem hlásat chodíváše,
	posěkachu vsě drva
45	i rozhrušichu vsě bohy."
	"Aj, ty Záboju, ty pěješ srdce k srdcu
	piesňú z střěda hořě jako Lumír,
	ký slovy i pěniem
	bieše pohýbal Vyšehrad i vsie vlasti,
50	tako ty mě i vsiu bratř.
	Pěnce dobra milujú bozi,
	pěj, tobě ot nich dáno v srdce, proti vrahóm!"
	Zřě Záboj na Slavojeva zapolena zraky
	i pěniem dále srdce jímáše:
55	"Dva syny, jejú hlasy přěcházesta v muská,
	vycházievasta v les,
	tamo mečem i mlatem i oščepem učista paži,
	tamo pokrysta i vracesta sě roskosem.
	Kehdy paže jejú bieše dorostla
60	i jejú umy proti vrahóm
	i dorostáchu druzí bratřieci,
	aj, ta vsi vyrazichu vz vrahy.
	I by krutost jich búřúce nebe
	i v dědiny vrátíše sě byvšie blahost."
65	Aj, skočichu vsici v dól k Záboju
	i tiščechu jej v přěsilná paži
	i s prsú na prsy vsi kladechu ruce,
	věhlasno dáváchu slova k slovóm.
	I přicházéše noc přěd jutro,
70	aj, vystúpichu z úvala rózno
	vezdě ke vsěm dřěvóm,

ke vsěm stranám bráchu sě lesem. I minu den, i minu den vterý i po třětiem dni, kehdy sě zatemníše noc, bra sě Záboj v les, lesem za Zábojem sbory 75 i bra sě Slavoj v les, lesem za Slavojem sbory. Vsiak jmě vieru k vojevodě, vsiak srdce úporno králu, vsiak zbraň bystrú na král. "Aj, Slavoj bratřě, tamo k modru vrchu! 80 Vrch ten po vsěch po krajinách, tamo zamieřimy chody. Ot vrcha k ranému slunci tamo les temen, tamo si podámy ruce. Nynie beř sě lysími skoky, 85 i jáz tako pójdu tudy." "Aj, Záboj bratřě, čemu náše braň jmá tepruv ot vrcha soptati krutost? Otsavad búřmy protiv králevým vrahóm!" 90 "Slavoj bratřě, kdaž hada potřietí chceši, na hlavu najjistěje. Tamo hlava jeho!" Rostúpi sě mustvo lesem, 95 rostúpi sě v pravo, v levo. Tudy taže Zábojevým slovem, onamo slovem prudka Slavoje hlubinami lesóv k modru vrchu. I kehdy bieše pět sluncí, 100 podasta si přěsilně ruce i pozřěsta lysíma zrakoma na královy voje. "Sraziti nám drbí Luděk voje, voje své pod jednu ránu." 105 "Aj, Luděče, ty si parob na paroby krále. Ty rci svému ukrutníku, že dýmem jest nám velenie jeho!" I rozlúti sě Luděk, 110 ručiem hlasem svola své voje. Podnebesie bě plno osvěty ot slunce, v osvětě plno blska z králevých vojév. Hotovi vsici nohu v krok i ruku v braň

115	Luděkova dle slova.
	"Aj, Slavoj bratřě,
	tudy spěj lysími skoky,
	jáz pójdu v střiecu jim v čelo."
	I vyrazi Záboj v přěd jako krupobitie,
120	i vyrazi Slavoj v bok jim jako krupobitie.
	"Aj, bratřě,
	ti sie nám krušichu bohy,
	ti sie nám kácechu dřěva
	i plašichu krahuje z lesóv.
125	Bozi nám vícestvie dajú."
	Aj, prudkost vyrazi Luděkem
	z četných vrahóv protiv Záboju.
	I vyrazí Záboj.
	Hořiúciema očima v Luděk mieři.
130	Dub protiv dubu zřieti ze vsěho lesa.
	Záboj hna protiv Luděku nade vsě voje,
	Luděk uderi silným mečem,
	přětě třie kóžě v ščítě.
	I uderi Záboj mlatem,
135	otskoči hbitý Luděk,
	v dřevo vrazi mlat
	i skoti sě dřěvo na voj
	i třie deset jich otide k otcém.
	I zlúti sě Luděk: "Aj, ty zhovadilý,
140	ty veliká potvoro hadóv,
	mečem sě potýkaj se mnú!"
	I máše Záboj mečem,
	kus ščíta vrahu otrazi.
	I tasi Luděk,
145	meč sě smeče po koženiem ščítě.
	I zapolesta sĕ oba k ranám,
	ranami vsě po sobě stesasta,
	i vsě kolem zbrocesta krviú
	i krviú zbrocechu je mužie
150	kolkol jejú vezdě v přělútéj sěči.
	Slunce přějide poledne
	i ot poledne juž na pól k večeru
	i váleno ješče, ni sěmo ni tamo ustúpeno,
	i váleno zdě i váleno tamo ot Slavoje.
155	"Aj, ty vraže, běs v tě!
	Čemu ty nášu krev píješi?"
	I chopi Záboi svói mlat.

	i otskoči Luděk,
	napřěže mlat Záboj výš vzhóru
160	i vrže po vraze.
	Letě mlat, rozkoči sě ščít,
	za ščítem sě rozkočista Luděkova prsy.
	I uleče sě duše těžka mlata,
	i mlat i dušu vyrazi
165	i zanese pět siehóv u vojsku.
	Strach vrahóm vyrazi z hrrdl skřěky,
	radost vzevzně z úst vojnóv Zábojevých
	i zajiskři z radostnú zrakú.
	"Aj, bratřie, bozi ny vícestviem dařichu.
170	Rostúpi sě vás jeden hluk v pravo i v levo,
1,0	ze vsěch údolí sěmo sveď te koně,
	koni řěchci vešken ten les!"
	"Záboj bratřě, ty udatný lve,
	neupúščej búřit v vrahy!"
175	Aj, ta otvrže Záboj ščít
170	i v ruce mlatem i v druhéj mečem
	tako i vpřieč proráže dráhy v vrazéch.
	I by úpěti vrahóm,
	i by ustúpati vrahóm,
180	třas je hnáše z bojiště.
100	Strach z hrrdl jich vyráže skřěky,
	koni řěchce vesken les.
	"Vzhóru na koně,
	s koni za vrahy přěse vsě vlasti,
185	ručí koně neste v patách za nimi nášu krutost."
100	I vzkočichu hluci vz ručie koně
	i skok na skok po vrazéch sě hnachu,
	ránu na ránu soptichu krutú krutost.
	I míjechu rovně i hory i lesy,
190	v pravo i v levo vsě ubieha v zad.
170	Hučie divá řěka, vlna za vlnú sě valé,
	hučechu vsi voji, skok na skok
	vsě sě hnáše přěs buřiúcú řěku.
	Vody uchvátichu mnostvie cuzích
195	i přěnesechu své zvěsty na druhý břěh.
175	I po krajinách vezdě v šíř i v šíř
	lútý ostřiež rozepě svoje křiedle,
	svoje dlúzě, bystro léta za ptactvem;
	Zábojevi voji rozehnachu sě v šíř,
200	vezdě po vlastech hnachu lúto po vrazéch.

Jan Konůpek: Záboj

vezdě srážechu je i stúpáchu koni, nocú pod lunú za nimi lúto, dnem pod sluncem za nimi lúto, i opěti temnú nocú, i po noci šedým jutrem. Hučie divá řěka, vlna za vlnú sě valé, 205 hučechu vsi voji, skok na skok, vsě sě hnáše přěs búřiúcú řěku. Vody uchvátichu mnostvie cuzích i přěnesechu své zvěsty na druhý břěh. "Tamo k šedým horám, 210 tamo dobúři náše pomsta!" "Aj, Záboj bratřě, juž nám nedaleko hory a juž hlúček vrahóv, i ti žalostivo prosie." "Vratno krajinú tudy ty, 215 jáz tudy, vyhubit vsě králevo!" Vietr búří přěs vlasti, vojsky búřie přěs vlasti v pravo i v levo vezdě širú silú, vojsky v radostném hluce. 220 "Aj, bratřie, aj šerý vrch!

Bozi ny tamo vícestvem dařili.

Tamo i viele dúš těká sěmo tamo po dřěvech.

Jich bojé sě ptactvo i plachý zvěř,
jedno sovy nebojá sě.
Tamo k vrchu pohřěbat mrch
i dat pokrm bohovóm
i tamo bohóm spásám dat mnostvie obětí
a jim hlásat milých slov
i jim oružie pobitých vrahóv!"

Tato píseň a všechny následující jsou písně lyrické. Obsahem písně je únos dívky a holubice zlým Zbyhoněm. Zatímco holoubek nemá k osvobození holubice dost sil. dívčin milenec se lstí, vydávaje se za zbloudilého lovce, dostává do Zbyhoňova hradu, kde pobije Zbyhoně a jeho posádku. Odměnou je mu láska dívky, která s ním sdílí lože.

5

10

15

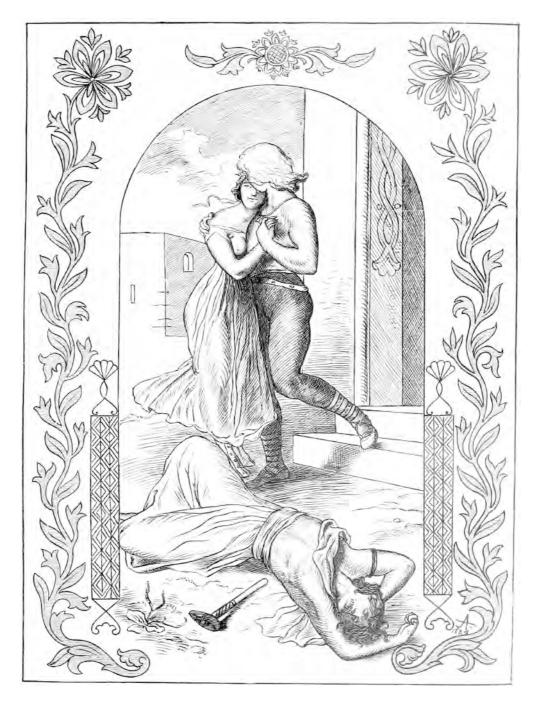
20

25

Zbyhoň

Počíná sě kapitule osmmezcietmá třětiech knih o piesniech.

Poletova holub se dřěva na dřěvo. žalostivo vrka hořě vsěmu lesu: "Aj, ty lese širý, v tobě jáz létávach s holubicú drahú, s milú přěsmilitkú. Ach, a zlobný Zbyhoň chváti holubicu i otnese u hrad, ach, a u hrad tvrdý!" Aj, obcháze junoše kol tvrda hrada, žalostivo vzdycha po svéj drahéj miléj. Ot hrada na skálu, na skále si sěde, žalostivo sedě, s němým lesem mlče. I přiletě holub, žalostivo vrka. Podviže junoše hlavu k němu, vece: "Ty holúbče mútný, tobě mútno samu. Tobě li krahujec uchváti tvú družiu? Ty Zbyhoni tamo na tom tvrdě hradě, ty uchváti moju drahú, přědrahúčkú a otnese, ach, u hrad, u hrad u tvrdý! Holúbče, ty bysi byl válel s krahujem, kdyby tobě bylo srdice udatno, ty bysi byl vydřěl krahujcu svú drahú, kdyby tobě byla dravá ostrá drápy, ty bysi byl zabil krahujce zlobného, kdyby ti byl tvrdý masožravý nosec." "Vzhóru, mútný junoše, ženi na Zbyhoň! Tobě srdce přěudatno proti vrahu, tobě protiv jemu braně silná, ostrá, tobě jemu v hlavu těžek železný mlat!"

Mikoláš Aleš: Zbyhoň

Ruče junoše dolóv, v dole temným lesem, i vze na sě svoju braň i na rámě mlat svój. 30 Spěje lesem temným ku hradu ku tvrdu. Bě u hrada tvrda, nocú vezdě temno. tluče silnú pěsťú. "Kto to?", s hrada slova. "Já sem lovec bludný." Otvořie sě vrata. Tluket silnú pěsťú, otvořie sě vteré. "Kdě vladyka Zbyhoň?""Za velikú sieniú." 35 Tamo Zbyhoň vilný, tamo plaka děva. "Aj, otvoři lovcu!" Neotvoři Zbyhoň. I rozrazi mlatem dřvi silný junoše, i rozrazi mlatem Zbyhoněvi hlavu. Hradem vezdě běha i vsě v hradě pobi, 40 u svéj krásnéj děvy do úsvěta leže. Přide rané slunce vrcholy dřěv k hradu, přide nová radost v junošino srdce, že svú krásnú děvu chová v silnú pažú. "Čie ta holubice?""Zbyhoň ju uchváti, 45 jako mě zdě vieza, tak ju v tvrdě hradě." V lesy s tvrda hrada! I letieše v lesy, i letieše sěmo, i letieše tamo, se dřěva na dřěvo se svojím holúbcem, s holúbcem spáváše na jednéj větvici. 50 Vzradova sě děva. Se svojím junošú chodi sěmo tamo, vezdě kamo zechtě, s militkem spáváše na jednom ložici.

Mladá dívka se vydává k potoku nabírat do vědra vodu, po potůčku vidí plující kytici, chce ji vylovit a spadne do vody. Ve vodě přemítá, kdo asi kytici pustil po proudu, jemu by ráda dala svou lásku.

5

10

Kytice

Věje větřieček s kněžeckých lesóv, běže zmilitka ku potoku, nabiera vody v kovaná vědra. Po vodě k děvě kytice plyje, kytice voná z viol a róží. I je sě děva kyticu lovit, spade, ach spade v chladnú vodicu. "Kda bych věděla, kytice krásná, kto tebe v kyprú zemicu sáze, tomu bych dala prstének zlatý.

Kda bych věděla, kytice krásná, kto tebe lýkem hebúčkým sváza, tomu bych dala jehlicu z vlasóv. Kda bych věděla, kytice krásná, kto tě po chladnéj vodici pusti, tomu bych dala vienek svój z hlavy."

Jahody

5

15

Jde má milá na jahody na zelená borka. Zadřieše si ostré trnie v bělitkú nožicu. Nemóže moje zmilitka

na nožicu vstúpiti. "Ach, ty trnie, ostré trnie, čemu si bol sdělo? Za to budeš, ostré trnie, z borek vymýtěno!"

z borek vymýtěno!"
"Poždi, milá, v pochládečce,
v zeleně borece,
jáz doběhu na palúček
po konieček bielý."

15 Konieček sě na palúce v hustéj trávě pase, moje milá v pochládeče na milého ždaje. Jě sě milá žalovati

po tichúnku v borce:
"Ach, co řěkne moje máti?
Jáz neščastná roba!
Vezdy mi řiekáše máti:
Chovaj sě junoší!

Z5 Čemu sě junoší chovati, kdaž sú dobří ludie?" I přijedech na koníce jako sniežek bielém, skočich s koně, viezech na suk

30 za střiebrnú uzdu;

Dívka si při sbírání jahod zabodne do nohv ostrý trn, její milý jí přispěchá na pomoc, požádá ji, aby posečkala v chládku, než dojde pro bílého koníka. Dívka přemítá, co by její známosti řekla její matka, která ji před hochy varovala. Jinoch přijíždí, obejme ji a políbí, dívka zapomíná na bolest.

Objech děvče, přižech k srdcu
i celovách ústa;
i zabude krásná děva
v nožici bolný trn.

Laskáchom sě, milováchom,
slunce na záchodě.
"Pojeď, milý, ruče domóv,
slunečko nám zajde."
Vzkočich ruče na konieček
jako sniežek bielý
i vzech zmilitku v náručie,
otjedech s niú domóv.

Jelen

Jelen pobíhající po horách a po údolích je metaforou jinocha, pobíjejícího nepřátele. Na jinocha si počíhá vrah a úkladně jej zabije. Na hrobě vyroste pak silný dub. Po hrobě poskakuje jelen – metafora hochových následovníků. Na dub se slétají krahujci, aby hlásali smutnou zvěst o smrti.

5

10

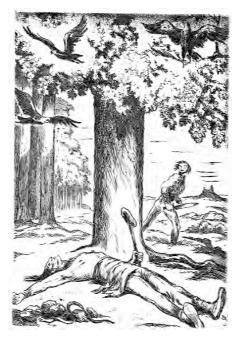
15

20

25

Běháše jelen po horách, po vlasti poskakova, po horách, po dolinách krásná parohy nosi, krásnýma parohoma hustý les proráže, po lese skákáše hbitými nohami. Aj, ta junoše po horách chodíva, dolinami chodíva v lúté boje, hrrdú braň na sobě nosíva, braniú mocnú rozráže vrahóv shluky. Nenie juž junoše v horách! Podskoči naň zdě lstivo lútý vrah, zamiesi zraky zlobú zapolena, uderi těžkým mlatem v prsy. Zevzněchu mutno žalostiví lesi! Vyrazi z junoše dušu, dušicu, sie vyletě pěkným táhlým hrdlem, z hrrdla krásnýma rtoma. Aj, tu leže! Teplá krev za dušicú teče, za otletlu, syrá země vřělú krev pije. I by v každéj děvě po žalniem srdece. Leže junoše v chladnéj zemi, na junoši roste dubec, dub, rozkláda sě v suky šíř i šíř. Cházieva jelen s krásnýma rohoma, skáče na nožiciech ručiech,

vzhóru v listie piená táhlé hrrdlo.

Sletujú sě tlupy bystrých krahujcév, ze vsia lesa sěmo na sien dub, pokrakujú na dubě vsici: "Pade junoše zlobú vraha. Junoše plakáchu vsě děvy." Jan Konůpek: Jelen

Róže

30

5

10

Ach, ty róže, krásná róže, čemu si raně rozkvetla, rozkvétavši pomrzla, pomrzavši usvědla, usvědevši opadla? Večer seděch, dlúho seděch, do kuropěnie seděch, nic doždati nemóžech. Vsě dřiezhy, lúčky sežech. Usnuch, snieše mi sě ve sně, jako by mně nebošce na pravéj ruce s prsta

Dívka, která až do svítání čekala na milého, přemítá nad krátkým životem růže. Když pak k ránu usnula, zdálo se jí, že se jí s prstu svlékl prsten, z něhož vypadl drahý kamínek. Ráno drahokam nenalezla, ani se nedočkala milence.

svlekl sě zlatý prstének, smekl sě drahý kamének. Kamének nenadjidech, zmilitka sě nedoždech.

Píseň o rozmluvě dívky s kukačkou, která naříká, že není stále jaro. Dívka odpovídá a vypočítává nevýhody stálého jara i osamělosti dívky bez milého.

Žezhulice

V širém poli dúbec stojí,
na dúbci žezhulice
zakukáše, zaplakáše,
že nenie vezdy jaro.

Kak by zrálo žitko v poli,
by vesdy jaro bylo?
Kak by zrálo jablko v sadě,
by vezdy léto bylo?
Kak by mrzli klasi v stoze,
by vezdy jeseň byla?
Kak by děvě těško bylo,
by vesdy sama byla!

Dívka oslovuje miletínské lesy, naříkajíc nad svou opuštěností. **Opuštěná**

Ach vy lesi, tmaví lesi, lesi miletínstí! Čemu vy sě zelenáte v zimě, létě rovno? 5 Ráda bych jáz neplakala, nemútila srdce: A řěkněte, dobří ludie, kto by neplakal zdě? Kdě mój očík, očík milý? 10 zahřěben v rovece. Kdě moje máti, dobrá máti? Travka na něj roste. Ni mi bratra, ni mi sestry, junošu mi vzechu.

Skřivánek

Pleje děva konopie u panského sada. Pýta sě jej skřivánek, pro če žalostiva. "Kak bych mohla ráda býti, 5 malitký skřivánče? Otvedechu zmilitka u kamený hrádek! Kdybych pérce iměla, písala bych lístek. 10 Ty, malitký skřivánče, ty by s niem tam leťal. Nenie pérce, nenie blanky, bych písala lístek. Pozdravuj drahého pěniem, 15 že zdě hořěm nyju."

Dívka plející konopí si stěžuje skřivánkovi, že nemůže poslat vzkaz milému odvedenému do kamenného hradu. Prosí skřivánka, aby mu zanesl její pozdrav.

II. zlomek písně

II. zlomek písně je posledním veršem RK.

Zakrákoče v hradě vr---

Mikoláš Aleš, závěrečná viněta k RK.

Slovníček staročeských výrazů z RKZ

adj. adjektivum, přídavné jméno adv. adverbium, příslovce aor. aorist část. částice čísl. číslovka dat. dativ, třetí pád dok. dokonavé sloveso f. femininum, ženský rod interj. interjekce, citoslovce m. maskulinum, mužský rod

n. neutrum, střední rod ned. nedokonavé sloveso os. jm. osobní jméno pomn. pomnožné předl. předložka příp. přípona spoj. spojka v. verš zájm. zájmeno

ande spoj. a adv. a tam, ale tam

Baťa m. důvěrné oslovení běs m. zlý duch, démon, ďábel blanka f. pergamenový lístek blsket m. lesk, třpyt, bleskot braň, -i f. zbraň, ochrana, opevnění, boj búřia f. bouře

celovati, -uju, -uješ ned. *celovat, líbat* **čemu** (dat. zájm. čso) *k čemu, proč*

dci f. dcera
dieti, děju, dieš, die ned. dít, říkat,
povídat
dle¹, -e f. délka
dle² předl. pro
dodrati sě dok. dodrat se, dojít
dól m. důl, jáma, údolí
doždati, -ždu, -ždeš dok. dočkat (se)
dráha f. cesta
drážlivý adj. dráždivý
drbiti, -b'u, -bíš ned. musit
družě, -ěte n. druh, partner v lásce,
v manželství

dřevce, -cě n. dřevo, kus dřeva, hůl, násada; dřevec (dřevěná zbraň užívaná při turnajích)
dřiezha f. tříska, odštěpěk dřeva dřvi, -í, -em f. pomn. dveře dščevý adj. dešťový dščíti ned. pršet, dštít

ež spoj. až, protože, že

hadlivě adj. hanlivě hemzeti, -žu, -žeš ned. hemžit se

chám m. chán (titul tatarského nebo mongolského náčelníka či vládnoucího knížete)
chasa f. chasa, mládež, čeleď chmúrati sě dok. zachmuřit se chorúhev f. korouhev chraber adj. chrabrý, udatný chrapavě adj. křaplavě, ochraptěle chrest m. chřest, šramot, šelest chvalný adj. chvalitebný, chvályhodný chvrastie n. křoví, chrastí chyžice f. chýška, domeček

ima, duál zájm. jě *jim* **iskati,** -šču, -ščeš ned. *hledat*

jarný adj. bujný, prudký, silný
jarobujný adj. bujarý, bujný, prudký,
vášnivý
jarohlavý adj. mocný, silný
jarota f. bujnost, prudkost, vášnivost,
udatnost
jarý adj. bujný, prudký, silný, vášnivý
jáz záj. já
ješut, -i f. marnost, nicota
jmě n. jméno
jun m. jinoch, mladík
junoše m. jinoch, mladík
junošin adj. jinochův
juný adj. mladý

kapitule f. kapitola knihy klánie, -ie n. klání, zápas v turnaji, souboj

kmet, -i, -ě m. přední člen obyvatelstva, starší lidu, soudce, vladyka; sedlák, poddaný

kmetský adj. *kmetský; poddanský, selský*

kněz, -ě m. kníže knieni, -ě f. kněžna komoň, -ě m. kůň

kot, -a, -u m. kácení, pád, svržení, valení kotiti sě, -cu, -tíš ned. kutálet se, padat, valit se

krahuj m. krahujec krmě f. pokrm, jídlo krupý adj. hrubý, krutý, zlý krušiti ned. ničit, rušit krzno n. oděv podšitý kožešinou, plášť kyčla f. kyčle

lánie, -ie n. lání, nadávání, zlořečení lech m. kmenový náčelník, předák lepý adj. krásný, pěkný, dobrý leský adj. lesní letadlo n. pták
ložice n. lůžko, postýlka
lubice f. milenka
ludný adj. lidnatý
lútý adj. lítý, prudký, ostrý, zuřivý
luna f. měsíc, paprsek, záře
lzáti ned. lízat

mestný adj. mstící
mknúti sě dok. hnát se, kmitnout se
mlat m. mlat (stará válečná zbraň
podobná kladivu)
Morana os. jm. slovanská bohyně smrti,
přeneseně smrt
mrkava f. mrak, temnota, mrákota,
šero
mrzký adj. nemilý, protivný, ošklivý
mútiti sě, -cu, -tíš ned. soužit se, trápit
se; kalit se, vlnit se, vzdouvat se

naddivný adj. *předivný*, *podivuhodný*, *neobyčejný*

naliť interj. hle, a hle, ejhle, vida naliť spoj. ale, avšak, a zatím, že jak; neboť, vždyť

nastojte interj. (od slovesa nastáti) pomoc!, běda!, ach!; naléhavě vybízet k pozornosti

nezžen m. nespálený

neupúščeti, -eju, -ieš ned. *nepřestávat, neopouštět*

nevzmožný adj. nemožný nosec m. zobák (u ptáků) nožny pl. f. pochva (na zbraň) nrav m. mrav, obyčej, zvyk nýti ned. (čím) mučit se, strádat, umdlévat

obak adv. a část. oboustranně, oba dva, na obě strany oběcati ned. (komu co) slibovat, zavazovat se k něčemu obih m. hojnost, přemíra

odoleti dok. (komu, čemu) odolat, obránit se **opěšalý** adj. *pěší, bez koně* oplákati, - aju, -aš dok. opláchnout oružený adj. ozbrojený **oružie,** -ie n. zbraň, válečná výzbroj osiesti, -sadu, -sědeš, dok. (koho) posadit se okolo čeho, zmocnit se čeho, usadit se osmmezcietmá čísl. osmadvacátá, dvacátá osmá osvěta f. světlo, lesk, jasnost ot^1 předl. od, z ot² m. otec otmetati, -cu, -ceš dok. (co) odvrhnout, odhodit otný adj. otcův

otpraviti sě dok. vypravit se, odejít,

vzdálit se

pahuba f. záhuba
pachrb m. pahorek, vršek
paky adv. pak, naopak, proti tomu
palovati ned. upalovat, prchat
parob m. otrok
pásti, -u, -eš, -ů ned. pást, hlídat, živit
pérce, -e n. pero (na psaní)
pienati ned. vzpínat
pleky m. pluky
plezně adv. pilně, užitečně, prospěšně
plzný adj. pilný, užitečný, prospěšný
podchlumie n. místo pod kopcem,
podchlumí
pogubiti, -u, -íš dok. zahubit, zabít

pogubiti, -u, -iš dok. zahubit, zabit pochládeček m. chládek, stín pokrakovati ned. pokrákorávat, krákorat

Polené, Polané pl. m. *Poláci* **poprava** f. *soudní jednání, soud, řízení, rozsudek*

posleda m. poslední pospěti, -spěju, -ješ dok. pospíšit si prask m. praskot

prevěnec, -nce m. prvorozenec

prnúti dok. prchnouti, uprchnout
prokní adj. každý, všeliký
protknúti, -nu, -neš (aor. protče) dok.
probodnout, protít
próvod m. doprovodná družina, průvod
přižeti dok. přivinout
ptenec m. ptáče
pút, -i m. i f. pouť, cesta, putování
pytati dok. ptát se

roba f. žena, děvče
roskosem m. rozděleně, tajně
rovček m. rov, hrob
rozčepiti dok. rozštípnout, rozpoltit
rozenie m. rod, urozenost
rozkotati dok. rozvalit, rozbít, rozkutat
rozkrušiti dok. zrušit, rozmetat
rózno adj. různě, porůznu, na různé
strany

roznojiti sě dok. rozšířit se,
rozprnúti sě dok. rozprchnout se
rozvlajáti dok. rozvlniti, rozvířiti
ruby f. roubené stavby
ruče adv. rychle
ručí adj. rychlý

Sas, Sasík m. Sas sboren adj. shromážděný sbožie, -ie n. jmění, majetek, statek, bohatství, peníze sedánie, -ie n. jezdecký souboj, zápas, rytířský turnaj sedmezcietmá čísl. sedmadvacátá, dvacátá sedmá **sieh** m. *sáh* (přibližně 1,8 m) siemže zájm. tento-že, onen-že sien zájm. tento, ten, onen, skad adv. odkud skotiti sě, -cu, -tíš dok. skácet se, spadnout smahnúti dok. smažit, pálit sníti sě, -ěš dok. sejít se, setkat se, shromáždit se

soptati, -pcu, -pceš ned. soptit, supět

srúbiti, -b'u, -bíš dok. stít, skácet, odseknout
starosta m. představený, náčelník, správce, starší lidu
strojiti, -ju, -jíš ned. připravovat, chystat se, vytvářet
strojný adj. skvostný
suk m. větev, haluz
súmrk m. soumrak, stmívání

šestmezcietmá čísl. šestadvacátá, dvacátá šestá šumy f. hvozdy, šumějící lesy šúrem adv. prudce

tiščeti, -ču, -číš ned. tisknout tlupa f. hejno tráti, -aju, -áš ned. trvat, setrvávat, vytrvávat

tetva, -i f. rodová větev

trčeti, -ču, -číš ned. *trčet, postupovat, běžet*

trest f. třtina, rákos trudný adj. namáhavý, těžký tuča, -i f. mračno, oblak tur m. zde: hluboký hlas (jako býk)

úfati, -aju, -áš ned. doufat, spoléhat se, důvěřovat, věřit; nadít se něčeho od někoho

um m. rozum, schopnost vnímání, mysl **uondaný** adj. unavený

úpěti, -ju, -ieš ned. *úpět, vzdychat, naříkat*

úže f. *houžev, provaz* **utr** předl. *v, ve*

váleti, -eju, -éš ned. válčit, bojovat valný adj. mocný, silný varyto n. varyto (starý slovanský hudební

nástroj) **věkožizný** adi. *dlouhověký. nesmrteln*ý

věkožizný adj. dlouhověký, nesmrtelný velí, f. velé, n. velé adj. velký, mocný, silný **velím** adj. *velmi, mnohem* **Vesna** os. jm. *slovanská bohyně jara,*přeneseně *mládí*

veš, vše (často s příp. -cek, -tek, -cem, ken, -cken, -tken, -chen, -keren, kern) zájm. všechen, veškerý, celý

veždy adv. vždy, přece

viezti ned. vázat, přivazovat, věznit
Vítěz os. jm. v Libušině soudu v. 50 vyučené
věščbám Vítězovým v originálu
uiucene uecbam uitzouim nejasné
místo, obvykle bývá překládáno vyučené
věštbám Svantovíta

vládyka n. vůdce rodu, později titul příslušníka nižší šlechty

vlastice f. vlast

vletorečný adj. hojný na vody, protékaný řekami

vnočiti, -ču, -číš dok. (kam) vniknout, vrazit

vňuž adv. a spoj. jako, jako by
voj, -ě m. vojsko, branná moc, armáda
vojevati, -uju, -uješ ned. bojovat
vojevoda m. vůdce vojů, vládce, vévoda
vojevodit ned. panovat, vést voje do
války

vrah m. nepřítel, vrah vražba f. vražda

vskóře adv. vbrzku, brzy, vzápětí, rychle, spěšně

vtasiti, -šu, -síš dok. *vrazit, vystrčit* **vterý** čísl. *druhý*

vydřieti, -dru, -dreš dok. *vydřít, vyrvat, vytrhnout, vzít silou, mocí*

vyplákati, - aju, -aš dok. vyplaviti vypražený adj. vyschlý, suchý

vytknúti, -nu, -neš dok. vztyčit, vystrčit

 ${f vytrci}$ dok. ${f vytrhnout}$

vyžehati dok. vypálit, spálit

vzdieti, -děju, -děješ dok. (komu) dát jméno, pojmenovat, nazvat, přezdít

vzchod m. východ, vzestup vzjetřiti sě dok. rozjitřit se vznojený adj. rozpálený, uhřátý

vzpěti, -pěju, -ěš dok. *zazpívat, odříkat, zaklínat*

vzprchati, -aju, -áš dok. vyletět, vyřítit se

vzúpiti dok. zaúpět, vzkřiknout

záhe adv. záhy, brzy zahřésti, -hřebu, -eš dok. zahrabat, pohřbít

záchod m. západ, konec, zacházení zakrakotati dok. zakrákorat zamiesiti, -šu, -síš dok. pomíchat, smíchat, zachmuřit se

zamútiti, -múcu, -tíš dok. *zarmoutit, znepokojit, zneklidnit, rozčílit, zakalit*

zanietiti, -cu, -tíš dok. zapálit zapierati sě dok. vzepříti se zapoleti sě, -l'u, -líš sě dok. zapálit se, rozohnit se **zasazený** adj. usazený, založený, upevněný

zdieti, -děju, -děješ dok. vykonat, učinit, udělat, provést, dít se, stát se, nastat zeřivý adj. prudký, zuřivý, hněvivý zhovadilý adj. zhovadilý, zdivočelý, zlotřilý

zlatohlav m. *zlatohlav* (sukno protkané zlatem na způsob brokátu)

zmilený adj. milý, milovaný zmilitek m. milý, milenec zmilitka f. milá, milenka zora f. jitřenka, svítání, rozbřesk zvěsti dok. zvědět, dovědět se zývati, -aji, -áš ned. vybízet, vyzývat

ždáti, ždu, -eš ned. *čekat, očekávat*

Mikoláš Aleš: Věžní kobka ve Dvoře Králové

Rukopisy jako zdroj inspirace

Rukopisy se záhy po svém nálezu staly nejen jednou z nejvydávanějších a nejčtenějších knih 19. století, ale i silnou inspirací pro novou tvorbu umělců.

Ve výtvarném umění vytvořil první ilustrace inspirované poezií RKZ pražský německý malíř Josef Matyáš Trenkwald. Byl považován za nejvýznamnějšího malíře své doby. Z jeho rozsáhlého díla týkajícího se RKZ, kterému se věnoval pět let, se dochovaly pouze ilustrace k Beneši, Zbyhoni a Skřivánkovi.

Z dalších malířů, kteří se Rukopisy inspirovali, lze uvést zejména Josefa Hellicha, Františka Ženíška, Václava Brožíka a Julia Mařáka. V rozmachu českého umění konce 19. století to byla především tak zvaná generace Národního divadla (Antonín Wagner, Josef Myslbek, a jiní), kteří ve výtvarné výzdobě Národního divadla vytvořili nehynoucí pomník Rukopisů. Ve dvacátém století se ilustracemi RKZ zabývali zejména Jan Konůpek a Miroslav Troup. Nejnověji vytvořil Karel Jerie komiks na námět písně Jaroslav.

Dvěma malířům se Rukopisy staly doslova posedlostí a vášní; toužili rukopisný děj zobrazit stránku po stránce. Byli to Josef Mánes a Mikoláš Aleš. Ani jednomu z nich nebylo dáno svůj sen beze zbytku splnit. Mánesovy ilustrace vyšly v úplnosti až po jeho smrti. Alšovy ilustrace nebyly ve své době kladně přijaty, přesto z jeho ruky vznikly desítky kreseb, ilustrací, domovních fresek a pláten s rukopisnými náměty. Nejpůsobivější je rozměrné diorama *Pobití Sasíků* v Turnově (svými rozměry 10×8,5 m se řadí mezi největší světová plátna

Výtvarné umění

Plakát k premiéře Smetanovy Libuše 11. června 1881

vůbec) a cyklus *Vlast* určený pro Národní divadlo. Výběr z ilustrací těchto dvou umělců doprovází text této knihy.

Hudba

V hudbě Rukopisy inspirovaly poprvé Václava Jana Tomáška roku 1823. Šest písní RK ve zhudebnění Antonína Dvořáka je dodnes koncertně prováděno. Vrcholná díla inspirovaná Rukopisy vytvořil Bedřich Smetana. Podkladem jeho *Libuše* je Rukopis zelenohorský; v prorocké věštbě se ale objevuje i Jaroslav ze Šternberka z RK. Rukopisné motivy najdeme také ve Smetanově *Mé vlasti*. Rukopisy se rovněž dočkaly zhudebnění od Karla Bendla, Zdeňka Fibicha, aj.

Literatura

Vliv Rukopisů na českou literární tvorbu nebyl přímý, ale skrytý, prostřednictvím ohlasů. Konkrétní umělecké prostředky Rukopisů, například formulové obraty, stavba veršů, jsou natolik spjaty se žánrem hrdinské epiky, že se nedočkaly širšího využití v literárních dílech.

Přesto řada autorů zpracovala motivy z písní RKZ vlastním tvůrčím způsobem. Z mnoha uveďme Václava Beneše Třebízského, který použil úryvky z lyrických písní RK v románech Anežka Přemyslovna a Královna Dagmar.

Básníci hojně přejímali z Rukopisů: zejména jednotlivá slova (varyto, luna, ladný) nebo části veršů. Tak činil například

Karel Hynek Mácha (báseň *Zpěvec* a jiné). Podobně v Erbenově *Kytici* nacházíme ohlasy RKZ například ve *Svatebních košilích*.

Existovaly však i ojedinělé pokusy napodobit věrně formu rukopisných zpěvů. Je to především báseň Jaroslav od Hanuše Věnceslava Tůmy, která napodobuje RKZ až k formulím a veršové stavbě:

Bystrý orel v oblacích létával, před ním hrůzou skrývalo se ptactvo; vítězný jun zlámal mnohé kopí v boji horkém, celý krví zbrocen: (Zbyhoň: Aj ty lese širý, v tobě jáz létávach) (Záboj: lútý ostřiež bystro létá za ptactvem) (Ludiše: dřěvce oba zlámasta) (Jaroslav: Jaroslav ves ve krvi s ořem sbrocen)

Z Rukopisů bohatě čerpá epický cyklus Julia Zeyera Vyšehrad:

Tu zařve Chrudoš jako divý tur:
"Kdo dal ti, ženo, právo souditi
o činech rukou mužů konaných?
Své podniky jen proto hlásal jsem
zde před tebou, bys jasně viděla,
že síla u mne jest a odvaha,
bys nahlédla, že déle potrvat
juž nemůže ta věru směšná hra,
již provádíš všem mužům k potupě!
Já mnoho viděl zemí dalekých,
a všude mužům vládne zas jen muž,
pro kratochvíl je žena stvořena,
pro ukojení chtíčů bouřlivých!
Vstaň se stolce, kam sám teď zasednu!"

Vstanu Chrudoš ot Otavy krivy, žleč sě jemu rozli po útrobě, trasechu sě lútostú vsi údi. Máchnu rukú, zarve jarým turem: "Gore ptencém, k nim sě zmija vnorí, gore mužém, imže žena vlade! Mužu vlásti mužém za podobno, prevencu dědinu dáti pravda!" (Rukopis zelenohorský)

Rukopisy se ale staly součástí literatury i jako jeden z nejvydávanějších českých textů. Po svém nálezu byl Rukopis královédvorský poprvé v ukázce vydán v roce 1818 v Hankových Starobylých skládáních, díl druhý. Úplného vydání se dočkal na počátku roku 1819 opět od Václava Hanky pod názvem Rukopis králodvorský. Sebrání lyricko-epických národních zpěvů, věrně v původním starém jazyku, též v obnoveném pro snadnější vyrozumění, s připojením německého přeložení. Starobylých skládání díl zvláštní. Rukopis zelenohorský byl poprvé publikován v Polsku v knize B. Rakowieckého Prawda ruska ve Varšavě v roce 1820.

Do dnešních dnů je známo okolo sedmdesáti vydání RK a čtyřiceti vydání RZ. Zajímavostí jsou takzvané polygloty RKZ, vydání obsahující až třináct různých překladů, nebo *Rukopis kralodvorský v písmě stenografické*m (1867).

Vydání a překlady

Ukázka z vydání RKZ v těsnopisném písmu z roku 1861 s ilustracemi Josefa Scheiwla.

Rukopisy byly přeloženy do celé řady cizích jazyků. Známe překlady do němčiny (poprvé 1819, podle tohoto vydání přebásnil píseň *Kytice* i Johann Wolfgang von Goethe), angličtiny (poprvé 1821), francouzštiny (poprvé 1831), vlámštiny, italštiny, švédštiny, dánštiny, finštiny, polštiny, ruštiny, ukrajinštiny, rusínštiny (haličsko-ruské nářečí), arménštiny, hornolužičtiny, dolnolužičtiny, krainštiny, slovinštiny, illyrštiny, chorvatštiny, srbštiny, bulharštiny, maďarštiny, japonštiny. Jsou i překlady do mrtvých jazyků starořečtiny a latiny, i do umělého jazyka esperanto.

Dvě století sporu o RKZ 67

Dvě století sporu o RKZ

Nález Rukopisu královédvorského a o rok později i Rukopisu zelenohorského byly obrozenci přivítány jako důkaz, že česká historie a literatura jsou plně srovnatelné s "vyspělejšími" evropskými národy¹. Oba Rukopisy se velmi záhy staly národním paladiem, jedním z nejvydávanějších českých textů (jen do konce 19. století vyšly zhruba ve čtyřiceti vydáních), a byly přeloženy i do více než dvaceti pěti jazyků. O tom, jakou silnou inspirací se RKZ umělcům staly, svědčí předchozí kapitola. O to zajímavější je, jak se v průběhu času tento obdiv přesunul k lhostejnosti až opovržení, a z pojmu Rukopisy se stalo synonymum pro podvod či falzifikaci.

Od prvních pochybností proti řazení Rukopisů do středověké literatury, vznesených roku 1824 Josefem Dobrovským (a to pouze v případě Rukopisu zelenohorského, a následně zcela vyvrácených Pavlem Josefem Šafaříkem a Františkem Palackým), přes "velké boje rukopisné" v 80. letech 19. století až podnes, byly RKZ – jako žádná jiná památka staročeské literatury – podrobeny zkoumání prakticky všemi možnými humanitními disciplínami (jazykověda, historický rozbor, paleografie). Ty se postupně od pravosti (správněji řečeno od datace vzniku a zápisu RKZ ve středověku) posunuly k hypotéze o novodobém původu Rukopisů z doby národního obrození. Na druhé straně exaktní chemický a fyzikálně--chemický průzkum hmotné stránky RKZ (tedy pergamenu a hmoty písma) svědčí pro vysoké stáří obou památek. Literatura, která z průzkumu a diskusí o stáří RKZ vznikla, je jednou z nejrozsáhlejších literatur věnujících se takovému

¹ K časté námitce, že v době nálezu RKZ na počátku 19. století se i u jiných národů "objevily" údajné starobylé literární památky (například Macphersonovy Ossianovy zpěvy nebo díla Thomase Chattertona) lze dodat, že na rozdíl od RKZ nebvl u těchto "objevů" prezentován středověký (nebo alespoň středověce se tvářící) rukopis, ale jen text, který byl údajným opisem originálu. U RKZ naproti tomu máme k dispozici pergamenové rukopisy, které se nejen textem, ale i vzhledem hlásí do středověku.

problému na světě. Kromě vydání a překladů samotných RKZ zahrnuje přes několik stovek knih, brožur a článků. Drobných zmínek v tisku by bylo možné najít na tisíce.

Přes bezmála dvousetletý spor, jež se o problém skutečného stáří RKZ vede, je tato otázka stále neuzavřena. Při posuzování stáří Rukopisů je také nutné odlišovat dobu vzniku zpěvů a dobu jejich fyzického zápisu na pergamen. Spojování Václava Hanky a Josefa Lindy s autorstvím RKZ, které bylo oblíbené na přelomu 19. a 20. století a stále přetrvává zejména v učebnicích, je zcela bez jakýchkoliv reálných důkazů a podkladů. V současnosti jsou postulovány tři hlavní hypotézy:

- 1. Převažující většinový názor, zastávaný zejména odborníky humanitních disciplin, předpokládá, že jde o falza z doby národního obrození. Autorství se, bez jakýchkoliv reálných základů, připisuje buď Václavu Hankovi nebo tajemnému, neznámému falzátorovi.
- 2. Zastánci středověkého původu Rukopisů (chcete-li obránci RKZ) povětšině soudí, že RZ byl složen asi v 10. století a fyzicky byl zapsán ve 13. století; RK obsahující zpěvy z 8. až 13. století byl zapsán ve 14. století.
- 3. Třetí názorový proud klade vznik Rukopisů do doby mezi středověk a národní obrození.

Stručná chronologie sporu o stáří RKZ

- 1817 16. září nalezen ve Dvoře Králové Václavem Hankou rukopis nazvaný posléze *Rukopis královédvorský*.
- 1818 v listopadu zaslán anonymně do nově vzniklého Musea království Českého rukopis nazvaný podle svého obsahu *Libušin soud*. Teprve roku 1859 zjistil Wáclav Wladivoj Tomek, že rukopis byl objeven na podzim roku 1817 na Zelené Hoře u Nepomuku; proto byl pojmenován *Rukopis zelenohorský*.
- 1824 Josef Dobrovský, jenž přivítal RK, publikuje tiskem svoje výhrady vůči RZ a prohlašuje ho za novodobé falzum.
- 1829 slovinský filolog Bartoloměj Kopitar publikuje v *Jahrbücher der Literatur* v poznámce k Palackého článku

Dvě století sporu o RKZ 69

- o RKZ své jazykovědné výhrady k Rukopisu královédvorskému.
- 1832 Slovák Jiří Palkovič vystoupil v časopise *Tatranka* proti Rukopisu zelenohorskému.
- 1839 Augustin Corda provedl na žádost F. Palackého a P. J. Šafaříka první chemický a mikroskopický průzkum RZ a na základě výsledků jej prohlašuje "za nanejvýš starý" rukopis.
- 1840 vychází *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*, skvělý rozbor RZ a dalších staročeských památek, od Františka Palackého a Pavla Josefa Šafaříka, v němž vyvrátili všechny námitky proti RZ.
- 1858 vystupuje v *Zeitschrift für österreichische Gymnasien* proti RK filolog Julius Fejfalik a žádá prověření RKZ.
- 1858 v pražském časopise *Tagesbote aus Böhmen* vychází na pokračování anonymní článek *Handschriftliche Lügen und palaeographische Wahrheiten,* ve kterém je RK prohlášen za moderní falzum a jeho nálezce Václav Hanka označen za autora. V následujícím soudním sporu byly přešetřeny okolnosti nálezu RK i RZ a redaktor Kuh odsouzen za nactiutrhání (ale na základě mimořádné císařské milosti do vězení nenastoupil). Teprve po letech se k autorství článku přiznal ředitel universitní knihovny Antonín Zeidler.
- 1859 proti RKZ vystupuje v mnichovském *Historische Zeitschrift* německý historik Max Büdinger, jemuž skvěle oponuje František Palacký.
- 1862 vychází první fotografické vydání RK.
- 1878 proti RKZ vystupuje filologicky A. V. Šembera ve svých *Dějinách řeči a literatury české.*
- 1879 filolog Antonín Vašek vydává spis Filologický důkaz, že RKZ, též zlomek Evangelia sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanky. Na obranu Rukopisů proti němu vystoupili brněnský archivář Vincenc Brandl, předseda Královské české společnosti nauk Josef Jireček, filolog Ignác Mašek, tehdy ještě i Jan Gebauer, a jiní.
- 1881 na základě Šemberových a Vaškových námitek poprvé chemicky zkoumán RK (tzv. Rasurová komise, protože byla zkoumána zejména místa, na nichž písař RK opravoval své chyby, což je ve středověkých rukopisech běžné). Závěr komise vyzněl v pravost RK.
- 1886 největší kampaň proti RKZ, tzv. **velké boje rukopisné**. Proti Rukopisům vystupuje T.G. Masaryk a zároveň

poskytuje odpůrcům RKZ svůj časopis Athenaeum. Nejsilnější námitky proti pravosti formuluje jazykovědec Jan Gebauer, který změnil svůj původní názor na starobylost RKZ. Gebauer žádal chemické přezkoumání Rukopisů a prohlásil, že pokud chemie prokáže stáří RKZ, bude filologie hledat pro jejich jazykové odchylky jiná vysvětlení. Chemickým průzkumem byli Národním museem pověřeni Prof. Antonín Bělohoubek a Prof. Vojtěch Šafařík. Oba nezávisle na sobě dospěli ke zjištění velkého stáří RK; pro vyhrocenost sporu ke zkoumání RZ nedošlo. Přes toto kladné stanovisko chemie prohlásili odpůrci, že chemie nemůže prokázat pravost, ale jen nepravost. Kromě filologie se do sporu zapojila i historie, především Jaroslav Goll spisem Historický rozbor básní RK (1886). S obranou RKZ vystoupili proti filologickým a historickým námitkám především historik W. W. Tomek, bratři Jirečkové, filolog Martin Hattala a historik Josef Kalousek. Spor zůstal nakonec nerozhodnut, každá strana věřila, že obhájila svoje stanovisko.

- 1887 vychází Bělohoubkova a Šafaříkova *Zpráva o chemickém a drobnohledném ohledání některých rukopisů musejních.*
- 1893 zvrat veřejného mínění v neprospěch pravosti RKZ způsobilo odpůrci iniciované **úřední nařízení** Gautschova ministerstva vyučování **o přeřazení Rukopisů ze staročeské literatury do literatury novočeské.**Od té doby se ve školách vyučuje, že RKZ jsou novodobé padělky.
- 1899 pomyslný hřeb do rakve RKZ, údajný "objev" tzv. kryptogramu Hanka fecit (Hanka udělal). Toto "přiznání falzátora" publikoval v *Listech filologických* jazykovědec Ladislav Dolanský, který tvrdil, že v litografické kopii RZ (tedy nikoliv v originálu!) ve změti čar, nacházející se na 14. řádku čtvrté strany RZ, přečetl slova "vHanKAFecit", tedy latinské "V. Hanka udělal". Teprve v roce 1911 byl tento "důkaz" odhalen jako klam Martinem Žunkovičem. Později bylo místo podrobně zkoumáno Viktorinem Vojtěchem, který pomocí fotografií v různých oborech spektra prokázal, že žádný kryptogram neexistuje. Ačkoliv byl tento argument jasně vyřešen, objevilo se v roce 1935 v dodatcích Ottova slovníku naučného dokonce tvrzení, že kryptogram Hanka fecit se skrývá v RK!

Dvě století sporu o RKZ 71

1911 • archeolog J. L. Píč předložil RK paleografům v Paříži a Miláně, kteří se vyslovili pro vysoké stáří rukopisu, ale jejich soudu se u nás nedostalo sluchu.

- 1927 na obranu RKZ vystupuje Prof. František Mareš, bývalý dvojnásobný rektor University Karlovy.
- 1932 založení Československé společnosti rukopisné.
- 1935 pět předních chemiků Přírodovědecké fakulty UK potvrzuje správnost Bělohoubkových a Šafaříkových zkoušek, jež vyzněly ve prospěch pravosti (tedy vysokého stáří) RKZ.
- 1966 oživení rukopisné otázky v souvislosti s blížícím se 150. výročím nálezu RKZ. Zpodnětu Dr. Mojmíra Otruby, ředitele Ústavu pro českou literaturu, byla vedením ČSAV zamítnuta iniciativa zkoumat RKZ chemicky na půdě ČSAV.
- 1967 zkoumání Rukopisů bylo naopak svěřeno **týmu spisovatele Ivanova**, který RKZ zkoumal na půdě Kriminalistického ústavu. Ivanov tendenčně informoval veřejnost ještě před dokončením zkoumání. V následné oponentuře vyšlo najevo, že průzkumnou metodou není chemie, jak se tvrdilo, a že **závěry týmu nejsou opodstatněné**. Kriminalistický ústav proto nepovolil publikovat materiály pod svojí hlavičkou.
- 1969 vyšel péčí Československé akademie věd **sborník** *RKZ Dnešní stav poznání*, který v kompilaci shrnul námitky odpůrců. Rukopisná obrana v té době neměla žádné publikační možnosti.
- 1974 Prof. Krejčí publikuje v časopise *Slavia* hypotézu o původu RKZ v době barokní.
- 1980 Prof. Daneš přichází s hypotézou o jihoslovanském původu RKZ a jejich vzniku na dvoře hrabat ze Šternberka v 16. století.
- 1993 obnovení České společnosti rukopisné, vycházejí obsáhlé práce jazykovědce Dr. Julia Enderse (*Jazykovědný rozbor RKZ*, *Estetický rozbor RKZ*) a v reakci na publikaci zkrácených *Protokolů o průzkumu RKZ* Ivanovovým týmem jsou péčí rukopisné obrany zveřejněny i oponentní posudky, v nichž je ukázána neprůkaznost Protokolů. Česká společnost rukopisná se od té doby věnuje vědeckému bádání o RKZ a snaží o obnovení řádné vědecké diskuse o stáří Rukopisů.

Logo České společnosti rukopisné

Česká společnost rukopisná

Česká společnost rukopisná je zapsaný spolek, jehož posláním je vědecké bádání a popularizace poznatků o staročeských rukopisech, především však řešení sporných otázek RKZ a památek s nimi spojovaných. Vznikla ve 30. letech 20. století jako sdružení těch, kteří cítili, že otázka datace Rukopisů není zdaleka vyřešena.

Počátky vzniku společnosti lze spojit s vystoupením dvojnásobného rektora Univerzity Karlovy, filozofa a fyziologa profesora Františka Mareše na obranu RKZ v roce 1927. Kolem Mareše, který se stal záhy největší autoritou na poli obrany RKZ, se seskupila početná obec obránců Rukopisů, k nimž patřili především Jan Vrzalík, Vladimír Zákrejs, Karel Andrlík, Ladislav Matoušek, Václav Perek a Karel Třeska.

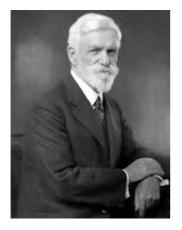
Hlavním iniciátorem založení společnosti se stal předseda nejvyššího správního soudu JUDr. Václav Perek. Ustavující valná hromada se konala 20. listopadu 1932 v Praze. Cílem založeného přísně nepolitického občanského sdružení se stalo "šíření a popularizování vědeckého bádání o starodávných rukopisech kulturních vůbec, zvláště pak o rukopisech slovanských, zejména českých". Prvním předsedou byl zvolen JUDr. Václav Perek.

Společnost po svém vzniku začala velmi intenzivní činnost: pořádala přednášky, exkurse, shromažďovala knihovnu a vydávala časopis *Zprávy Československé společnosti rukopisné.* Významným počinem bylo navázání kontaktu s Viktorinem Vojtěchem, profesorem fotografie a fotochemie UK, který prováděl v letech 1914 a 1927–1929 fotografický průzkum RKZ, jehož výsledky potvrdily vysoké stáří Rukopisů. Vojtěch se stal členem Společnosti a velmi brzy i jejím druhým předsedou.

V roce 1939 došlo k založení odbočky v Brně, jejímž hlavním iniciátorem byl moravský archeolog František Adámek, předsedou odbočky se stal světoznámý Prof. Karel Absolon.

Do poměrně slibně se rozvíjejících aktivit společnosti však zasáhly události roku 1938 a 1939 a posléze II. světová válka, které přirozeně problematiku RKZ odsunuly na druhé místo.

Dvě století sporu o RKZ 73

Po Mnichovu se společnost přejmenovává na *Českou společnostrukopisnou.*

V lednu 1939 rezignoval Viktorin Vojtěch ze zdravotních důvodů na předsednickou funkci a v pořadí třetím předsedou se stal Ing. Vilém Götzl. Během Protektorátu podnikli Němci řadu útoků proti RKZ; přesto se společnost pokoušela dále vyvíjet svoji aktivitu. Ze strany úřadů jí však byly kladeny různé překážky. V květnu 1941 přichází zákaz vydávání *Zpráv*, jenž znamenal faktické utlumení činnosti společnosti. Z aktivit se podařilo udržet jen korespondenční styk a příležitostné schůzky členů.

První snahy o obnovení činnosti společnosti se datují už do jara 1945; po osvobození byly obnoveny pravidelné schůzky a přednášková činnost. První komplikace se objevily při snaze o obnovení vydávání *Zpráv*. Ty byly nejprve na nátlak úřadů přejmenovány na *Oběžník*, ale vyšla jen dvě čísla a vydávání bylo opět zakázáno. Poté vycházely *Zprávy* jen v cyklostylované podobě.

Po roce 1948 nastal pro rukopisnou obranu vysloveně nepříznivý čas. Po smrti předsedy Götzla v roce 1950 stanul v čele společnosti MUDr. Jan Hlávka. V roce 1952 se podle zákona 68/1951 Sb. musela společnost "dobrovolně rozejít". V době svého zániku měla 311 členů.

Po zániku České společnosti rukopisné udržovali bývalí členové, ale i další zájemci o RKZ alespoň písemný, a někteří i osobní styk. Publikační možnosti rukopisné obrany byly prakticky nulové.

V roce 1991 založil Ing. Jiří Urban, syn bývalého jednatele společnosti Ing. Karla Urbana, nakladatelství Neklan, které vydalo zásadní obranné práce PhDr. Julia Enderse a vydávalo

Významní představitelé České společnosti rukopisné (zleva): Prof. František Mareš (1857 až 1942), filosof a fysiolog, Prof. Viktorin Vojtěch (1879 až 1948), profesor fotochemie a vědecké fotografie, Prof. Karel Absolon (1877 až 1960), antropolog, archeolog a geograf, objevitel Věstonické venuše.

Almanach rukopisné obrany. Ing. Urban zároveň vytvořil i Klub přátel Rukopisů, prostřednictvím něhož došlo 21. března 1993 k zorganizování obnovující valné hromady České společnosti rukopisné. Na rozvoj činnosti obnovené rikopisné společnosti měla vliv i vstřícnost Stavební fakulty ČVUT, kde se po sametové revoluci vytvořily velice příznivé podmínky pro publikování netradičních názorů. Mimořádnou vstřícnost projevili i odborníci ze světa internetové osvěty (Doc. Dr. Jiří Demel a Ing. Jaroslav Gagan) při zřizování a provozu webových stránek věnovaných Rukopisům. V roce 2003 se stal v pořadí šestým předsedou společnosti chemik Dr. Karel Nesměrák.

Činnost současné České společnosti rukopisné se zaměřuje jak na popularizaci poznatků o RKZ a dalších sporných památkách, tak na vlastní badatelskou činnost. Konají se pravidelné pracovní schůzky, pořádají přednášky, výstavy a rozvíjejí se internetové stránky (www.rukopisy-rkz.cz). Společnost opět vydává *Zprávy České společnosti rukopisné*.

Josef Mánes: Žezhulice.

O básnických prostředcích v RKZ

Rukopisy jsou svérázná literární díla, která nemají v české literatuře obdoby. Jako nenacházíme nic podobného v české středověké literatuře, tak ani v době národního obrození, která Rukopisy uctívala jako národní poklad, se nikomu nepodařilo napsat dílo podobné. Bylo kdesi napsáno, že Rukopisy čnějí z české literatury jako bludný balvan.

Rukopisy mají na rozdíl od české středověké i pozdější literatury pohanského ducha a mají většinou pohanský obsah – bitvy a hrdinské činy, kdežto ostatní původní staročeské památky jsou například náboženské nebo úřední spisy.

U mnoha jiných národů se dochovaly hrdinské eposy a hrdinské písně, a v jejich obsahu, skladební technice a poetických ozdobách nacházíme podobnosti s Rukopisy.

V Rukopise královédvorském jsou opěvovány pouze bitvy vítězné. Poraženým se milost nedávala a byli do jednoho pobiti.

Písně RK popisují různé válečné lsti a taktiky. V písni *Oldřich* je sídlo nepřítele v noci tiše obsazeno a poté jsou překvapení nepřátelé pobiti. V písni *Záboj* se útočí na nepřátelský střed, čímž měly být ochromeny i rozptýlené síly nepřítele. V písni *Čestmír* vidíme nejen důmyslné dobytí dvou hradů, ale i celou válečnou politiku: Čestmír si získá spojence slibem velké kořisti, maří rozmluvu, jež by mohla navodit poraženeckou náladu, před válečnými akcemi popřeje vojákům odpočinek, šetří jejich životy vystavěním krytů proti kládám a střelám.

Rukopisy líčí i další činnosti, související s válčením: Záboj svolává muže a přemlouvá je, aby vyrazili do boje; v *Jaroslavu*

Popisy bitev

porada o dalším trvání boje, věštění výsledku bitvy, v *Beneši* popis nepřátelského plenění.

Jako zbraně jsou uvedeny: sekyra, meč, nůž, mlat, oštěp, kopí, luk a šípy, dřevce, palice, kyj, cepy, klády, balvany z lomu.

Vyvrcholením skladby bývá souboj náčelníků obou stran.

Žebříček hodnot

Nepřítel může být popsán nesympaticky, ale neupírá se mu statečnost, bojovnost a dovedné zacházení se zbraněmi. Tím se hrdinské písně liší od novější literatury. Autoři starých eposů si dobře uvědomovali, že čím byl nepřítel statečnější, tím větší je cena vítězství.

Nejvíce nenávisti a pohrdání vzbuzuje ve vypravěčích (pěvcích) i v hrdinech zrada. Smrt zrádce je vylíčena i s drsnými detaily, které v jiných soubojích chybí:

Kamil Bednář (1912–1972), český básník a překladatel. Jeho novočeský překlad RKZ je použit v této kapitole pro srovnání s textem staročeským.

Rád bych se svěřil se svou zkušeností, tuším asi první tohoto druhu. Asi před deseti lety jsem si předsevzal, že RKZ jako dílo psané jazykem dnes už dosti obtížným přeložím do moderní češtiny. Že jsou Rukopisy padělané, to jsem měl za nesporné, šlo mi o něco jiného, než je popírat či obhajovat. Mým úmyslem bylo upozornit i dnes na ně jako na jeden z pramenů poesie v české řeči. Jako už dosti zkušený překladatel poesie jsem věděl, že čím je překládané dílo ryzejší, tím bohatší má to, co nazývám jeho podhoubím, totiž zjev, že slova i obrazy jako by měly hluboko jdoucí kořínky, knimž musí překladatel sestupovat, aby získal dostatečnou zásobu slov a obrazů v řeči, do které překládá. Z praxe jsem také věděl, že leckdy básně na první pohled atraktivní často toto podhoubí takřka nemají, jsou vytvořeny povrchem a zůstávají na povrchu a překladatel nakonec nemá co překládat, leda zas jen slovní pěnu. Naproti tomu silné a ryzí básně, ač právě proto na překlad těžké, toto podhoubí mají, každé slovo v nich je přesné, vyrůstá z hloubky, je zákonité. Můžeme tu mluvit jaksi o dvojí podobě básně: o té povrchové a o té spodní, hlubinné. Patří to k tajemstvím básnické tvorby. A překladatel buď cítí předlohu pod sebou a musí jí ze svého přidávat (čím víc je báseň povrchnější), nebo se sám cítí zoufale pod předlohou a leckdy ani nenajde ekvivalentní výraz k originálu. ... Jak jsem byl překvapen, když se Rukopisy při překladu "chovaly jako pravé" (smím-li tu užít terminologie z chemických pokusů). Naprosto nebyly povrchní, naopak měly tu kořennou hloubku, své podhoubí, a jako překladatel jsem se často nedostal na jejich úroveň, třebaže jsem měl už k dispozici básnickou češtinu, jak ji generace vytříbily za stopadesát let.

Vlaslav strašno po zemi sě koti i v bok i v zad, vstáti nemóžéše.
Morena jej sypáše v noc črnú.
Kypieše krev ze silna Vlaslava,
po zeleně trávě v syrú zemiu teče.
Aj, a vyjde duša z řvúcéj huby,
vyletě na drvo a po drvech sěmo tamo,
doniž mrtev nezžen.

(Čestmír a Vlaslav, v. 186–194)

Strašně Vlaslav na zemi se zmítá, z boku na záda zmítá, vstát nemůže; Morana jej uvrhla v noc temnou. Krev kypěla z Vlaslava silného po zelené trávě v syrou zemi. Aj, a vyjde duše z chroptících úst, vylétne na stromy a po stromech těká sem a tam, dokud mrtvý nebude zžehnut.

Všimněme si, jak na rozdíl od novější konvence starší píseň klidně hovoří o řvoucí hubě.

Stejně bez rozpaků pěvec sděluje i nadávky, kterými se protivníci častují během boje: "Aj, ty zhovadilý,/ ty veliká potvoro hadóv." (Záboj, v. 139), "Aj, ty vraže, běs v tě!/ Čemu ty nášu krev píješi?" (Záboj, v. 155–156).

V písních se hovoří převážně o tom, co kdo udělal a co kdo řekl. Pocity jednotlivců do hrdinských písní nepatří, pokud nesouvisejí přímo s dějem. To je velký rozdíl oproti moderní literatuře.

Pocity, které souvisejí s dějem, jsou uvedeny stručně a ve spojení s jednáním postavy a s řečí. Má-li Čestmír vyrazit do boje, je to v písni popsáno takto:

I vsta Čmir i vzradova sě, radostně sně svój ščít črn dvú zubú i sně se ščítem i mlat i nepronikavý helm. Pode vsě drva vložie oběti bohóm. Bujno zvoláše Čmír na voje. V skořě voje v řady idú, (Čestmír a Vlaslav, v. 13–18) I vstal Čestmír rozradován, radostně sňal štít svůj černý, dvouzubý, se štítem sňal mlat i přilbu neporazitelnou. Pod stromy všude položil oběti bohům. S ohněm promluvil Čestmír k vojskům – a vojska v řadách vyšla.

Vzhled mužů není popisován téměř vůbec. Popisy ženské krásy jsou schematické, málo konkrétní. Takový popis by se dal použít i v jiné písni jako popis jiné ženy.

Vzhled postav

Objektivita

Ta dci na div slična bieše:
těla urostlého krásně,
líce jmieše ovsěm bielé,
na lícéch rumenci ktviechu,
oči jako nebe jasné,
i po jejéj bieléj šíji
vlasi zlatostvúci vějú,
u prsténcéch skadeřeni.

(Jaroslav, v. 7-14)

Nevídaně krásná byla, těla krásně urostlého, líce měla běloskvoucí, v lících ruměnce jí kvetly, oči jako nebe jasné a po její bílé šíji zlaté vlasy vlnily se, do prstenců zkadeřeny.

RKZ jsou orální poezií, zpívanou pěvci, proto spíše než básně mají se ozačovat jako písně

Z hlediska žánru obsahují Rukopisy orální (ústní) poezii. Tento žánr byl velmi rozšířen ve starověku u mnoha evropských i jiných národů. Orální poezii přednášeli specializovaní pěvci – bardové u Keltů, skaldové ve Skandinávii, vaideloti u Litevců, skomoroši v Rusku, guslaři u jižních Slovanů. Recitaci doprovázeli několika tóny hudebního nástroje. V Německu se pro tento přednes užíval pojem *singen-sagen*. Poezie Rukopisů je tedy určena pro hlasitý přednes, nikoli pro čtení. Proto je lepší nepoužívat termín "básně Rukopisů", ale hovořit o písních.

Formule a formulové výrazy

Staří pěvci hrdinských písní se nesnažili o původnost, ale spíše o napodobení a zdokonalení starších vzorů. Aby se písně jednodušeji pamatovaly a skládaly, měli pěvci v zásobě ustálená slovní spojení, která dnes nazýváme formule a formulové výrazy. Tato ustálená spojení se v písních na vhodných místech opakovala.

I v Rukopisech nalézáme takové formule – obraty, které by se daly využít i v jiných skladbách. Například začátek písně Jaroslav:

Zvěstuju vám pověst veleslavnú o velikých pótkách, lútých bojéch. Nastojte, i ves svój um sbierajte, nastojte, i naddivno vám sluchu! (Jaroslav, v. 1–4) Zvěstuji vám pověst nejvýš slavnou o velikých půtkách, krutých bojích, slyšte jen a hlavy otvírejte, slyšte jen a všemu podivte se!

Takovýto začátek by pěvec mohl použít u více písní.

Jako ustálené obraty se v Rukopisech užívají sousloví jako černý les, jasné slunce, ručí (rychlí) koni, slavný kněz, tvrdý hrad, silná paže, lútý vrah.

Opakování některých slov V hrdinském eposu i v Rukopisech, líčí-li pěvec v jedné písni dva stejné děje, používá stejných nebo jen málo obměněných slov. Například v písni *Ludiše*, když po každém utkání na turnaji zazní hudba, je to vždy uvedeno slovy "*Zevzně hlahol trub i kotlóv*", a tím vzniká jakýsi refrén. Nebo je-li vydán rozkaz, který je přesně vykonán, líčí se to velmi podobnými slovy. Tak

František Ladislav Čelakovský (1799–1852), český básník národního obrození a překladatel.

O pravosti Rukopisů tak přesvědčen jsem, jako že slunce na nebi ...

kupříkladu v písni *Čestmír a Vlaslav* přikazuje Čestmír Vojmírovi vykonat oběť bohům:

Nynie vsedni ty na ručie koně, prolétni lesy jeleniem skokem tamo v dúbravu. Tam s cesty skála bohóm zmilená, na jéje vrchu obětuj bohóm, bohóm - svým spásám, za vícestvie v zádech, za vícestvie v přědě. (Česmír a Vlaslav, v. 113–118)

Ty nyní sedni na rychlé koně, prolétni lesy jelením skokem tam do doubravy: tam u cesty ční skála, bohům milá, a na jejím vrcholku obětuj bohům, bohům zachráncům svým, za vítězství minulé i za vítězství příští!

Vojmír zanedlouho oběť vykoná:

I vsěde Vojmír na ručie koně, proletě lesy jeleniem skokem tamo v dúbravu na dráhu k skále. Na vrsě skály zanieti oběť bohóm – svým spásám za vícestvie v zádech, za vícestvie v přědě, (Česmír a Vlaslav, v. 126–130)

I vsedl Vojmír na rychlé koně, proletěl lesy jelením skokem tam do doubravy nad cestou k skále. Na vrcholku skály zažehl oběť - bohům zachráncům svým za vítězství minulé i vítězství příští.

Mnohem častější jsou v Rukopisech kratší formule, spočívající v opakování několika slov:

Zevzni vícestvie k Neklanu radostnu uchu i zráči sě kořist Neklanovu radostnu oku! (*Česmír a Vlaslav*, v. 198–199) Zazní vítězství Neklanovi radostně v uši a kořist zhlédne radostné Neklanovo oko.

Ve formulových výrazech se opakuje pouze struktura, rytmická výstavba veršů:

Káže kněžna vypraviti posly: po Sutoslav ot Lubicě bielé, iděže sú dúbraviny unie, po Lutobor s Dobroslavska chlemca, iděže Orlicu Labe pije, (*Libušin soud*, v. 30–34)

Káže dcera knížat vyslat posly: k Sutoslavu od Libice bílé, tam, kde rostou doubraviny dobré, k Litoboru v Dobroslavův Chlumec, tam, kde Orlici vždy Labe pije,

Typickými ozdobami nerýmované poezie Rukopisů jsou figury, opakování jediného slova. Někdy je taková figura pouze rytmickou "vycpávkou":

Figury

jesti tamo hora nevysoká, nevysoká, Hostajnov jéj imě. (Jaroslav, v. 7-8) tam se zvedá hora nevysoká, nevysoká, Hostajnov má jméno

Častěji figura vyplývá přímo z opakovaného děje: "Ranú, opět ranú, srazi Vlaslav dolóv." (Čestmír a Vlaslav, v. 185), tedy "a ranou a novou ranou Vlaslava srazí k zemi". Představte si gestikulaci přednašeče, která se zde nabízí. Epické písně Rukopisů byly určeny posluchačům, kteří mají rádi bojové scény, například vojenským družinám na šlechtických dvorech. Jinde se určité slovo opakuje v drobné obměně:

Řváše na hradě Kruvoj řvaniem býka, řváše chrabrost v svoje ludi i meč jeho padáše v Pražany jako drvo se skály.

Křičel na hradě Kruvoj jako býk řvoucí, burcoval křikem chrabrost ve svých lidech a meč jeho padal na Pražany jako stromy ze skály.

(Čestmír a Vlaslav, v. 60–63)

Všimněte si v poslední ukázce také pozoruhodného zobrazení psychického jevu: Kruvoj "řval chrabrost v svoje lidi" – jako by konkrétní, zcela věcná chrabrost přecházela z jeho úst do lidí.

A když si dá orální pěvec záležet, vytvoří z opakovaných slov celý složitý vzor:

Roznosi sě radost po všej Praze, roznosi sě radost kolkol Prahy, rozlétnu sě radost po vsej zemi, po vsej zemi od radostnéj Prahy. (Oldřich, v. 173–176) Roznesla se radost celou Prahou, roznesla se radost vůkol Prahy, rozlétla se radost celou zemí, celou zemí od radostné Prahy.

Johann Wolfgang von Goethe kdysi napsal, že na viděném máme rádi nové, na slyšeném máme rádi známé. Tak zřejmě opakování určitých slov – formule, figury, refrény apod. hluboce souvisí s charakterem orální poezie.

Také vlastní jména se často opakují a není tu střídání různými opisy, jichž užívají novodobí autoři (třeba "náš hrdina").

Pořádkumilovnost

Při popisu se postupuje jedním směrem, netěká se sem a tam. Jako ve známém popisu ranní Prahy, nejprve je zmíněna Vltava, za ní Pražský hrad, za ním vrchy a za nimi východ slunce: "Vltava sě kúřie v raniej pářě, / za Prahu sě promodrujú vrsi, / za vrchy vzchod šedý projasňuje."

Jaroslav Vrchlický (1853–1912), český spisovatel, básník a překladatel.

Mne mají lidé za velkého českého básníka, ale něco tak velkolepého a krásného, jako jsou básně RK, bych nedovedl napsati.

Písně Rukopisů jsou prokládány krátkými příslovími neboli gnómami, například "Čemu čelo proti skále vzpřieci,/ liška oblúdi tur jarohlavý," (Na co čelem odporovat skále? / Přelstí liška tura bujarého!), nebo "Kdaž hada potřieti chceši, na hlavu najjistěje."

Gnómy

V písních najdeme jednoduchá přirovnání "meč padáše … jako drvo se skály", "mrch ležéše jak v lese dřievie", voje se hrnuly k hradu "jako ledovití mraci". Jsou tu ale i složitěji popsaná přirovnání a paralely, jako přirovnání Zábojova vojska k ostříži:

Přirovnání

I po krajinách vezdě v šíř i v šíř lútý ostřiež rozepě svoje křiedle, svoje dlúzě, bystro léta za ptactvem; Zábojevi voji rozehnachu sě v šíř, vezdě po vlastech hnachu lúto po vrazéch, vezdě srážechu je i stúpáchu koni, nocú pod lunú za nimi lúto, dnem pod sluncem za nimi lúto, i opěti temnú nocú, i po noci šedým jutrem. (Záboj, v. 196–204)

Jako dravý ostříž po krajích vždy šíř a šíř rozpíná křídla dlouze, když bystře pronásleduje ptactvo, tak Zábojova vojska se vějířem rozvinula, všude po krajinách hnala nepřátele, všude je srážela, deptala kopyty koní. Za noci pod lunou jim byla divoce v patách, ve dne pod sluncem jim byla divoce v patách a opět temnou nocí a po noci dál šedým jitrem!

Pro ozdobu se užívají složená slova, jako voda stříbropěnná, běloskvoucí říza, skřek hrózonosný, les dlúhopustý. Jsou to slova, vymyšlená čistě pro estetický účinek. Podobné složeniny se vyskytují často v eposech homérských, v latinské poezii i v jiných starších skladbách. Srovnejme s nevkusnými složeninami od známých básníků českého obrození: jiskrosršný, tučnotrávný, temnohučný, krásnohubá.

Složená přídavná jména (epiteton ornans)

Jaroslav Seifert (1901–1986), český básník, spisovatel, novinář a překladatel.

Když jsem si přečetl verše Hankovy, zdá se mi, že Hanka lyrické verše do RK nepsal. Nikoliv jen proto, že by to možná nesvedl. V lyrických verších není žádné velké umění básnické. Ale celkem jasná a průzračná struktura těchto veršů je na míru vzdálena autoru, který smolil své diletantské pokrouceniny, místy nevkusné a hloupé. Zdá se mi, že by tento neumělec nedovedl nasadit zcela jiný – nenucený a rafinovaně prostý tón Rukopisů – když jsme přesvědčeni, že jde o falzifikát!

Zvukomalba

V Rukopisech se vyskytuje zvukomalba, která by vynikla vústním přednesu, Například ticho je naznačeno hromaděním hlásek -ch- ve verších: "Ticho, vsě tichúnko. / V tichej Praze chytro pokrychu sě." Hromaděním hlásek -u- a -y- je naznačeno temné dunění hudebních nástrojů ve verších: "uderichu rány bubny hromné, vyrazichu zvuky trúby hlučné." V lyrické pasáži nacházíme měkké hlásky: "moju drahú, přědrahúčkú".

Názorná vyjádření

Na řadě míst Rukopisů nacházíme velmi expresivní, názorná vyjádření:

- o pozvolném úsvitu "za Prahu sě promodrujú vrsi, / za vrchy vzchod šedý projasňuje", nebo "deň sě rozhořieva"
- zemřeme-li jeden po druhém "pohynem-li žiezňú"
- vojáci jeli na koních rychle "skok na skok"
- tábor Tatarů je velký "do nedozíráma daleka"
- střely pršely jako příval z mraků "střely dščichu jako přieval z mrakóv"
- "radost (…) zajiskři z radostnú zrakú"
- pohyb zákeřného vraha "podskoči naň zdě lstivo lútý vrah"

Souhrn

Použitím uvedených a některých dalších literárních postupů se autorům Rukopisů povedlo zdánlivě nemožné – jazyk RKZ je ozdobný a zároveň střízlivý a hutný.

Texty Rukopisů počítají s hlasitým, důrazným přednesem určitých slov nebo celých veršů. Na některých místech poznáváme, že důležitá slova je třeba zvýraznit silnějším hlasem:

Záboj bratřě, ty udatný lve, neupúščej búřit v vrahy! (Záboj, v. 173–174) Záboji, bratře, ty udatný lve, neustávej dál drtit nepřítele!

Nejznámější příklad je řeč rozzlobeného Chrudoše před kněžnou Libuší:

Vstanu Chrudoš ot Otavy krivy, žleč sě jemu rozli po útrobě, trasechu sě lútosťú vši údi. Máchnu rukú, zarve jarým turem: "Gore ptencém, k nim sě zmija vnorí, gore mužém, imže žena vlade! Mužu vlásti mužém za podobno, prevěncu dědinu dáti pravda!" (Libušin soud, v. 91–98)

Povstal Chrudoš od Otavy křivé, žluč se rozlila mu po útrobách, prudkostí se třásl po všem těle, máchl rukou, vzkřikl jak býk bujný: "Běda ptákům, k nimž se zmije vplíží, běda mužům, kterým žena vládne! Vládnout nad muži jen muži sluší, prvorozený má právo dědit!" Ve slově *gore* zazní výrazně hláska -r-. Všimněte si též přirovnání k turovi. Rázný, energický přednes, doprovázený i gestikulací či zvukem nástroje, byl jistě pro posluchače velmi působivý.

Básnické prostředky Rukopisu královédvorského a zelenohorského nejlépe vyniknou v originálním staročeském znění. Pokusíme-li se o překlad do nové češtiny, zjistíme, že básnické ozdoby nelze přeložit bez újmy na zvuku písně. Z toho plyne, že písně Rukopisů byly skládány přímo ve staročeštině.

Josef Mánes: Skřivánek.

Boleslav Jablonský (1813–1881), český básník a národní buditel.

Za jednu z písní Královédvorských všecky mé písně. Klekám před prachem, kde byly nalezeny.

Mikoláš Aleš: Lumír.

RKZ z hlediska jazykovědy 85

RKZ z hlediska jazykovědy

Rukopisy královédvorský a zelenohorský jsou v současné době většinou (ne ale všemi) literárních vědců považovány za nikoliv středověké texty. Jako důvod se často uvádí, že jazykovědci na konci 19. století "odhalili" odlišnost jejich jazyka od uznávaných staročeských památek. V tomto článku se pokusíme ukázat, které jazykové jevy byly Rukopisům vytýkány, jak byly tyto námitky postupně vyvraceny a jak se měnily názory na důležitost některých námitek. Článek není úplným výčtem všech jazykových námitek, ale snaží se zachytit všechny podstatné. Uvidíme, že velká část námitek byla v pozdějších letech vyvrácena, nebo bylo nalezeno pravděpodobné vysvětlení.

Jazyk Rukopisu královédvorského ukazuje na dobu zápisu ve druhé polovině 14. století, některé jevy jsou výrazně starší, jiné byly pokládány za novější. U Rukopisu zelenohorského se předpokládalo, že byl složen ve 13. století, takže by byl nejstarší česky psanou památkou.

Názory na jazyk Rukopisů se od doby jejich nálezu postupně vyvíjely. Rukopis královédvorský byl dlouho považován za starobylý, a za vzor staročeského jazyka. Již Palacký a Šafařík se roku 1840 zabývali některými jazykovědnými námitkami proti jazyku Rukopisu zelenohorského¹. Vysvětlovali, že *pluky čechovy* (RZ, v. 16 a 87) lze číst dle starého významu takových přídavných jmen jako "pluky české", ale nevylučovali, že jde o jméno vůdce, který přivedl Čechy do Čech, protože lidová víra v něj je naznačena už u Kosmy.

¹ Šafařík P.J., Palacký F.: Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache. Prag 1840

² Vašek A.: Filologický důkaz, že Rukopis kralodvorský a zelenohorský, též zlomek Evangelia sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanky. Brno 1879.

- ³ Později Enders ukázal, že opakování určitých slovních spojení je typické pro ústně tradovanou poezii; o tom i dále v tomto textu.
- ⁴ Gebauer J.: Potřeba dalších zkoušek Rukopisu královédvorského a zelenohorského. Athenaeum 3 (1885–1886), s. 152–164.

Koincidence

Roku 1879 vystoupil s jazykovědnými námitkami proti RK a RZ středoškolský profesor Antonín Vašek². Považoval Rukopis královédvorský za dílo jednoho autora, protože se v jednotlivých skladbách opakují podobné formulace³. Dále ukazoval na časté jmenné tvary přídavných jmen, užívání hlásek –*ie*– místo –*i*–, chybné používání slovesných časů, na určitá slova (*zaměšiti*) a slovní spojení.

Vaškovy námitky se snažil vyvracet Jan Gebauer, od roku 1881 profesor českého jazyka na pražské univerzitě. Gebauer se věnoval soustavně studiu starých památek a pokusil se z nich odvodit jednotný systém staročeské normativní gramatiky. Protože Rukopisy do tohoto systému nezapadaly, vyslovil roku 1886 ve známém článku *Potřeba dalších zkoušek rukopisu Královédvorského a Zelenohorského*⁴ pochybnosti o jejich pravosti. Gebauer argumentoval takto: "Rukopis královédvorský byl objeven Václavem Hankou. Na Hanku jest podezření, že rukopisy staročeské padělal a za pravé vydával." Proto Gebauer požadoval zvláštní opatrnost při posuzování Rukopisů, jako když přijímáme bankovku od osoby podezřelé z padělání peněz.

Článek *Potřeba dalších zkoušek RKZ* shrnoval jazykové jevy odlišné od ostatních tehdy známých staročeských textů. O řadě těchto odchylek Gebauer řekl, že samy o sobě neměly by váhy třeba žádné, "řekli bychom: je to dialekt, který má své odchylky zvláštní". Za vážnější považoval odchylky, které se údajně shodovaly s chybami Václava Hanky, nebo s chybami některých sporných památek. Tyto odchylky nazýval koincidence. Na prvním místě uvedl nesprávná imperfekta, což je druh minulého času, který se užíval pro popis opakovaných dějů. Hanka použil ve svém doplnění Legendy o sv. Prokopu imperfekta dáše, stáše od sloves dáti, státi, namísto Gebauerem žádaných dadieše, stanieše. V RK nalézáme obdobné výrazy stáše, dodáše, podáše.

Hermenegild Jireček (1827–1909), český právní historik.

Bibliothéka gymnasiální měla nepatrnou zásobu českých kněh, jež profesorové z mladší školy skoro pokoutně půjčovali studentům. Z této knihovny seznali jsme my dva, můj bratr a já, Rukopis kralodvorský a tato malá "knížečuška" rozhodla o našem národním vědomí. Od té doby, co jsme četli Záboje a Jaroslava, pocítili jsme hluboko v srdci svém, že jsme Čechové. Nemluvím ani o zápalu, jenž vzbuzen byl krásami jednotlivých zpěvů.

RKZ z hlediska jazykovědy 87

Ve výčtu dalších odchylek uvedl Gebauer také chyby, kterých se mohl Hanka dopustit, pokud špatně porozuměl staročeským textům. Například ve staročeské Alexandreidě čteme "vešken sě zástup zamiesi", tj. celý zástup se zamíchal. Hanka toto místo vykládal, že se celý zástup zaškaredil. V Rukopise královédvorském je slovo zamiesiti třikrát, podle Gebauera vždy ve významu zaškaredit se, což ale není správně (podobně viz dále v kapitole Zajímavosti ke slovům).

Gebauer soudil, že v úhrnu všech učiněných výtek proti jazyku Rukopisů, nikoli jen v náhodně vytržené jedné či druhé, je dostatečný důvod k pochybování o jejich pravosti a žádal nové prozkoumání paleografické a chemické.

Chemické zkoumání, provedené chemiky Bělohoubkem a Šafaříkem, zjistilo, že Rukopis královédvorský se chová po stránce mikrochemické a mikroskopické v podstatě tak jako nepochybně starobylé rukopisy a liší se od rukopisů nových. Gebauer, který byl nejprve připraven podřídit výsledku chemických zkoušek pochybnosti filologické, nechtěl ustoupit ze svého stanoviska a trval na tom, že Rukopisy jsou padělky.

Jazykové námitky rozdělil posléze do 100 kategorií, které zahrnovaly přes 1000 jednotlivých chyb (přitom RKZ mají asi 6000 slov). V populárním spise *Poučení o padělaných RKZ* z roku 1888 předložil Gebauer jazykové námitky ve třech skupinách. V první skupině byly jevy, které ukazovaly, že původce staré češtiny v RKZ nebyl Staročech. Odchylky druhé skupiny údajně vznikly až v jazyce novém a dokazovaly, že autor byl Novočech z doby okolo roku 1817. Ve třetí skupině byly jevy dokazující, že se na vzniku RKZ podílel Václav Hanka.

Gebauerovy námitky, podepřené autoritou univerzitního profesora, byly podrobeny přezkoumání ze strany obránců starobylosti. S protiargumenty vystoupili Josef Kalousek, František X. Prusík a Oldřich Seykora.

Nejšíře pojatou obranu vypracoval Václav Flajšhans, který se domníval, že Rukopis královédvorský může být pravý, zatímco Rukopis zelenohorský byl padělán s použitím RK. Flajšhans ukázal, že část domnělých novějších jazykových tvarů ze 17., 18. a 19. stol., na které poukázal Gebauer, má své doklady již starší; zejména že se vyskytují již v nejstarších rukopisech moravského nářečí z konce 14. a počátku 15. stol., tedy v nejbližších 40–70 letech po sepsání RK. Uvedl konkrétní doklady z památek a výstižně prohlásil, že "žádný soudný filolog pak neodpřisáhne, že tvary ty zrovna ten den se teprve vyskytly, kdy byly sepsány". Dále nacházel vytýkané

Gebauerovy námitky

tvary v moravských nářečích. Jako moravskou odchylku vysvětloval například četná příslovce končící na –o.

Gebauer doklady z nářečí neuznával, pokud nelze dokázat, že jsou staré. Také mnohé Flajšhansovy doklady ze starých památek odmítl, protože RK se hlásí do doby o něco starší.

Flajšhans namítal, že výtky, které činí Gebauer jazyku RK, jsou činěny z největší části ze stanoviska češtiny normální. Ale RK je památka moravského dialektu a "poněvadž není staršího textu moravského, musíme hledati shodu s texty věkem nejbližšími". Z nich jsou nejblíže Legenda o svaté Kateřině a Evangelium vídeňské, obě rukopisně dochovány z doby kolem roku 1400. Ve 14. století je RK osamocený, nemáme jiný rukopis stejného druhu. Navíc proti ostatním moravským památkám je obsah RK původní (nepřeložený) a částečně lidový. Dále Flajšhans vyzdvihoval, že RK má často vedle odchylek také tvary správné. I ty je nutné zvážit k vytvoření celkového úsudku. Uvědomoval si, že RK má na sobě zřejmé stopy jazykové nevyrovnanosti, různorodosti, kdežto "Hanka by byl jistě pravidloval".

Flajšhans roku 1896 shrnul⁵, že z celkového počtu sta Gebauerových námitek je již dvacet vyvráceno, a počítal s tím, že v budoucnosti se mohou nalézt další doklady, které vyvrátí další námitky. Znovu zhodnotil koincidence a ukázal, že z patnácti jich zbývá jen sedm, přičemž i ty byly novým zkoumáním oslabeny. Zakrátko přinesl také staročeské doklady k již zmíněným slovům dáše ("i podáše jim", Boskovická bible) a stáše ("vstáše", Evangeliář Olomoucký). I další obhájci pravosti Rukopisů nalézali staročeské doklady k vytýkaným slovům a gramatickým tvarům.

Zdůrazněme, že ztratil platnost také soubor čtyř odchylek, který dle Gebauerova *Poučení o padělaných RKZ* svědčil o tom,

⁵ Flajšhans V.: Poznámky k odpovědi prof. Gebauera na pojednání "Boj o Rukopisy". Osvěta 26 (1896), s. 717–728.

Zikmund Winter (1846 – 1912), český historik a spisovatel.

K svému mínění, že otázka Rukopisu jest posud nerozřešena, došel jsem takhle. Od počátku boje pokládány námitky filologické za hlavní věc! Profesor Gebauer uváděl hromadu slov a forem, tvrdě, že v staré době jsou nemožny. **Z námitek takové autority neměla padnouti ani jediná! V těch měla býti pravda, které nedají se nohy polámati.** Zatím však i při nedostatečné obraně Rukopisu padala jedna námitka po druhé. Já sám, nehledaje, nacházel jsem v starých knihách slova dle Gebauera nemožná. A profesor Flajšhans vyvrátil námitek filologických tolik, že Gebauerův filologický důkaz podvrženosti zakolísal smrtelně.

že Václav Hanka se účastnil při padělání Rukopisů. Seykora podrobně rozebral slovo *zaměšiti-zamiesiti* a ukázal, že slovo je staročeské a jeho význam není *zaškarediti se*, jak soudil Hanka, ale *rozlítit se*, *rozohnit se*. U vytýkaných tvarů *vsie*, *vsieho* vedl rozbor pravopisu RK k připuštění možnosti číst je jako *vše*, *všeho*, což je v souladu s uznávanou staročeštinou. Podobnost písně *Kytice* z RK s Hankovou básní *Na sebe* se ukázala jako snadno vysvětlitelná, protože Hankova báseň vyšla až roku 1819 a nelze dokázat, že byla napsána před nálezem RK. Poslední z uvedené skupiny odchylek je použití *u* namísto *už* v RZ. Jde o jediné chybějící písmeno a již z toho plyne slabost důkazu, písmeno mohl vynechat kdokoli. Pozdější autoři již tuto odchylku nepovažují za svědectví o Hankově spoluautorství. Dnes se obecně nepovažuje Hankovo autorství za prokázané a možné.

Pro mnoho výrazů z RKZ, vytýkanách Gebauerem, byly nalezeny doklady a obdoby v Legendě o sv. Kateřině. Tento staročeský spis odvezli Švédové za třicetileté války do Stockholmu, kde byl znovu objeven až roku 1850. Případný padělatel tedy nemohl legendu znát. Přesto nalezneme v RKZ například slova: děva, kot, mohúcí, mútit, nožny, věhlasný, zývati, stáše, jež pozdější jazykovědci odmítali uznat za staročeská, dokud nebyla doložena právě v Legendě o sv. Kateřině, případně i v dalších památkách.

Přes uvedené vyvracení jednotlivých námitek setrvávali čeští jazykovědci stále ve stopách Gebauerových a setrvávají dodnes. Neustoupili ze svého přesvědčení o padělanosti Rukopisů, přičemž se opírají nejen o jazykové zvláštnosti RKZ, ale také o tzv. paralely. Jde o určitá místa především z lyrických písní RK, ke kterým byly nalezeny údajné obdoby v ruských lidových písních či jinde. Například následující verše z RK se podobají ruské písni z Čulkovovy sbírky:

Paralely

Ach ty róže, krásná róže, čemu si raně rozkvetla rozkvetavši pomrzla, pomrzavši usvědla, usvědevši opadla? (Róže, v. 1–5) Ach ty sad li, ty moj sadočik, sad da zelenoje vinogradье, K čemu ty rano sad razcvetaješ, razcvětavši sad zasychaješ, zemlju listьет sad ustilaješ?

Lze pochybovat o tom, nakolik jsou takové paralely schopny prokázat, že autor Rukopisů čerpal z konkrétních vzorů. Výzkumy lidových písní ukazují, že přítomnost ustálených

⁶ Jako příklad můžeme uvést říkadlo zapsané Erbenem "Kde je ta voda? / Voly ji vypily. / Kde jsou ty voly? / Páni je snědli./ Kde jsou ti páni? / Na hřbitově zakopáni." Obdobné formule nalézáme v kozácké písni zapsané Šolochovem v románu Tichý Don: "A kde jsou husy? Utekly v rákosí. / A kde je rákosí? Dívky je sebraly. / A kde jsou dívky? Dávno se provdaly. / A kde jsou kozáci? Odešli do války." Tento příklad ukazuje, že obdoby ruské a české poezie nemusí být důkazem padělanosti.

⁷ Flajšhans V., Vojtěch V.: Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Praha, Unie 1930.

⁸ RKZ – Dnešní stav poznání. Sborník Národního muzea v Praze, řada C, 13/14 (1968/1969). formulí je typická pro ústně tradovanou poezii⁶. U krátkých lyrických písní RK svědčí paralely o tom, že náměty lidových písní jsou u Slovanů velmi podobné.

U epických písní RKZ byly nalezeny pouze krátké paralely typu:

Váleno den, váleno den vterý, vícestvie sě nikamo nekloni. (Jaroslav, v. 118–118) Křesťané tak silně odpírali, že za dlouhý čas viděti se nemohlo, kdo vítězem bude.

Paralelami tohoto typu se nechali mnozí přesvědčit, že Rukopisy "slepil" padělatel z drobných útržků. Proti této teorii stojí skutečnost, že ráz písní je jednotný a vysoká básnická kvalita Rukopisů byla vždy uznávána. Nicméně je fakt, že pro řadu jednotlivců měly paralely velkou subjektivní přesvědčivost a i ve vydání Rukopisů z roku 2011 v České knižnici je paralelám ponechán poměrně velký prostor.

Také Václav Flajšhans, který byl po určitou dobu přesvědčen o vysokém stáří RK, byl paralelami ovlivněn a nakonec změnil své přesvědčení k závěru, že oba Rukopisy jsou padělky. Roku 1930 provedl kompletní shrnutí jazykovědných námitek proti Rukopisům, které vyšlo jako doplněk fotografického vydání Rukopisů⁷. Flajšhans v těchto svých *Poznámkách* označil mnohá slova z Rukopisů za nedoložená a nemožná. Většinou přejal Gebauerovy námitky, a to často i tam, kde je v minulosti sám oslabil. Flajšhans například vytýká slovo *naddivno*, ačkoli sám na jeho existenci ve staročeštině upozornil. Za nedoložené a nemožné označil slovo *lisí*, které je ve staročeštině bezpečně doloženo. Za hrubý rusismus a za slovo nedoložené a nemožné prohlásil slovo *nižní*, které je však doloženo vícekrát.

Pokračující studium staročeských památek přinášelo totiž i dále doklady ve prospěch Rukopisů. Proto ve sborníku *RKZ – Dnešní stav poznání*⁸, vydaném roku 1969, označuje Miroslav Komárek nedoložená slova za nejslabší článek důkazu. Za maximálně průkazné považuje ty námitky, které vytýkají nikoli jen jednotlivá slova, nýbrž celé kategorie stejnorodých jevů (příslovce na –o, jmenné tvary přídavných jmen). Dále Komárek přehodnotil závažnost koincidencí s Hankou. Gebauer kladl koincidence na první místo závažnosti, tedy shody s Hankou měly být nejsilnějším důkazem padělanosti RKZ. K tomu dle Komárka bezpochyby přispělo i vědomí, že staročeský jazyk není znám v celé své úplnosti, kdežto shody s Hankou lze prokázat.

RKZ z hlediska jazykovědy 91

Gebauer při svých úvahách o koincidencích směšoval otázku pravosti s otázkou původce falzifikace. Tyto dvě otázky však nelze spojovat. Jak píše Komárek, "ptát se po falzátorovi má jistě smysl až tehdy, je-li prokázáno, že památka je falzum". V některých případech se Hankův nesprávný názor nebo jeho chybná ediční praxe podobá jazykovému stavu, který je dosvědčen v mladších památkách 15. století nebo i na sklonku 14. století; například psaní –ie– místo –í–, tudíž tvary jako konieček nemohou prokázat falzifikaci.

Komárek shrnul svou úvahu o koincidencích takto:

- 1. Prokazatelné koincidence mohou sloužit jako přesvědčivý důkaz falzifikace RKZ jen tehdy, jde-li o jevy ve staré češtině 14. a 15. století neznámé.
- 2. Ale i pak jsou tyto jevy důkazem padělanosti RKZ v prvé řadě ne proto, že je má také Hanka, popřípadě jiní autoři podezřelí z účasti na falzifikaci, nýbrž proto, že nejsou staročeské. Samozřejmě mohou sloužit i k objasnění otázky druhé, kdo byl falzátorem RKZ.

Ke Komárkově výkladu je nutné dodat, že ani slova ve staročeštině nedoložená nedokazují padělanost rukopisu, ve kterém se vyskytují. Písemných památek, které se dochovaly ze 14. století, je velmi málo a rozhodně nepokrývají celý jazyk té doby. Například staročeská *Alexandreis* obsahuje

Jan Neruda (1834–1891), český básník, prozaik a novinář.

Gebauerovy vývody lze číst. Nepřesvědčují sice, ale je v nich alespoň nějaký obsah. Také Gebauer je a byl účelný, chtěl a priori, aby mohl dokázati faleš, a dle toho pracoval; postup ten je ale u něho maskován. Za to ty Masarykovy věci nejsou téměř ke čtení; člověku jde hlava kolem. On chce, aby byl R. falešný, a už říká, že je, a teprve hledá důvody! A to je "věda", "vědecké"!

Nejen rukopis Zelenohorský, teď i písně rukopisu Králodvorského jsou prý padělány – člověku jde hlava kolem. Linda a Hanka měli prý tajnou dílnu na dělání staré češtiny. Pro sebe nedovedl přec z nich žádný nic tak zvláště poeticky kloudného, a vzdor tomu jsou prý tytánsky krásná romance "Záboj" a ten ladný "Jaroslav" od nich! Tu by bylo vidět, co dělají "spojené" síly! Pokyn pro následovníky! Kdo nemůže svými verši nijak proniknout, ať si přibere ještě jednoho takového a už to půjde. Dva mazalové se mohou spojit a budou malovat jako Rafael. Dva hrnčíři budou dohromady

tvořit díla michelangelská. Rád bych byl viděl Lindu a Hanku, jak to dělali!

mnoho vzácných, nebo i vůbec jinak nedochovaných slov, aniž bychom ji měli za padělek.

V uvedeném sborníku Komárek dále diskutoval moravský původ RK. Jako moravské uznal nepřehlasované tvary (naděja, tužšá bieda, visá), nestažené tvary zájmen (svoju, svojem místo svú, svém) a slova typu chyžice, uderiti. Jiné prvky (příslovce na –o, změnu í>ie) nepovažoval za moravské. Naopak zdůraznil v RK tvary s přehláskou o>e (králév, k otcém, koňém) jako nářeční prvek západní či středočeský⁹.

Komárek se tedy přiklonil k názoru, vysloveném již Gebauerem, že se v RK kombinují jevy velmi různé nářeční i dobové provenience. Nářečí RK je podle nich v podstatě konglomerát značně různorodých prvků. To Komárek chápal jako znak padělanosti, protože v české literatuře případy míšení různých nářečních jevů v jedné památce nejsou známé. Obdoby však nacházíme v jiných literaturách, ve skladbách spadajících do žánru orální poezie. Homérova řečtina je směsí jonštiny, achajštiny a dórštiny; podobně *Píseň o Hildebrandovi* je směs nářečí hornoněmeckého a dolnoněmeckého¹⁰.

Žánr orální poezie byl rozvinut ve starověké Evropě i mimo Evropu, přetrval až do středověku a například v Jugoslávii se udržel až do 20. století. Jde o písně, které se přednášely především ústně, způsobem podobným zpěvu, avšak pouze na několika tónech, a s jednoduchým doprovodem hudebního nástroje. Skladby orální poezie obvykle cestovaly se svými pěvci po různých krajích, postupně se měnily a bývaly zapisovány víceméně náhodně, třeba i po dlouhé době ústní tradice. Soustavnému výzkumu orální poezie se věnovali američtí literární vědci Milman Parry a A. B. Lord od 30. let dvacátého století. U nás výsledky tohoto výzkumu dlouho nebyly reflektovány, mimo jiné také proto, že mezi uznávanými staročeskými památkami nemáme žádné zápisy původní orální poezie. Jedinými památkami patřícími tomuto žánru jsou právě Rukopisy královédvorský a zelenohorský.

První důkladný rozbor Rukopisů jako památek orální poezie provedl v 70. letech 20. století Julius Enders¹¹. Původ skladeb RK umístil do východních nebo severovýchodních Čech, na severní Moravu s výběhy do Polska, Slezska a na střední Slovensko. V těchto oblastech předpokládal vznik a ústní tradování písní, přičemž písně přijímaly místní nářeční prvky. Výraznější moravské prvky lze pozorovat v písni *Jaroslav* (nepřehlasované tvary), blízkost polštiny se projevila na písni *Čestmír* (slovo *skad*, odlišné užívání slova *drvo*).

⁹ Takové tvary však nalezneme například také v Rukopise hradeckém.

¹⁰ David Cooper vyslovil roku 2012 hypotézu, že Hanka s Lindou vytvořili jazyk Rukopisů dle modelu řečtiny, s jejím míšením dialektů. Tak napodobili homérskou epiku, která je v řadě případů založena na zvláštní směsici řeckých dialektů. Tím se kruh uzavírá, podobně jako u jiných námitek proti starobylosti RKZ. Jev Rukopisům vytýkaný se mění na jev starobylý, který však "Hanka znal".

¹¹ Enders J.: Jazykovědný rozbor Rukopisu Královédvorského, Zelenohorského a dalších staročeských textů s nimi spojovaných. Praha, Neklan 1993. RKZ z hlediska jazykovědy 93

U Rukopisu zelenohorského není umístění do určitého kraje možné, Enders pomýšlel na nářečí jihočeské. Jisté je, že mezi RK a RZ jsou určité rozdíly, např. v RK skloňování typu téj dobréj proti té dobré v RZ. Další nenápadné rozdíly jsou: slovo vterý v RK a vtorý v RZ; sebú v RK a sobú v RZ. Enders podrobně rozebral také jazykové rozdíly RKZ oproti jiným sporným památkám.

Podařilo se mu také rozlišit v jazyce Rukopisu královédvorského starší a mladší vrstvu. Ke starší patří skladby z dob pohanských *Čestmír* a *Záboj* (kde se vyskytují archaické tvary druhé osoby typu *piješi*), k mladším *Jaroslav* a lyrické písně. Dokonce i nadpisy kapitol se liší, jejich jazyk je mladší než jazyk běžného textu (nadpis písně zní "O pobití Polanóv", zatímco v textu je druhý pád *Polan*). To ukazuje, že nadpisy byly vytvořeny až při zápisu ústně tradovaných písní jako nejpozdější součást textu.

Enders stanovil podobně jako předchozí badatelé dobu zápisu RK na konci 14. století, u Rukopisu zelenohorského pokládal za možný zápis ve 13. století. V souladu s charakterem orální poezie (kde se písně tradují ústně a zapisují mnohdy až v době svého zániku) obsahují Rukopisy i jazykové jevy mnohem starší. Jde například o archaické tvary *slovesy, dřeves*, předložku *vz*, která je v ostatních staročeských památkách už na ústupu, dále jmenné tvary přídavných jmen, které se v jiných památkách vyskytují méně často a především v ustálených spojeních.

Starší stav jazyka se projevuje rovněž v tvoření slov. V Rukopisech se často setkáváme se slovy kořennými, tvořenými jen kořenem slova (tah, ryk, třas, um, ráz, lom, sen, sluch). Přídavná jména jsou tvořena především jednoduchými příponami (rosný, hromný, bolný, mohúcí). Vytýkané slovesné tvary tahú, doběhu jsou vytvořeny z pouhého slovního kmene, bez přípony –n. Při tvorbě slovních spojení je dávána přednost bezpředložkovým spojením.

Enders poukázal také na určité správné jazykové tvary v Rukopisech, které by případný padělatel těžko zjistil, například skloňování *r*-kmenů (*dceře, dceř*) a dva aoristy slovesa *býti*: *bych, běch.* Z nich první je výpravný, druhý popisný, neuvádí do děje nové skutečnosti. V Rukopise královédvorském je to přísně rozlišeno; v pravých památkách se obě formy již zatemňují.

V souvislosti s žánrem Rukopisů je třeba si uvědomit, že orální pěvci vytvářeli svébytný básnický jazyk, který se lišil

Kořenná slova

od běžného mluveného či psaného jazyka. V poezii se vyskytují například ozdobné přívlastky (*Vltava stříbropěnná, říza bělestvúcí*), které v literatuře jiného druhu nenacházíme. Veršovaný charakter písní s sebou nesl nutnost přizpůsobovat počet slabik. Rukopis královédvorský používá –*j*– ve slovech *jmě, jmieti* někdy jako –*i*– podle potřeby verše. Nalezneme také příklady vložených samohlásek (*devětikrát* místo *devětkrát*), sloužící stejnému účelu. Nesouhlas s památkami jiných žánrů zde nelze chápat jako stopu padělanosti. Jazyk ústně tradované hrdinské poezie se musel lišit od evangeliářů, žaltářů, kronik a úředních spisů.

Podrobný jazykovědný a literárněvědný rozbor Rukopisů provedený Juliem Endersem bohužel nemohl být dlouhou dobu publikován, a ani po zveřejnění se nedočkal odezvy našich literárních vědců. V posledním vydání Rukopisů z roku 2011 v České knižnici je sice podrobný komentář k dosavadní historii Rukopisů od Dalibora Dobiáše, ale Endersův rozbor zde není zmíněn a přiřazení Rukopisů do žánru orální poezie je provedeno jen náznakem, pokud vůbec.

Nedořešené otázky kolem RKZ vedly některé badatele také k úvahám, zda nemohly vzniknout ještě v jiné době, než se dosud soudilo. Až do 70. let 20. století se podrobněji neuvažovalo o možnosti vzniku Rukopisů v období 15.–18. století. Karel Krejčí proto navrhl zvážit možnost vzniku RKZ v době barokní či osvícenské 12.

Zdenko Frankenberger Daneš publikoval roku 1995 teorii, že Rukopisy byly sepsány kolem roku 1500 jako oslava rodu Šternberků a byly složeny jihoslovanským autorem podle vzoru jihoslovanských hrdinských zpěvů¹³. Tím by bylo možné vysvětlit jazykové odlišnosti od staročeských památek i některé historické nesrovnalosti. Ani tato teorie se zatím nedočkala odezvy mezi literárními vědci.

Nezbývá než si přát, aby se v budoucnosti přistupovalo ke zkoumání RKZ bez předsudků. Rukopisy máme k dispozici v hmotné podobě, psané na pergamenu, jsou uloženy v Národním muzeu. Pokud chceme stanovit, kdy vznikly, je třeba najít teorii, která bude co nejlépe vyhovovat všem skutečnostem. Možné je však i to, že se doba jejich vzniku nedá jednoznačně a nesporně prokázat a zůstane navždy tajemstvím.

¹² Krejčí K.: Některé nedořešené otázky kolem RKZ. Slavia 42 (1974), s. 378–396.

¹³ Daneš Z.F.: Jsou Rukopisy královédvorský a zelenohorský jihoslovanského původu? Sborník Národního muzea, řada C, 37 (1992), s. 1–19.

Příklady jednotlivých námitek

Pravopis Rukopisů

Jak napsal již Gebauer roku 1875, "pravopis RKého je více fonetický, nežli náš novočeský pravopis". Například v něm nalezneme slova: vzmušte, nebošce, mnoství, víceství, stracen, břech, poďte, otud. U slovesa býti písař nepsal počáteční –j–, čteme tedy sem, ste.

Fonetickým pravopisem lze vysvětlit některá slova, proti kterým měli jazykovědci námitky. Například v RZ je psáno slovo *sprosi*, zatímco jazykovědci žádají *vzprosi*. V době, kdy školní vzdělání nebylo běžnou záležitostí a neexistovala jednotná pravidla českého jazyka, je takový způsob psaní snadno pochopitelný. Seykora poznamenal, že písař nevzdělaný píše foneticky odjakživa. Ve středověkých listinách můžeme pozorovat, že i vlastní jména šlechticů jsou psána v různých listinách různým způsobem.

Nepříliš přesný pravopis je třeba vzít do úvahy i při hodnocení Gebauerovy námitky, že RK někdy zaměňuje tvary *jde* a *jide*. Tvar přítomného času je *jde*, tvar minulého času (aorist) je *jide*. V rukopise je například obrat "slunce přeide poledne" místo správného přejide. Jak upozornil Seykora, v pravopise RK může být psáno *ide* pro *iide*, stejně jako zde čteme *kie* (kyje), *kieu* (Kyjev), *po krainach*, *boistie* (bojiště). Písař často –*j*– v sousedství –*i*– vůbec nepsal, někdy se uchýlil k psaní *iim*, *iich* (jim, jich), pouze v několika nejobtížnějších případech si pomohl písmeny –*y*– a –*g*– (*naiyistieie*, *po krayinach*, *piyesi*, *kigi*).

Jotace

Na jotaci si vzpomínáme ze školy, kdy jsme se učili slabiky *bě, pě, vě, mně*. Dříve bylo –ě– také po jiných souhláskách. Již v nejstarší době, ze které nemáme písemné památky, zmizela jotace (měkkost) ve slabikách *lě*. Během 2. poloviny 14. stol. mizela jotace ve slabikách *žě, šě, čě*. Až do počátku 15. století se zachovaly měkké slabiky *řě, zě, cě*.

Jotaci v RKZ je možné hodnotit pouze v RK. Rukopis zelenohorský rozlišuje $e-\check{e}$ jen v dlouhých slabikách a nesoustavně. Gebauer ohromil své čtenáře sdělením, že RK má asi 400 odchylek proti pravidlům jotace. To znamená, že za -ie- má psáno jen -e-, nebo místo -e- se píše -ie-. Například v borece místo v borečcě, v Praze místo v Prazě, helmice místo helmicě, osenie místo osěnie, pej místo pěj, čarodeji místo čaroději. Některá slova píše RK dvojím způsobem ($ruce \times ruc\check{e}$). Jotace navíc je například ve slově sědlo místo sedlo.

Pravidla jotace odvodil Gebauer zejména podle *Passionálu muzejního* a *Žaltáře wittenberského*. Tyto dvě památky přísně dodržují určitá pravidla pro jotaci. Z toho Gebauer vyvodil, že památky z 2. třetiny 14. století zachovávaly pravidla jotace měrou nejpřísnější. Předtím se údajně pravidla jotace teprve vyvíjela (starší památky nedodržují přesně pravidla) a od konce 2. třetiny 14. století dle Gebauera pravidla jotace mizí.

Seykora se podivoval těmto vývodům a upozorňoval, že památky se nepsaly pro filology, ale pro soukromou nebo nesoukromou potřebu. Písař neumělý píše, jak umí. Také Flajšhans v *Boji o Rukopisy*¹⁴ zastával názor, že křivdíme RK, když jej měříme přísným měřítkem Passionálu.

Rukopis královédvorský psal písař, který na pravidla příliš nehleděl, což je vidět také z toho, že řada slov je psána nejednotně: pei (pěj), ale také pieies (pěješ); uence (věnce), ale také wienec; zuers (zvěř) vedle zuiers; deset vedle desiet; siediech (sěděch) vedle sediech, atd.

Podíváme-li se na věc šířeji, najdeme v RK více případů, kdy měkkost není označená. RK píše –ž– jako –z–. Označení měkkosti chybí i v případech: *cetne* (četné), *cestmir, nescastna* (nesčastná). Písař tedy spíše na měkkost nedbal, než že by nevěděl, kde je.

¹⁴ Flajšhans V.: Boj o Rukopisy. Časopis Musea království Českého 70 (1896), s. 195–282.

Viktor Dyk (1877–1931), český básník, prozaik, dramatik, publicista.

A přece jen a jen umělec, ne vědec, může pochopiti váhu a dosah námitky, že proti nepravděpodobnosti vzniku Rukopisů v době, do které se kladly, stojí stejná nepravděpodobnost, že by mohly Rukopisy vzniknout na počátku devatenáctého století podvodem Hankovy skupiny. Připouštím-li, že v Rukopisech jsou dílka hodnoty umělecké, stojím před problémem, kdo byl schopen ze zmíněné skupiny je utvořiti. Nestačí zjistit jisté analogie v jiných literaturách, analogie obsahu; technický básnický problém je ještě závažnější. Dílo básnické nelze vysvětlit kompilacemi; je třeba živé vody, aby z mrtvých údů učinila živý celek. Kde, u koho byla?

Odchylky v jotaci nalezneme i v ostatních staročeských památkách; například staročeský sborník ze Lvova: sverú, verný, věliký; staročeský překlad Milionu Marka Pola: dřevený; Evangeliář Olomoucký: medenice, vež, ruce, v boze, sedyel, sedechu; Legenda o sv. Kateřině: na stolici sedí. Mareš upozornil, že v první části staročeské legendy o sv. Františku je ztráta jotace neobyčejně velká, ve druhé části je jotace hojnější. Seykora uváděl, že v nářečích se říká Melník, čarodenice, neveděl, tem lidem apod., ve východních Čechách pod Litomyšlí se říká pešinka, mesto, pet. Šembera uvedl u Vysokého Mýta bežet, na Turnovsku medenec.

Chybějící jotace u slabik –le– je v RK správně (až na výjimku polie, což je však psáno i správně jako pole), což mohl podle Gebauera vidět Hanka ve staročeských textech. Za pozornost však stojí, že v Písni vyšehradské, kterou Gebauer považoval také za Hankův padělek, je jotace po –l– odlišná; ve všech slabikách je měkkost vyznačena (smyelye, liepá, valye sye, na skalye, zyelye), tedy všechny slabiky –le– jsou v Písni vyšehradské chybně.

Skloňování u-kmenů

Flajšhans vytýkal Rukopisům odlišné skloňování *u*-kmenů, tedy slov typu *vrch*, *sad*, *prach*. Ve druhém pádě mají tato slova dnes koncovku –*u* (*vrchu*, *sadu*) a tak tomu bylo i ve staročeštině. Druhý pád v RK je však *vrcha* (*kolkol vrcha*, *ot vrcha*). Stejný jev najdeme v RK i u příslovcí: *s předa*, *zpředa* (spředa) místo *spřědu*; *zdola* místo *zdólu*. Šestý pád je *na vrsě*, *v sadě*, zatímco staročesky se (většinou) říkalo *na vrchu*, *v sadu*. Komárek považuje 6. pád za méně průkazný, poněvadž již ve 14. století je vedle *v domu* znám i tvar *v domě*. O množném čísle uvádí Komárek, že místo *vrši* bychom čekali spíše *vrchové*. Poněvadž však již ve 14. století je vedle *stanové* znám i tvar *stani*, není tato námitka průkazná.

Další příklady odlišného skloňování nalezneme v Čtenie knězě Benešovy: *málo vrcha*; podobně Staročeský pasionál, životopis sv Prokopa: *v staně*. Obhájci také uváděli moravské nářeční tvary *vrcha, na vrše*, ale Gebauer odmítal doklady ze současného jazyka a požadoval doklady staročeské.

Komárek se klonil k názoru, že tvary v RK je možno jednoduše vysvětlit jako nesprávné napodobení vývojových poměrů u starých *o*-kmenů; například dnešnímu *měchu, v měchu* odpovídalo staročeské *měcha, v měše,* a podle toho byly údajně vytvořeny domnělé staročeské tvary *vrcha, vršě.*

Samozřejmě si lze představit, že by padělatel špatně odhadl koncovky. Zároveň však nelze vyloučit, že jde o nářeční tvary. Ze 13. století máme zachován jen malý počet písemných památek, takže jazyk není zachycen v celé šíři. Překvapující je důslednost, s jakou se jev objevuje také u příslovcí.

Živočišný akusativ

Jednou z Gebauerových námitek byl takzvaný živočišný akusativ. Od slov *chlap, had* je nyní akusativ (4. pád) *chlapa, hada.* Ve staročeštině byl 4. pád nejdříve stejný jako 1. pád, tedy *chlap, had.* Gebauer tvrdil, že změna se stala nejdřív u osob, pak u živočichů. Akusativ *chlapa* je již ve staročeštině; *hada* od 17. století.

Rukopis královédvorský má tvary: v Luděk, na král, na Kruvoj, uzřieš krváceti Kruvoj (snad na konci vyškrabáno –e), zřě krváceti vrah svój, ženi na Zbyhoň, stepati Vlaslav (rasura, nyní koncové –a vyškrabáno), tur, Vojmír, bóh, konieček; naopak hada potřieti, zbi diva tura (místo divý tur), krahujce zlobného (rasurou změněno na krahujec zlobivý). Potom však Gebauer sám našel v Žaltáři wittenberském vazbu potlačíš leva i zemka. Byly nalezeny tvary v Dalimilově kronice: na vlka volachu; v Pasionálu klementinském a u Štítného: lva, orla, psa, vlka, výra, hada; v Cisiojanu mnichovském: zvěra; nebo ve Sborníku Baworovského: lidé vlka okřikú. Z toho je zřejmé, jak píše Komárek, že tato námitka není průkazná. Seykora označil Gebauerovo bádání o českém živočišném akusativu za paskvil vědeckého studia.

Adjektiva jmenná v přívlastku

Některé námitky proti jazyku Rukopisů jsou "pravděpodobnostní" či statistické. Vytýkán je příliš velký počet určitého jevu. Například velký počet přídavných jmen ve jmenném tvaru. Přídavná jména by se měla v památce ze 14. století vyskytovat především ve tvarech složených (z črného lesa), kdežto jmenné tvary (z črna lesa) by měly být jen zřídka v ustálených spojeních typu velika noc, nov měsíc, svat večer. Jmenné tvary mimo tato ustálená spojení jsou "přípustná" jen v doplňku. Z toho je patrné, že jmenné tvary jsou vývojově starší.

Zatímco v RZ by Komárek považoval za možné vyložit jmenné tvary jako důkaz starobylosti, v RK je velký počet jmenných tvarů neobvyklý. Jde například o spojení *Nový Hrad*

prostran, varyto zvučno místo zvučné, prudka Slavoje místo prudkého, k vyšňu hradu místo k vyšnímu, z mocna hrdla místo z mocného. Podle Flajšhanse jmenné tvary ukazují na Moravu. Flajšhans předpokládal, že napodobováním tvarů doplňkových se jmenné tvary dostávaly do přívlastku. Gebauer uznával, že doklady jsou více z textů moravských, ale jejich počet prý je pranepatrný. Komárek zde naznačoval souvislost s ruštinou, kde jsou jmenné přívlastky častější vlivem církevní slovanštiny.

Za pozornost stojí, že jmenné tvary jsou výhodnější pro básnické vyjádření. Jsou kratší a výraz se s nimi stává hutnější. To si uvědomil například Karel Hynek Mácha a zařadil jmenné tvary do své skladby Máj (stíny modra nebe). Pěkné básnické vyjádření nacházíme v písni Jaroslav z RK, kde hrdina Vněslav "uderi svým mečem na ščít střiebrn". Jmenný tvar zvukomalebně naznačuje zvuk nárazu. Pokud jsou Rukopisy pozůstatky starobylé orální poezie, je pravděpodobné, že si dřívější pěvci uvědomovali básnické výhody jmenných tvarů a používali je, i když už z běžné řeči mizely.

Příklady jmenných adjektiv ze staročeských památek: Husovy spisy: bude súdce hrozný, hněviv zlým; Evangeliář olomoucký: dřéve rzeczenu žoldánovi; Gesta klementinská: prworozenu synu dal; Štítný: od prva počátka; Sborník Baworowského: ostra meče; Tkadleček: při cestě obecně, po svrchně oblačně hvězd, na skále opočně; Brněnská naučení: dobry pány, pernaty ptáky, věrně pravdě.

Imperfekta

Hlavní Gebauerovou námitkou proti RK bylo nesprávné tvoření imperfekt (druh minulého času). Imperfektum se podle něj ve staročeštině tvořilo výhradně od přítomného kmene: vstanu - vstanieše, kdežto v RK jsou imperfekta tvořená z kmene infinitivního: vstáti - vstáše. Dále se námitka týká tvarů hrnúše místo hrnieše, púštáše místo púštieše, sdieše místo sdějieše a několika dalších. Nepravidelnosti ve tvoření imperfekt jsou odpůrci ochotni připustit teprve v době jejich zániku na sklonku 14. století, avšak v Rukopisech je imperfektum ještě v plné síle. Gebauer zdůrazňoval také shodu s Hankou, který v interpolaci Legendy o sv. Prokopu užil imperfekta dáše, stáše $s\check{e}$ (dle Gebauerovy gramatiky je správně dadieše, stanieše $s\check{e}$). Později však byly nalezeny staročeské doklady: Legenda o sv. Kateřině: stáše (několikrát) × stanieše (pouze jednou); Životy svatých Otců: táhnúše (jako hrnúše v RK);

Evangeliář vídeňský: wynydyesse (vynidieše, od kmene prézentního by bylo vyndieše), vczynyssye (učiníše, od kmene prézentního by bylo učinieše), nemluwyssye, tluczyssye; Evangeliř olomoucký: láchu, prahnúše, podáše, hráše; Rukopis hradecký: smrt sě přiblížiéše; Alexandreis: země v mířě stáše, země v porobě stáše; Bible boskovická: i podáše jim.

Některé vytčené chyby v imperfektech spočívají pouze v malém rozdílu *vrátíše* místo *vrátieše*, *zatemníše* místo *zatemnieše* apod., což by se dalo vysvětlit písařskou automatickou záměnou *ie–í*, hojnou v mladší středověké literatuře v době opisu RK.

Druhá námitka k imperfektům zněla, že tento slovesný čas znamenal vykonání téže činnosti opakovaně: buď někdo vykonal stejnou činnost několikrát za sebou, nebo více lidí konalo stejnou činnost jednou, nebo více lidí konalo stejnou činnost několikrát. Komárek dodává, že nové práce potvrdily správnost tohoto Gebauerova stanoviska. Děj jednorázový by měl být vyjádřen jiným minulým časem, aoristem. Z tohoto hlediska je nutné zkoumat jednotlivá imperfekta případ od případu, jejich význam a jejich zasazení do souvislostí. Ve spojení *búřa vstáše* byl požadován aorist *vsta*, protože bouře vstala jednou. Enders však zde zastává názor, že děj byl násobený, protože se pravděpodobně míní, že bouře vstala na různých bojových úsecích. Podobně ve spojení *zvoláše Čsmír* na voje požadoval Gebauer aorist zvola. Komárek soudí, že by bylo možné chápat děj i jako násobený, jako volání na jednotlivé voje. V některých případech není snadné násobenost uvidět, například "Kruvoj podáše věrnú ruku". Enders uvažuje, že jde o děj modální, Kruvoj se snažil podat ruku a Neklan ji asi nepřijal. Skutečným oříškem je v RZ "priletieše družná vlastovica" místo žádaného aoristu priletě. Mareš soudil, že vlaštovice opakovaně přilétala a odlétala, než sedla. Enders se domníval, že *priletieše* je asi nedokonavé. Další spojení v RZ rozvlajáše búria (rozevlála se bouře) místo aoristu roz(e)vlá je opět pro výklad obtížné. Kvůli existenci obtížně vysvětlitelných případů imperfekt dokonavých sloves uvažoval Enders o tom, že původně byla všechna slovesa obouvidová nebo bezvidová, každé sloveso mohlo původně tvořit aorist i imperfektum, tedy i dokonavá slovesa, vyjadřující jednorázový děj. Imperfekta k dokonavým slovesům se užívala pro děj déle trvající a byl-li kladen důraz na jeho průběh, pro dění na větším prostoru a pro děje složené z úseků (např. noc temná konec bojém sdieše - noc postupně, ponenáhlu učinila konec

RKZ z hlediska jazykovědy 101

bojům, snad na různých místech bojiště). Imperfekta dokonavých slovech by tak byla obdobou dnešních slov typu povybírat, zapošít, povysvlékat. Seykora pro vysvětlení sporných případů poukázal na zvyklosti v běžné hovorové řeči: řekne-li řezník "včera jsem zabíjel", znamená to, že zabil, třeba i jediné dobytče. Ptáme se "už jsi skákal, střílel?", a myslíme tím "skočil, střelil".

Podobně ale i v "pravých" staročeských památkách nacházíme řadu imperfekt, která výše uvedenou námitku Gebauera k imperfektům oslabují. Tak Dalmilova kronika: *Abel jinoší* bieše, když jeho bratr zabijieše; tamtéž: krev tečiéše a v ňadřech zmrzniéše; Sborník Baworoského: jakž jemu přijíti sě udášě, lev zařváše, lev ostatek roztrháše; Životy svatých otců: opat jej posláše; Evangeliář olomoucký: když jeho zavoláše, skoči tamtéž: když uslyšíše zástup, otáza; tamtéž: když uzřieše Petra, vece.

K domnělé shodě RK s Václavem Hankou je nutné dodat, že Hanka ve svém Uvedení (*Starobylá skládání* I), neznal imperfekta vůbec, znal jen "formy opětovací" a to jen ve 2. a 3. osobě jednotného čísla. Avšak v RK jsou imperfekta i jiných osob správně: *diviechu* (3. os. mn. č.), *cělovách, nedoždiech* (1. os. j. č.) Pokud Hanka považoval imperfekta za formy opětovací, neměl důvod užívat je pro neopakovaný děj.

Naplněma, sražem

Výrazy z RK: *naplněma hora, Vneslav frazem* mají koncovku –*em*, místo požadovaného –*en* (tedy: naplněna, sražen). Flajšhans ukázal na Žaltář klementinský a Staročeský pasionál, kde

Sofie Podlipská (1833–1897), česká spisovatelka a překladatelka.

Avšak vyjde-li beze vší pochybnosti na jevo, že byla naše památka v našem století nejen psána, nýbrž také básněna, nuže přeloží se do nové češtiny básníkem nové doby a přejde ve školách z rukou filologů do přednášek o literatuře. Pak bude třeba říci mládeži, že žil na začátku našeho století neznámý velký genius, jehož básnická činnost zůstane navždy nepochopitelná, a literatura přijme velké ty obrazy, výroky, popisy starých dob z úst muže naší doby. Nemohu ku konci těchto slov jinak, než porovnávati tuto věc s velemoudrým soudem Šalamounským. Jen že si žádají žalobci sami jeho věhlasného rozsudku. Nám zdá se, kdyby bylo možno citovati ducha onoho filosofického krále k soudu našemu, že by řekl: Nechte především to dítě žíti. Což nevidíte na jeho čele záři božského původu?

je uvedeno *křestěm sem*. Gebauer výtku přece opakoval, protože "*Žaltář klementinský byl Hankovi znám a mohl si tvaru dobře všimnouti*". Komárek pouze zmiňuje, že takové případy jsou známy i ze 14. století.

Nabízí se tu otázka, jestli domnělá chyba naopak neukazuje na správný jev, pozdějším jazykovědcům neznámý. Jak upozornil Hattala, i v dnešní češtině máme výrazy *zřejmý, tajemství, hájemství.* Lze srovnat také s dnešními slovy *vidomý, vědomý.*

V RZ je obdobný tvar *rozvaděm*, vyskytuje se tam i v podobě *rozvaděn*. V RK nacházíme také uznávané tvary s koncovkou –*en*, tedy: *sbrocen*, *skadeřeni*. Doklady ze staročeské literatury jsou například ze Žaltáře poděbradského: *učiněm*, *skloněm*; Brněnských naučení: *pravem*; nebo rukopisu 3.E.8 v Olomoucké knihovně: *opuščemé*, *vzkříšemé*.

Ty by-si byl

V písni Zbyhoň v RK je vytýkána chyba v podmiňovacím způsobu. Místo výrazu ty bysi byl je požadováno ty by byl. Gebauer uvádí, že spojení ty by si je doložené od 17. století, první doklad abysmy je z roku 1549. Slůvko by vzniklo z původního aoristu. V aoristu bylo pro druhou a třetí osobu jednotného čísla stejné by. Později Flajšhans nalezl doklady již z roku 1421 v Evangeliáři olomouckém: jako by jste vězeli (yakobi gste), aby jste synové světla byli (abi gste), aby oněměti kázali byste. Tvary byste jsou v tomto rukopisu pravidelně.

Komárek prohlašuje, že tvary *byste* a *by jste* nestačí k důkazu, že byl i tvar *by(j)si*. Soudí, že teprve až po zániku aoristu a imperfekta se mohly tvary podmiňovacího způsobu pro 2. a 3. osobu začít odlišovat, zatímco v RK jsou aorist a imperfektum ještě zcela běžné.

Dostatečně staré doklady rukopisného znění *ty bysi byl* dosud nejsou známé. Můžeme pouze vytvářet hypotézy, zda tvar *bysi* mohl vzniknout ve stejné době, jako tvar *byste*, a nebo zda vznikl později (jak píše Komárek). Dokonce i dnes, kdy se čeština učí ve školách, užívá mnoho mluvčích nesprávné tvary podmiňovacího způsobu *by jste, by jsme*. Proto bychom snad mohli uznat možnost odchylky od normálu ve staročeském textu. V RK je také správný tvar *ty by s ním leťal*. Enders míní, že *bysi* místo *by* užil autor nejpravděpodobněji z důvodů metrických.

Domnělá koincidence s Hankou zde už byla vyvrácena. Hanka opravil "by" na "by jsi" ve vydání Tkadlečka. Toto vydání však vyšlo r. 1824 a může proto jít o vliv Rukopisů.

Příslovce na -o, -ě

Ve staré i nové češtině končí příslovce na –o nebo –ě (například: draho – draze), častěji na –ě. Ve staročeštině byl přibližně stejný způsob, jako v češtině nové, častější byla příslovce na –ě (hlasně místo hlasno, bystřě místo bystro). V RK naopak nacházíme 44 příslovcí na –o (bystro, žalostivo, strašno, prudko, kruto, atd.) proti šesti příslovcím na –ě. Příslovce na –o jsou také v RZ (mutno, kruto, ticho govoriti).

Emil Smetánka zjistil ve staročeských památkách 5 % příslovcí na -o, 89 % příslovcí na -ě a 6 % s obojí koncovkou¹⁵. Přepočítáme-li výskyt příslovcí v RK na procenta, je tam 88 % příslovcí na -o, 12 % na -ě. Staročeská Legenda o sv. Kateřině má 260 příslovcí na -ě proti 48 příslovcím na -o, jak ukázal Flajšhans. Výsledek bližší RK má moravský Evangeliář vídeňský, v němž je 16 příslovcí na $-\check{e}$ a 5 příslovcí na -o, což je 65 % příslovcí na -ě proti 20 % příslovcí na -o. Podle Gebauera adverbia na -o časem přibývají. Ignác B. Mašek naopak mínil, že adverbia na -o jsou starožitnější, a ukázal na jejich oblíbenost v nářečích východních a jižních. Komárek uznal, že v moravských nářečích je přípona – o opravdu o hodně častější než v Čechách, ale převaha přece jen není taková jako v RKZ. Soudil, že příslovcí na –o v historickém vývoji přibývá, starší je tvoření s –ě. Enders se domníval, že adverbia na –o jsou starší než s -ě. Poukázal na výklad Trávníčkův16 o adverbializaci doplňku: z původního schématu *kůň běží rychel* vzniklo *rychlo* a ještě později rychle. Připouštěl, že i adverbia s -ě jsou starobylá, ve staroslověnštině jsou formy s -o a -ě rozděleny asi rovnoměrně.

V srbochorvatštině jsou adverbia na –o důsledně, což je zajímavé v souvislosti s uvedenou teorií Z. F. Daneše o jihoslovanském autoru RKZ.

¹⁵ Smetánka E.: Adverbia na -o a -ĕ v staročeštině. Listy filologické 22 (1895), s. 91-130.

> ¹⁶ Trávníček F.: Historická mluvnice česká III. Praha, SPN 1956, s. 130.

Jacob Grimm (1785–1863), německý jazykovědec, lexikograf a sběratel lidových pohádek (spolu s bratrem Wilhelmem Grimmem).

Jakmile mi faksimile Libuše (tj. Rukopisu zelenohorského) padlo do očí, zmizely všechny pochybnosti, něco takového musí býti pravé, nemůže býti paděláno.

Spojky i, a

Již Vašek si všímal užití spojek v RKZ a dalších sporných památkách. V obou Rukopisech se často vyskytuje spojka *i* na místě novočeského *a*. Spojka *i* je v RK 247krát. Spojka *a* je v Rukopisech pouze ojedinělá, vyskytuje se celkem dvacetkrát, z toho pětkrát ve významu odporovacím (tedy jako *ale*). V RZ se spojka *a* nevyskytuje vůbec, a spojka *i* má devatenáct dokladů. Flajšhans zde viděl souvislost s praslovanštinou a ruštinou, poukazoval také na Dobrovského, který učil o dřívějším užívání spojky *i*. Ve 14. století byl však již celkem úzus novočeský, prosadila se spojka *a*.

Komárek doplňuje, že ve staročeštině *a* je prosté přiřazení a spojka *i* se používá nejčastěji, když věci, vlastnosti, děje apod. tvoří úplný celek (*mladí i dievky, zimě i létě*). V předhistorické době vytlačovala spojka *a* spojku *i* a tento proces byl v době historické takřka dokončen. Výskyt spojky *i* by tedy byl dalším archaismem Rukopisů, který lze vysvětlit orálním charakterem této poezie. Písně v sobě uchovávají, či přímo konzervují, starší jazykové jevy, které jsou v době zápisu písní na pergamen již archaismem.

Enders vykládá výskyt spojky *i* v Rukopisech tak, že spojka *i* se klade v zásadě k vyjádření nového děje, spojka *a* při ději průvodním a doplňujícím. Ke stejnému výsledku došel J. Kurz pro slovanské jazyky¹⁷. Při hutnosti a rychlém spádu RK docházelo častěji k uvádění nového děje, zatímco k vyjádření děje průvodního či vysvětlujícího nebylo mnoho příležitostí. Za zmínku stojí, že v interpolaci Legendy o sv Prokopovi, připisované Hankovi, je třikrát *a*, vždy jako spojka slučovací.

Zajímavosti ke slovům

Neznámá a neobvyklá slova v Rukopisech působila na fantazii čtenářů, ale stávala se také terčem námitek jazykovědců. Již Vašek považoval za podezřelé množství složených slov. V Rukopisech nacházíme četné ozdobné přívlastky jako: *Vltava stříbropěnná, vlasy zlatoskvoucí, bozi věkožízní, Otava zlatonosná.* Také Komárek řadil nadměrný počet složenin mezi hlavní námitky proti RKZ. Jejich počet je relativně vyšší než vjiných staročeských památkách, vyjma slovníků, kde jsou

17 K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Sborník projevů z konference o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků, která se konala 28. ledna až 2. února 1957 v Olomouci a v Praze. Praha, SPN 1958, s. 89.

překlady z latiny. Komárek upozorňuje na hojný výskyt složenin také v obrozenské literatuře 19. století. Je však třeba si všimnout, že složené výrazy v RKZ znějí přirozeně a poeticky a tím se liší od umělých slov našich obrozenců, jež bývala často krkolomná.

Uvědomme si, že RKZ jsou díla básnická a jako taková vyžadují květnatý jazyk. Jak zdůraznil Enders, v nejstarší době slovanské vzniklo mnoho složenin: Svantovít, Radegast a další jména bohů, medvěd, jestřáb, mnohá osobní jména (Ludmila, Drahomíra, Boleslav). V pozdější době nalezneme například u Husa výrazy: pravdomluvný, smilnomluvný, prázdnopěvci, křivoradi, zlorádce. Ve staročeštině se vyskytly i tak neobvyklé složeniny jako Natura Světoplozie (světy plodící; zlomek Alexandreidy Ostřihomské).

V Rukopisech zesilují básnický účinek také slova zvukomalebná. Proti jednotlivým z nich vyslovil námitky zejména Flajšhans. Jde o výrazy: *břěskný, drnket, rachet, rachot, tluket.* Komárek nevylučoval existenci takových výrazů ve staré češtině a nepovažoval námitky proti nim za závažné. Zvukomalebné výrazy existovaly i ve staročeštině a jejich podoba bývá značně variabilní.

Podrobný rozbor všech slov RKZ s ohledem na jejich vznik z původních kořenů provedl Julius Enders. Upozornil, že slova v Rukopisech mají minimální počet předpon a přípon. Některá jsou právě jen slovními kořeny: *chod* (ve významu krok), *kot* (ve významu kácení; ustrnulé *kotem*, tedy rázem, rychle), *vid* (ve významu pohled), dále *tah*, *lom*, *prask*, *div*, *blesk*, *krok*, *roj*, *chřest*. Užití kořenných slov naznačuje starší stav jazyka, s dosud nerozvinutými předponami a příponami.

Za pozornost stojí slovesné tvary bez předpon: *téci* místo *utíkat*, *palovat* místo *upalovat* (*palováše tu, kto téci móže*, tedy: upaloval, kdo mohl utíkat), *chopit* místo *uchopit*, *kynout* místo *pokynout*. Taková slova nejenže ukazují na starší stav jazyka, ale také umožňují hutnější vyjádření.

Endersův rozbor tvoření slov umožnil vyvrácení námitky proti slovům *vlastice*, *srdice*, *ložice*. Jazykovědci až po Komárka považovali tyto výrazy za zdrobněliny a namítali, že zdrobňovací přípona by měla být pouze –*ce* (*vlastce*, *ložce*, *srdce* nebo *srdéčko*). Enders ukázal, že v RKZ se přípona –*ice* neuplatňuje jako zdrobňovací, ale naopak znamená velký rozměr. Čteme zde: *okénce rozložito* (velké), *srdice udatno*, *dušice* (u silného a chrabrého jinocha), *nožice* (u jelena s mohutnými parohy), *kravicě* (dospělé dobytče). Obdobně ve

staročeské Alexandreidě se píše o stětí *ručice* bojovníkovi; *hlavice* ve Sborníku Baworovského je lví hlava.

Při zkoumání slovní zásoby RKZ se badatelé snažili přiřadit jazyk k určitému území. Flajšhans zdůrazňoval v jazyce RK moravismy: uderiti, vícestvie, chyžice. Komárek kladl důraz na slova, která považoval za rusismy: plzný, bujarost, holedbati se, tuča, věcina, jiskrený, nižní, vyšní, vet, hoj, bodrost, stenati, byvší, odoleti, nevzmožno, súmrky; slovní spojení jarý tur, sirá země, kalená střela, lud sbierati stanú. K rusismům řadil také nadměrné užívání spojky i a příslovcí na –o. Poukázal na to, že ruština měla v prvních dobách naší slavistiky největší vliv na vytváření představ o praslovanštině a tím naznačil, že padělatel RKZ úmyslně používal ruská slova, aby vytvořil zdání starobylosti.

Enders kladl jazyk RK na východ našeho území, tedy do oblasti východních Čech, Moravy, částečně Slovenska a Slezska. Hledal důkladněji souvislosti i v jiných slovanských jazycích. Podobnosti s polštinou lze nalézt například u výrazů tucza (bouře), wet (zástava), skad (odkud), plzný (související s polským płużyć). V srbochorvatštině najdeme stenjati, tüča, bîvši, bîvše, bîvša (obdoba výrazu byvšie blahost v RK). U jazyka RZ nelze určit příslušnou oblast.

K některým slovům RKZ se vedly dlouhé obsáhlé diskuse, k jiným se objevila jen krátká zmínka, že slovo je nedoloženo či doloženo v konkrétní staročeské památce. Připomínáme, že slova nedoložená nejsou automaticky důkazem padělanosti, protože dochované písemné památky nezachycují celou staročeštinu se všemi místními a individuálními zvláštnostmi. A ani zachované staročeské památky zatím nejsou kompletně slovníkářsky zpracovány. Staročeský slovník Gebauerův zahrnoval písmena A–N. Na něj navázal Staročeský slovník Ústavu pro jazyk český, obsahující výrazy začínající písmeny N, O a částečně také P. Zpracování těchto tří písmen trvalo od roku 1968 do roku 2008. Budoucí výzkum tedy může přinést ještě nová zjištění.

Následující přehled usiluje o shrnutí toho nejzajímavějšího z diskuse badatelů okolo jednotlivých slov.

Rukopis královédvorský

běs v tě! Podle Flajšhanse je tato kletba nedoložená; Komárek k tomu dodává, že ovšem kletby jsou vůbec doloženy v malé míře. Sborník Baworovského má: *vháněti sě v běsy*.

bodrost. Kolem tohoto slova vzniklo mnoho dohadů. Gebauer tvrdí, že podle jerového pravidla měla být bdrost nebo bedrost. Seykora podrobně rozebral psaní slabik -be- a -bo- v RK a došel k závěru, že je zde pravděpodobně napsáno bedrost. Vojtěch fotograficky zjistil, že za písmenem b je nedokončené o. Komárek považuje slovo bodrost za rusismus. Enders zmiňuje osadu Obodř v Polabí.

byvšie. V RK najdeme ojedinělý tvar, ve staré češtině neznámý: přídavné jméno od přechodníku minulého. Jde o výraz byvšie blahost. Myslí se tím dřívější blahost, staré dobré časy. Gebauer hodnotil tento tvar jako možný, ale odjinud nedoložený. Soudil, že tyto tvary byly u nás zavedeny až v nové češtině napodobením ruštiny a staroslovanštiny. Flajšhans byl ještě ostřejší a ohodnotil slovo jako chybné a nemožné podle ruštiny. Ačkoli byl nalezen doklad v Klaretových Dialogi Bohemarii (wybyehffa = vyběhšá, podle Gebauera je to chyba, má být šlechetnost vyběhši a postúpivší) i Komárek setrval na stanovisku, že bezpečné doklady těchto tvarů jsou známy až z 19. století. Ve staročeských Brněnských naučeních ale nalézáme přichodší (cizinec); Evangeliář olomoucký má: hosté a přichodší, smrtí swyedssi (sšedší, sešlí, uvadnuvší).

čaroděj. Flajšhans a Komárek žádali výraz čarodějník, podobně jako dobrodějník/dobrodějec, dobrodějcě. Ve staročeštině se však vyskytují slova jako zloděj, darmoděj, boroděj.

če. V RK nalezneme toto zájmeno v podobách cíe, na cíeze, procíe, nície, v RZ v podobě ce. Proti tvaru procíe nebyly námitky. Nícíe můžeme číst nice, jak je obvyklé ve staročeštině. Sporné jsou tvary cíe, ce. Podle Gebauera zájmeno če ve staročeštině neexistovalo; praslovanské сь, mělo-li státi samostatně, muselo se změnit v čьso, tedy co. Hanka myslel, že bývalo staročeské samostatné zájmeno če. Flajšhans nalezl če v dialektech, ale Gebauer tato svědectví odmítal, protože jsou dílem nespolehlivá, dílem původu pozdního. Některé památky píšou zájmeno nic jako nycze (Rukopis hradecký, Evangeliář vídeňský), ale podle Komárka i Gebauera zde musíme číst nice. Komárek poznamenává, že staročeské tvary pročež a načež nedokazují možnost tvaru če. Ve slovenštině je 1. a 4. pád čo, tím lze vysvětlit souhlásku –č– v nářečním če, čé. Enders píše k tomuto problému, že bylo dříve česo a čьso, důrazové a nedůrazové. Ve vydáních staročeských památek se píše ce nebo *čse*, ale transkripce je při kolísavé staročeské grafice

nejistá. Seykora zjistil, že v RK je 13krát *cie* = *cě* (*tesajíciem, krocie*, atd.). Zájmeno *cie* by tedy bylo možné číst i *cě*. Žaltář klementinský má: *čež-koli ruka má chce*; Brněnská naučení: *bral če mu dal, če pán jich žádá*, a také: *čes mi dlužen*; Dalimilova kronika: *če tomu sdieti*.

- *četný.* Podle Flajšhanse znamenalo staročesky *početní, počtový, účetn*í; v dnešním významu *velký co do čísla* nedoloženo. Tuto námitku opakuje i Komárek. Podle Machka vytvořil toto slovo Václav Hanka. Enders proti tomu uvádí staročeské *čet*.
- děva. Toto slovo bylo označováno jako nedoložené, protože v staročeštině je pravidlem děvicě, ale později byly nalezeny doklady v Legendě o sv. Kateřině: pro tu děvu; skrze řeči teyto dyevy. Komárek proto označuje slovo za doložené, ovšem méně obvyklé.
- děvče. Ve staročeštine nedoložené, v Gebauerově slovníku je nestarší doklad z roku 1517. Slovo se vyskytuje v lyrice RK, tedy v novější vrstvě. Avšak už ve staroslověnštině bylo νъnučę, ovčę, otročę.
- dle. Ve staročeštině dle znamenalo kvůli, pro. V RK je správně ve vazbě dceře dle (kvůli dceři), v RZ plezně dle (kvůli užitku). Za nesprávné byly považovány tyto vazby: Luděkova dle slova, sebe dle dřevce, rozenie dle svého, rozenia dle svégo. Doklady slova dle ve významu podle jsou až koncem 15. století. Komárek opakuje tuto námitku jako platný argument proti RKZ. Enders zastává názor, že byl také ustrnulý tvar dle s významem po délce. Jde o ustrnulý bezpředložkový 6. pád od dlja, tedy délka. V Legendě o sv. Kateřině je: dle všěliké potřebnosti (běhal Porfyrus mezi rytíři), dle ustavičnosti (tj. jako znak věrnosti, ve shodě se svou vytrvalostí ve víře). Ve staročeštině je i slovo mnedle ve významu podle mne.
- dráp. Slovo je ve staročeštině nedoloženo. V RK znamená celý pařát. Je doloženo drápati (Sborník Baworovského) Doklad z 18. století v Kottově slovníku drápy čapaté míti.
- holedbati sě. Slovo není nikde ve starších slovanských jazycích doloženo. Komárek je považoval za rusismus. Podle *Etymologického slovníku* Kopečného slovo nejasné.
- hovor. Slovo vytýkal Flajšhans jako nedoložené, ale podle Komárka vzhledem k rozvětvené slovní čeledi již ve staročeštině nelze jeho existenci vylučovat. Sloveso hovořiti je doloženo.
- huba. Také toto slovo vytýkal Flajšhans v tomto významu jako nedoložené (až ze 16. století), ale Komárek soudí, že

nynější význam je značně starý. Ostatně v Životech svatých otců je: *aby jich huby oblil*; Kronika Trojánská: *aby jich [býků] huby ... pokropowal*. V RK se takto expresivně označují ústa zrádce.

- chyžice. Flajšhans píše, že slovo chyžice je chybné a nemožné staročesky; je to moravismus a rusismus, česky má být chyše. Seykora uvádí nářeční východočeský tvar chýžičky. Enders poukázal na praslovanskou formu chyzь i chysь (chyzъja), lužické chyža.
- jarý, jarno, jarota, jarohlavý, zjařiti sě. Tato slova jsou považována za nedoložená. Doložené je pouze jarobujný v Tkadlečku. Je vidět, že autor/autoři RKZ měli tuto slovní čeleď v oblibě. Flajšhans zmiňuje, že slovo jarý (rozdrážděný, hněvivý) se vyskytuje v ruském Slově o pluku Igorově (jar tur Vsevolode!). Enders poukázal na staroslovanské jariti sě (rozhněvati se). Osobní jméno Jarý je doloženo v Brněnských naučeních.
- *jeseň.* Flajšhans a Komárek se shodují, že staročesky je doložena jen *podjesen.* Slovo *jesień* existuje v polštině, *osěň* v ruštině. RK má tedy tvar, který můžeme považovat za základní či archaický.
- krupobitie. Flajšhans píše, že slovo se vyskytuje v češtině teprve v 16. století. Komárek dodává, že spojení krúpy b'ú bylo již ve staročeštině, ale místo krupobití se říkalo (zřídka) hrad nebo prostě krúpy, jednou je doložena složenina hradobit. Tento poslední doklad snad ukazuje, že ani krupobitie nelze ve 14. a 15. století vyloučit.
- kyprý. Zubatý poukázal na to, že význam slova ve staročeštině byl rychlý, čerstvý, čilý (souvisí s kvapiti). Podle Komárka slovo původně nesouvisí s kypěti, kynouti (kypré těsto), sblížilo se s těmito slovesy významem až dodatečně. Komárek soudil, že staročeské doklady nového významu nejsou známy. Význam čerstvý je však v Malém staročeském slovníku.
- letadla. Flajšhans považoval slovo za nedoložené a nemožné. Nicméně dodal, že v Žaltáři klementinském, jejž Hanka znal před rokem 1817, se tak hrubým latinismem překládá biblické volatile. Kvůli tomuto dokladu letadla, totiž ptáky považoval Komárek slovo za doložené. Zdůraznil však, že se tehdy cítila potřeba výraz vysvětlit. Je známo i z jiných památek.
- *ľubicě.* Podle Flajšhanse a Komárka je slovo ve staročeštině nedoložené. Odvozené *libička* je v Tkadlečku ve významu *milenka*. V RKZ se míní patrně manželka v polygamii. Byl by

to ojediněle zachovalý starý výraz, odjinud neznámý. V srbské lidové poezii se slovem *luba* označuje manželka. Enders zmiňuje jméno řeky *Libice*, které muselo dříve znít *Lubica*.

- luna. Gebauer původně toto slovo vytýkal jako nedoložené. Flajšhans nalezl doklad v rukopisu hrabětě Baworovského: (panna) bieše podobna k luně. Slovo pochází z latiny. Našly se i další doklady ve staročeských památkách, tak Gesta Romanorum: luna měsíčná; Kodex mikulovský: že sě luna menšie na zachodě.
- Lumír. Flajšhans vytýkal jménu nedoloženost a nemožnost. Komárek uvažoval o možnosti odvození ze základu Lubomír nebo Lubimír, ale podotkl, že například staročeské jméno Lubman zachovalo skupinu –bm– beze změny. Enders připouští možnost keltského původu z Liutmara nebo Ludomera, avšak kloní se ke vzniku jména ze základu lu–, který má pozůstatek v našem uleviti, je též v praslovanském leu-ti.
- Morana. V RK je tak nazvána bohyně smrti. Jméno je uvedeno také ve sporných glosách ve slovníku Mater Verborum. Jiné staré doklady tohoto jména dosud nebyly v rukopisné literatuře uvedeny. Komárek říká, že souvislost se slovesy mořiti, umříti je velmi jasná. Enders poukázal na polské Marzana.
- *mužstvo.* Flajšhans považoval slovo za nedoložené, vytvořené patrně podle německého *Mannschaft*. Komárek zaujal vyhýbavé stanovisko, že neexistenci kolektiva mužstvo nelze dokázat.
- nižní. Flajšhans a Komárek považovali tento výraz spolu s vyšní za rusismus. Podle Enderse znamená nízko položený a opačně vyšní značí vysoko položený (kdežto nízký, vysoký znamená míru). Slovo je však doloženo: doklady na nižní jsou v Evangeliáři olomouckém nebo v Žilinské knize (to jmá posuzowati rychtář vyšní), známo je i obvyšný. Komárek podotýká, že vyšní je doloženo v zeměpisných názvech.
- oběcati. Flajšhans vytýkal jako výraz pohanský, proti čemuž Komárek namítl, že zde šlo o oběti křesťanskému bohu. Enders vykládá jako slibovati oběť. Žaltář wittenberský zná: obětovali jsú běsóm a obětovali czyrtóm; Dalimilova kronika: obětuj též tam oslicu.
- obvlečena. Tvar považuje Flajšhans za nedoložený a nemožný (místo oblečena), Komárek považuje spíš za značně nepravděpodobné. Enders ukázal na obdobné výrazy ve Staročeském slovníku: obvlažovati, obvlaky, obvládati,

obvláční. Sborník baworovského zná: obvlékl hedvábnú nití.

- opěšalý. Podle Flajšhanse chybné, staročeský význam byl unavený. Komárek namítl, že význam pěší (bez koně) je doložen již z Kroniky trojánské: jakž uzřě [mládenec] krále svého opieffaleho v takém nebezpečenství statečně bojujíce, a také bieše opieffal u boji.
- panstvo. Dle Gebauera byl význam panství, ne kolektivum (páni). Seykora nalezl doklady u Štítného: stav světského panstva... má býti vzpanilé mysli, a v Legendě o sv. Kateřině: ciesařovna se vším panstvem bieše ostala na hradě". Gebauer upustil od původní námitky.
- parob. Doložen je pouze parobek ve významu chlapec. Komárek namítá, že v RK je význam otrok, avšak tento význam se vyvinul až z významu chlapec, a těžko lze význam otrok předpokládat už pro dobu starou. Enders uvádí, že význam sluha, otrok je už ve staroslověnštině.
- plzný (význam patrně: prospěšný, užitečný). Gebauer vykládal toto slovo jako chybně utvořené podle ruštiny. Podle jazykových zákonitostí by v češtině bylo polzě, polzně, polzný. Flajšhans poukázal na to, že hláskové změny zasahují přes své meze, například název obce *Polžov* zněl dříve Plžov. Gebauer namítl, že Plžov je ojedinělá odchylka, která proti pravidlům vědecky tak hluboce založeným a tak evidentním neváží pranic. Obránci ukazovali zejména na jméno města *Plzeň*, ze kterého je zřejmé, že slovo muselo existovat již ve staročeštině. Komárek setrvává v názoru, že jde o rusismus. Uvádí, že srovnání s místním jménem Plzeň není možné, protože *Plzeň* má staré slabikotvorné -l-, kdežto ruské *poľza* vzniklo ze spojení *po-lъzě*, tedy v češtině by bylo polzě nebo polza, nehledě k tomu, že vlastní jména jsou velmi často etymologicky nejasná. Enders poukázal na slova: plznúti (ve staročeštině ve významu klouzati), plzký, poplz. Slovo plz, plaz označovalo původně hlavici pluhu. *Plzný* by znamenalo téměř totéž co orný. Staré polské płużyć znamená prospívat. Legenda o sv. Kateřině má verš: sem tak vysoce urozena i tak v zboží rozplozena.
- pochládeček. Slovo kritizoval Flajšhans tvrzením, že se zdrobňovalo buď předponou po-, nebo koncovkou –ček, nikdy obojím. Obránci uvedli slova poprašek, potůček, popěvek, pomyšleníčko. V Husově Postile je pomlsek. Také Komárek se klonil k názoru, že slovo je možné: bylo by možno vyložit ze spojení jíti po chládku, podobně vzniklo slovo pokraj.

roh lesní. Nejedlý vytýkal, že jde pojmenování novodobé, překlad z německého *Waldhorn*. Nicméně roh sloužil jako hudební nástroj od nepaměti. Tak Alexandreida má: *trúby zubrové*; Žaltář wittenberský: *nepřátele náše prověju rohem*; v Žaltáři olomouckém z 1. poloviny 15. století je *flatorna*, což pochází patrně z německého *Waldhorn*.

- rosný. Komárek považuje za nedoložené, ale nikoli nemožné. Slovo je však doloženo, Bible olomoucká: rosná krůpěj; Chelčiského Postila: krupičky rosné na trávě.
- ruměnec. Podle Flajšhanse je slovo přejato z ruštiny. Podle *Etymologického slovníku* Holuba-Kopečného je slovo z polštiny. Ve staročeštině je doloženo *rumný*, *ruměno lice jemu jestь*.
- setniny. Flajšhans odsoudil slovo jako nedoložené a nemožné. Ve staročeštině je však doložen setník (Bible olomoucká). Enders podotýká, že odedávna bylo čítáno na desítky a stovky a ptá se, jak by bylo jméno stočlenného oddílu?
- sen. Gebauer vyložil, že ve staročeštině je zájmeno sen archaismus, používá se skoro jen v jistých výrazech: sen svět, do sie doby, sen i on(en), a má vždy význam tento (ukázání na blízký jev), proti ten a on (ukázání na vzdálenější jev). V RK se toto zájmeno používá s velkou zálibou a někdy i pro vzdálenější místo: jest nám dokročiti na sie miesto; otsud k druhu spěcha (míněno odtamtud). Enders upozorňuje, že jde o vcítění se. V živém ústním vyprávění lze pochopit, že si vypravěč představuje věci a místa jako zde přítomné. Staročeský slovník uvádí u slova odsud také význam odtamtud, ze vzdálenějšího místa (odkazuje na uvedené (nebo ze situace známé) místo jako na místní východisko děje. Tak Pasionál muzejní: jest li toto město Efezum, odfam sem [já Malchus]; Bible olomoucká: jenž [král asyrský] jest nás otfud [ze zajetí] přivedl; Brněnská naučení: přistúpivše před nás konšelé z Kunovic předložili jsú nám, kterak před ně přišel člověk jeden odsud žaluje na jednu ženu. U Štítného je výraz v síž neděli ve významu v tamtu neděli. Zájmeno se vyskytovalo ve dvou variantách: sen, sien. Podle Gebauera později vzniklo sien a Hanka myslel, že sien bývalo již v době starší. V RK je vždy podoba sien, sie-, nikdy sen, se-, například zástup sien, k siemu chlumku, v siemže městě. Nejstarší doklad podoby sie- byl nalezen v rukopise Alexandreidy z let 1380–1400: syeho světa nebo síhož roku, síže chvíle. Dále Evangeliář olomoucký: do syeho času, až do sí doby; Bible olomoucká: až do siehož dne. Komárek říká, že psaní tvarů zájmena sen

s jotací (sien, sieho, siemu) je poměrně málo průkazné, protože tento způsob psaní není neznám ani v 15. století. Výskyt zájmena v ustálených staročeských spojeních svědčí o tom, že dříve bylo častější. V RKZ je toto zájmeno ještě v plné síle. V Alexandreidě je 29krát sen, z toho 24krát v ustálených výrazech a pětkrát mimo ustálená spojení.

- sieti sě. Slovo ve staročeštině nedoložené. Odpůrci ukázali na ruské sijať (svítit); staroslověnské sijati. Podle Enderse je stejný kořen ve slově sieň (velká místnost). Je doložené slovo sievati sě v rukopise Smrť Jeronýmova: sievajiec sě jako jiskry od slunečného vedra.
- skad. Vyskytuje se v polštině (skąd), v češtině je odkad, odkud. Podle Flajšhanse slovo užil poprvé Jungmann ve Ztraceném ráji. Enders poznamenává, že slovo skad se vyskytuje v RKZ jen v písni Čestmír, která je jazykově blízká polštině; dále že pro vrhání klád shora je lepší skad než ottad.
- stenati, stenánie. Tyto tvary jsou dle Gebauera ruské; česky je ston, stonati. Stejně soudil Flajšhans. Komárek doplňuje, že v době velmi dávné měly původní slovanské tvary tohoto slovesa –e–, ale u nás až do 19. století doloženo není. Enders uvádí, že varianta s –e– má převahu ve staroslověnštině, je doložena také ve slovenštině (jméno řeky Stenava), v srbochorvatštině je stěnjati.
- syrý. Podle Flajšhanse v češtině nedoloženo, za to máme syrový. Enders upozorňuje, že syrá země je ustrnulý epický obrat, jakých je v RKZ více. Syrý ve významu nevyzrálý je doloženo v Malém staročeském slovníku. Syrový má příponu –ov, v RK je slovo bez přípony, v původnějším tvaru.
- širý (širé pole). Podle Flajšhanse nedoložené a nemožné, staročesky je široký. Ve staročeštině je ale doloženo čiré pole, přěširoký a v Legendě o Pilátovi: šírost zempná (zemská). Podle Komárka širý je slovensky.
- *šuma.* Odpůrci považují slovo za nedoložené, obhájci se odvolávají na místní jméno *Šumava.* Sloveso *šuměti* bylo ve staročeštině běžné. V srbštině *šuma* znamená les.
- tábor. Vašek se domníval, že slovo vzniklo a rozšířilo se až v době husitské. Tento názor zastávali také Flajšhans a Komárek. Gebauer proti táboru v RK nic nenamítal, přijímal Miklošičův výklad z tureckého thabur (ležení). Podle Komárka osmanské tabur znamenalo původně a dlouho právě křesťanské ležení, bylo přejato do turečtiny z maďarštiny a nemáme důvod předpokládat, že se tak stalo před rokem 1420. Obhájci ukazovali mimo jiné na mongolské tapqur, tabqur s významem oddíl vojska. Tábor se v RK

vyskytuje v několika spojeních: podviže sě vešken tábor vrahóv; tábor sien bě strašný kolkol chluma; v třie prúdy sě rozstúpí veš tábor; i v táboře Tatar klidno biéše. Z toho jen poslední lze číst jako ležení, ostatní musí znamenat jízdní vojsko nebo oddíl vojska. Machek v Etymologickém slovníku opouští starý výklad o husitském původu slova a konstatuje vztah k tureckému tapqur. Uvádí, že maďarští badatelé stále mají za to, že tábor je z tureckých jazyků. V ruštině mělo slovo tábor význam také: hejno, stádo zvířat; tabornaja bělka je veverka, která se nestěhuje. Slovem tábor se také označují kozácké jízdní oddíly.

tasiti. Podle Flajšhanse slovo nedoložené v tomto tvaru a významu, Komárek však soudí, že je to sloveso velmi staré. V Trojánské kronice a Tkadlečkovi je: odtasiti; Dalimilova kronika: královi nožem hrdlo przietassi; Povídka o Štilfrídovi: proti Rudoltovi hnáše, tu jej dřevem mužsky protasi a dále mečem jej protasi; Povídka o Alexandru Velikém: vytrh meč svój, i protasi Pausania naskrz. Enders vykládá, že výraz tasi je nutno chápat jako sekl, ťal. Luděk v RK netasil meč, protože oba soupeři již mají meče v rukou.

tlupa (tlupy krahujcév). Podle Flajšhanse nedoloženo, je v ruštině. Enders ukazuje na staroslověnské *tlъpa* a polské *tlup*.

trčiti. V písni Oldřich je význam patrně strkat se, v Jaroslavu prodírat se (vz Tatary trči). Flajšhans považoval v tomto významu za nedoložené a nemožné; zmínil srbské trčati, které Hanka znal. Také Komárek měl slovo za nedoložené. Enders zmiňuje osobní jména Trča, Trčka. Malý staročeský slovník uvádí: muži před sě trčeli ve významu postupovali, běželi. Staročeský Tristam má: dva mužie spolu sě běsta porazila a v hromadu spolu strčila.

tuča. Výraz se vyskytuje v RK i v RZ, ve staročeštině není doložen. Dle Komárka je to asi rusismus. Enders soudí, že slovo je praslovanské, neboť se vyskytuje také v ostatních slovanských jazycích (polsky tucza znamená bouře).

tvrdost nebes. Flajšhans vytýkal jako latinismus podle firmamentum. Z téhož důvodu se slovo nelíbilo ani Komárkovi. Enders se podivuje, že firmamentum je už v Žaltáři wittenberském a překlad mohl být proveden už ve staročeštině, proto nemusí být důkazem nepůvodnosti. Ukázal na doklad v kronice Georgije Hamartola, kde je podtvrodije ve významu klenba, strop. Podobně staroslověnský Codex Suprasliensis: da bodoto zvězdy po tvroděli nebesoněj. Staročeský překlad Manducatora uvádí: tvrdost oblohi nebeské; Bible litoměřická má: utvrzenie nebeské a také výsosti [nebe] utvrzenie.

umdlý. Nedoloženo, ale ve staročeštině je umdleti, umdlelý, mdlý. Bylo poukazováno na spojení "Eva umdlá" v Jungmannově překladu Ztraceného ráje. Dle Enderse jde pouze o tvaroslovnou odchylku, slovo je značně variabilní. Pobočná slabika –u– byla připojena k usnadnění výslovnosti (jako ve slovenských slovech ortuť, omša).

- unavený. Flajšhans vykládal staročesky unaviti ve významu usmrtiti. Význam umdlený měl za ve staročeštině nemožný. Obránci se odvolávají na staročeské naviti sě, tedy trápit se, mořit se. Legenda o sv. Kateřině zná: mistři se navici počěchu; Sborník Baworovského: a jeho srdce bolesti nawi; Čtenie kněze Benešovy: kněz unaviv sě chodbú (chůzí).
- uondati. Gebauer měl slovo za nedoložené. Flajšhans soudil, že ondati bylo ve staročeštině vykonávat potřebu (tak ve slovníku Veleslavínově: undati se = kakati, potřebu udělati). Enders poukazuje na to, že obdobná slova sundat, nandat, odundat, zaonačit nemají obscénní význam. Staročesky pondati je posunout, například Sborník Baworovského: na též miesto je pondali.
- usvědla, usvědevši. Význam vykládal Seykora jako býti spálen mrazem a odvolával se na vysvěditi, to je vypáliti jako mráz v Jungmannově slovníku. Obdobu ke gramatickému tvaru viděl ve tvaru padnuv u Štítného místo žádaného pad. Gebauer upozornil, že Štítný používá –v: vzdvihvše. Podobně je v Evangeliáři olomouckém: zavrhv; Komárek soudil, že význam mrazem zvadnout je neznámý i v nářečích; je pouze (s)vadnout, a proti tomu vysvěditi, u(s)věditi, tedy působit, aby něco vadlo. U Štítného je ale: svědil závistí (schnul).
- úže. Flajšhans žádal staročeský tvar húž(e), ale dle Komárka by úže mohla být hlásková varianta staroslovanského *ože*. Novočeský tvar slova je houžev. Podle Enderse se ve tvaru úže projevuje mimořádná důslednost, protože v jazyce RK není protetické –h-; je to tvar původní, navazující na oboureté –w- na území RK.
- varyto. Slovo nedoložené; dle smyslu hudební nástroj. Komárek dodává, že i v ostatních slovanských jazycích je tento nástroj neznámý. Enders poukazoval na archaickou příponu –yto (známou ze slov koryto, kopyto); považoval slovo za zvukomalebné, související s vrčeti, vrkati.
- vesna. Flajšhans považoval za slovo ve staročeštině nedoložené a ve smyslu jaro nemožné. Komárek zmínil vesno v moravských nářečích. Žaltář kapitulní má: vesna, Žaltář

wittenberský: *vesno* (které podle Enderse vzniklo z bezpředložkového pádu *vesně*). V mladších textech RK je *jaro*, ve starších částech pak *vesna*. Slova *vesna* a *vesno* jsou v Elektronickém slovníku staré češtiny s významem *jaro*.

vet. Flajšhans a ještě i Komárek chápali slovo jako rusismus, odvozený z ruského vot. Jde však o staročeský právní pojem. U Klareta je přeložen jako vadium, tedy odplata, náhrada, odměna, příslib. Evangeliář olomoucký má: kto prvý dal jemu [Bohu] a odweczeno jemu bude; Pulkava: kterak by té smělosti odwetil, byl myslil. Malý staročeský slovník uvádí spojení: býti s kým vet (vyrovnat se s kým) a buď s tobú vet (ať je to s tebou tak srovnáno). Polské wet za wet znamená stejné za stejné, český obrat veta za vetu má stejný význam.

věza. Gebauer vytýkal, že infinitiv by musel být vězati, a to v češtině nebylo. Flajšhans navrhl infinitiv viezti (s významem věznití), na což Gebauer namítl, že viezti znamená plésti a vyšívati. Flajšhans dodal, že od slovesa viezti je odvozeno vězenie, a byl by nesmysl, kdyby vězení mělo znamenat vyšívání nebo pletení. Staročeský pasionál, legenda o sv. Prokopu uvádí: loď i s sochorem, u něhož vězieše, k němu připlula; Brněnská naučení: na Strání ho vězeli; Jana Guallensis O čtyřech stěžejních ctnostech: vieznú (mušky v pavučině). Komárek soudil, že tvar by mohl být od věziti, lépe je však vykládat jako aorist slovesa vázati s nenáležitou přehláskou, což není v RK ojedinělé.

vojevoda, vojevoditi. Gebauer namítal, že v textech pravých je vévoda, vévoditi a že stažení voje– na vé– je z doby předhistorické. V RK je nestažený tvar čtyřikrát, v Mater verborum je glosa vojevoda. Flajšhans upozornil, že RK má i tvary stažené: vévodí, má milá (místo moje milá), zdieše (místo sdějieše). Později považoval Flajšhans tvary vojevoda a vojevoditi za nemožné a nedoložené. Podotkl, že Hanka se učil staré slovanštině podle mluvnice Smotrického, kde bylo slovo vojevoda vzorem. Komárek připouští nanejvýš tvar vojvoda a dodává, že –oj– se mohlo zachovat jen při zániku –e– (ještě před stahováním). Elektronický slovník staré češtiny obsahuje hesla vojvoda a vojvoditi.

vražba. Slovo nedoložené, Gebauer upozornil, že u Hankova rodiště je les Vražba. Flajšhans i Seykora zdůrazňovali, že slovo je utvořeno správně. Ve staré češtině najdeme řadu podstatných jmen s příponou –ba (sočba, litba, kradba). Dle Komárka slovo mohlo vzniknout vlivem přídavného jména vražebný. Enders vykládá význam slova jako zánik těla i duše. Slovo je vícekrát doloženo v místních názvech,

ve staroslověnštině je *vražьbьnik*ъ, církevně-slovansky známo *vraždebnik*ъ.

vrchole. Ve staročeštině bylo slovo vrchol mužského rodu. V RK je vrchole jako slovo rodu ženského (na vrcholi na vysokéj). Stejný výraz použil Jungmann: sněžná vrchole. Flajšhans a Prusík poukázali na nářeční vrchole v nářečí jihočeském a roudnickém. Gebauer se s těmito doklady nespokojil, protože nejsou staročeské. Zikmund Winter uvádí staročeské jméno: Mikuláš Vrchole.

ves, vsě- nebo veš, vše-. V RK je psáno wfie- . Spory se vedly o způsob čtení tvarů tohoto slova v RK, avšak názory se neshodují ani ohledně výslovnosti ve staročeštině. Gebauer uvádí, že staročesky byly tvary vše, všeho, všemu, ve všem. V jiných tvarech bylo krátké všě- nebo dlouhé všie-. Hanka myslel, že všude bylo bez rozdílu vsě-. Prohlédneme-li v RK všechny ostatní skupiny hlásek fie, výslovnost je 231krát sě; desetkrát še nebo šě a dva případy jsou nejisté. Slabika fe znamená 128krát še. Gebauer předpokládal pro RK jednotné pravopisné pravidlo pro psaní sě = fie, še = fe. Flajšhans namítal, že staročeská grafika není ustálená. Seykora ukazoval příklady nepravidelností v památkách: v Alexandreidě čteme *myessecz* podle souvislosti ve větě buď *měšec* nebo měsec (měsíc). V Legendě o sv. Kateřině jsou různorodé tvary: vse, vsie, vsye, vsem, vsyem, vsech, vsiech, nade vsemi, atd. Podobně ani RK nemusí mít ustálený pravopis. Komárka vedla analýza k závěru, že nutnost číst ves, vsě, a podobně nelze z pravopisu RKZ vyvodit. Relativně malý počet případů, kdy sie v RK znamená še nebo šě, otvírá přece jen možnost číst v RK uvedená slova a tvary s tupou sykavkou (vše). Tím by byla námitka odstraněna. Enders naopak odmítal číst tvary typu vsieho jako všeho. Za možnou výslovnost v RK i ve staročeštině považoval vsjeho, vsieho, nejlépe však všeho s palatalisovaným -s-, snad s šeplavým - s- známým z polštiny. Vycházel ze zájmena vьsьjь a odvolával se na slova vesmír, vesměs, vesnice. Jeden příklad z Pasionálu muzejního: hvězda vesvět ofwieczowaffe (= ves svět).

vterý. Ve staročeštině nedoloženo. Gebauer uváděl, že v českoslezských listinách 16. stol. se vyskytuje vtorý. Mínil, že proto by RK nemusil býti nepravý, ale chyba může být i od Hanky. Flajšhans považoval výraz za nemožný, podle ruského vtoryj. Enders upozorňuje na odlišnost obou Rukopisů: v RK je vterý, v RZ vtorý. Dokladem výskytu slova

je *úterý*, praslovanské *vъtorъ*, nářečně *vtorek* na nejzazším východě Moravy a Slezska.

zahaliti. Flajšhans považoval slovo za nedoložené ve staročeštině, vzniklé z německého *verhüllen*. Komárek se přiklonil k výkladu v Machkově Etymologickém slovníku, podle kterého slovo není německého původu. Staročesky doloženo slovo *othaliti*.

zamiesiti. Gebauer viděl v tomto slově důkaz, že Hanka byl spolupůvodcem RK, ačkoli slovo je nesporně staročeské. Gebauer soudil, že Hanka čerpal inspiraci v Alexandreidě v dvouverší: tehdy sě zástup zamiesi,/ biechu u vojště lítí čěsi (tehdy se zástup zamíchal, byly u vojska líté časy). Hanka přepsal omylem ve svém vydání Alexandreidy zaměši a slovo vysvětlil jako zaškaredit se. Hankovo vydání Alexandreidy se začalo sázet před 3. srpnem 1817, vyšlo až roku 1818. Před nálezem RK tedy slovo zaměšiti ve významu zaškaredit se existovalo jen v Hankově hlavě a v jeho opise Alexandreidy. V RK se slovo vyskytuje třikrát, dle Gebauera vždy ve významu zaškaredit se. Kalousek naopak namítl, že zamiesiti sě v Alexandreidě nemá význam hmotný (zamíchati se), ale význam přenesený, značí nějaký stav mysli; podobně jako slova kaliti, mútiti (rmoutiti) znamenají míchati a přenášejí se na mysl lidskou. Podobně též slova rozmíška, namíchnout se. Mohlo by se vyložit pohnouti, vzrušiti, rozlítiti. Stejný význam mají i výrazy v RK. Seykora podrobně rozebral téma a došel k názoru, že slovo v Alexandreidě má význam přenesený: roznítit se, vzplát, rozohnit se. V RK zamiesi sě chám znamená, že chán vzkypěl, vzbouřil se, roznítil se; v předchozím verši čteme i vzjitřil se národ Tatarů lítých. Podobně zamiesichu sě voji lze pochopit, že se voje rozohnily, nebo v hmotném smyslu zamísily. Vrah, který zamiesi zraky zlobú zapolena, zamíchal zraky, zakoulel očima. Dále Seykora dodává, že Hankův výklad slova v Alexandreidě *zaměšiti* = zaškarediti je pod datem 1. února 1818, byl tedy sepsán až po nálezu RK a mohl jím být ovlivněn. Legenda o sv. Kateřině má: a pak třetí den z mrtvých vstal, svú vlastní mocí sě vzkřiesiv, tam v tvých ďáblech silně zamiesiv.

zbroceti. Namísto imperfekta *zbrocechu* žádal Gebauer *zbrociechu.* Komárek namítl, že v RK je i tvar *bocech* (bocéch), *bociech*, takže Gebauerův argument není nesporný. Namísto tvaru *zbrocesta* žádal Komárek aorist *zbrotišta*, imperfektum *zbrotiešta*. Jako doklad, že slovo se používalo

v obrozenecké češtině, se uvádělo, že Antonín Marek užil roku 1814 tvar *brocet*.

- Zbyhoň. První složka dosvědčena například ve jménu Zbygněv, složka –gon se v staročeských složených osobních jménech nevyskytuje. Museli bychom počítat s vlivem četných jmen, končících na –oň. Enders přepisuje jméno jako Sbyhoň, pro srovnání uvádí jméno Pregoň, slovinské Vitigon a Gonimír, a staročeské shoňovati.
- zemanka. Flajšhans považoval za nedoložené a chybné, ke slovům dvořan, měšťan bylo staročesky dvořka, měštka. Dámy v družině kněžnině sluly paní. Komárek srovnává s tvarem hrabinka z roku 1511 a pokládá slovo za utvořené novým způsobem, ale ne vyloučené. Slovo je v Elektronickém slovníku staré češtiny.
- *zora.* Slovo bylo považováno za nedoložené, ale je v Dalimilovi: *u prvej zořě* (sotva se rozednilo).
- zviesti. V Dobrovského mluvnici, která vyšla před nálezem RK, se uvádí: zvěděti, dříve také zvěsti. Avšak dle Gebauera bylo staročesky jen zvěděti. Rovněž Komárek má tvar za neznámý ve staročeštině. Enders uvádí, že bylo vědti věsti jako jedti jésti, deriváty pověst, nevěsta. Legenda o sv. Kateřině má: poselstwye zwiestil, a také: zvěstil ve všej dóstojnosti. Dalimil uvádí: káza jemu za stolem na zem siesti / a řka: "slušie tobě to věděti". Zde je nepochybně předěláno staré věsti, kterému písař nerozuměl.

Rukopis zelenohorský

- dúbravina. Ve staročeštině je doložena jen dúbrava. Enders poukazuje na častý výskyt přípony –ina (Bukovina doložena od 12. století, dále Lipina, Olšina, Smrčina). Podle Enderse dúbravina znamená vhodný materiál pro stavby.
- glasy. Komárek poznamenává, že výraz hlas v tomto významu (při hlasování) je hodně nový, předpokládat tento výraz a takovou formu v 10. století je absurdní. Enders slovo nově vyložil jako glaz, tedy lesklý kamének různé barvy, používaný pro hlasování, což je podepřeno výrazem hlazec u Klareta. Ruské glazok má význam kulička nebo kámen, skleněná kulička. Polské głaz znamená kámen, skála. Podle Enderse písař RZ už starému slovu nerozuměl a vykládal je jako hlas.
- Chrudoš. Jméno nedoložené, navíc není zřejmé, z jakého základu je utvořeno. Komárek uvádí v této souvislosti církevněslovanské chrodь, tedy kadeřavý, východočeské

chruna tedy rozcuchaná hlava a dále chrouti, Chrudim. V Hájkově kronice je jméno Chrud. Způsob tvoření je produktivní. Enders vykládal význam slova jako tvrdohlavec, ježatec. Chrudoš mohla být přezdívka, nemuselo jít o vlastní jméno.

- kněžna. Již Dobrovský vytkl, že kněžna je dcera knížecí, zde však se míní vládkyně země. S touto námitkou se ztotožnili Flajšhans i Komárek. Obhájci připouštějí význam knížecí dcera. Gebauer uznával význam manželka knížete, protože věděl, že je doložen ve Staročeském pasionálu, který uvádí: ten čas také kniežě těch vlastí k modlám s svú knyeznu přijide, chtě sobě syna na těch modlách vyprositi; potom zěvivši sě téj knyeznye Maria Mandalena u vidění jiej vecě; tehda ta knyezna pocútivši kniežěti viděnie zěviti nesměla. Význam manželka knížete uvádí i Malý staročeský slovník.
- ladná. Flajšhans se domníval, že může jít o výpůjčku ze srbštiny, kde má slovo význam *chladná*. Slovo je ale doloženo ve staročeštině. Legenda o sv. Kateřině uvádí: *tudiež* (do žaláře) *vsadichu tu ladnu* (Kateřinu); *co s' požádala, má ladna, to jsi všecko obdržala*.
- lechové. Dalimil tímto titulem označil praotce Čecha. Letopisy království Franků zmiňují k roku 805 vůdce Čechů lecha nebo becha. Podle Flajšhanse jde o neznámou důstojnost, nedoložené slovo. Výraz je v Malém staročeském slovníku přeložen jako kmenový náčelník, předák.
- ot. Výraz vytýkal již Dobrovský. Flajšhans uváděl, že všechny slov. jazyky mají otec. Seykora hovoří o dokladu v listině z roku 1515 pan Vilém jeho ot. Komárek soudil, že doklady jsou velmi nejisté, ale v dávné minulosti tvar oto bezpochyby existoval. Enders ukázal na rozdíl proti RK, kde je jen otec, otčík. Obdobné bylo skop skopec, vrab vrabec.
- plky Čechovými. Praotec Čech je považován za mytickou postavu, proto se toto místo setkávalo s odporem. Palacký a Šafařík vykládali jako pluky české. Výklad pluky Čechů připouštěl Flajšhans jako možný. Komárek nevylučuje význam pluky české. Enders se přiklání k výkladu s pluky praotce Čecha, protože tvoření přídavných jmen typu býkový není v RKZ zastoupeno.
- rozvaditi. Gebauer vytýkal, že staročeský význam slova je učinit konec vádě. V RZ znamená vádu způsobit podle novočeského rozveselit, tedy vpravit někoho do veselosti. Komárek upřesňuje, že slovo znamenalo oddělit od sebe svářící se. Enders odvozuje slovo od staroslověnského vadv

(spřežení); potom by šlo o bratry, kteří se dostali do vády, ač by měli táhnout za jeden provaz.

- sboren. Komárek považoval za nedoložené, avšak ve Staročeském slovníku je uvedeno nesborně s významem ne pohromadě podle Alexandreidy, kde je: Pojdvě přěde ň (krále), všakž nezbornýe.
- Šťáhlav. Šafařík četl Sťaglav a našel k tomu ruský doklad Stagolov (název vsi), což však zřejmě souvisí s číslovkou sto. Hanka četl Staglav. Komárek doporučoval čtení Šťáhlav. Složka –hlav není ve staročeských vlastních jménech doložena, ale u místních jmen je často: Holohlavy, Malohlavy. Komárek namítal, že podoba první složky je dost mladá, nejdříve z 2. poloviny 14. století po změně šč > šť. Naproti tomu druhá část je archaická –g–. Podle Enderse je třeba číst Staglav. Enders chápal první složku jména jako sta– (polské Staslaw; místní jména: Stakory, Stakoř, Stabor), u druhé složky odkazoval na slovanské božstvo Triglav.
- svatocudný. Flajšhans považoval slovo za nedoložené a nemožné. Komárek se zamýšlel nad původem slova. Výraz cúda by mohl souviset s cúditi (čistit) a mohl by to být i výsledek mylné dekompozice slovesa ot-súditi (v obou případech by nebyla vyloučena ani existence v 10. století), ale může to být i deformace českého slova súd v němčině, a pak by byla existence v 10. století velmi sporná. Enders vykládá slovo jako posvátně očišťující a odkazuje na staročeský překlad bible (Starý zákon Cardův): pokropeni budú vodú očistnú.
- Trut. Jméno bylo dlouho považováno za nedoložené. Dle Šembery bylo chybně vyvozeno ze jména Trutnov. Podle Beckovského Poselkyně roku 1006 zabil Albrecht Trautenberger draka skalního tam, kde pak byl vystavěn Trutnov. Komárek však již uvádí, že jméno je ve staročeštině bezpečně dosvědčeno. Enders odkazuje na slovinskou pověst o Trotu, který zabil draka sekyrou.
- unie. Slovo nedoložené. Enders odkazuje na místní jména Unětice, Uničov ad. Dále upozorňuje, že RZ nemá výraznou prejotaci, nemůže v něm být juné. Slovo značilo zřejmě prospěšný, užitečný.
- utr. Předložka v této podobě nedoložená, lze ji odvodit ze staroslověnského *otrъ*. Z toho vzniklo staročeské *vňutř*. Slovní základ se zachoval ve slovech *útroba*, *uvnitř*.
- *věčina.* Slovo lze chápat jako *většina*; k tomu se kloní Komárek s tím, že *většina* v novočeském smyslu není známa ve

staročeštině. Slovo se však čte také jako *věcina* nebo *věčina* a uvádí v souvislost se staročeským *věce*, ruským *věče*, znamenajícím v obou případech *sněm*. Enders doporučuje čtení *viecina* s původní nosovkou. Výraz *věce* pro *radu*, *sbor*, *sněm* je doložen v Žaltáři wittenberském a Bibli drážďanské.

vletorečný. Slovo nedoložené, dle Komárka je nesprávně utvořené z Vltava rěka. Enders vykládá původ slova ze základu vel/vol, který je v indoevropských jazycích jeden z nejrozšířenějších, a vyskytuje se ve slovech vlna, vláha, vlajati. Význam má být vodohojný (Brdy vodohojné). Hanka zde četl Brdy v létě říčné, z čehož je vidět, že slovu nerozuměl.

Josef Mánes: Zbyhoň, junoš tluče na dveře hradu. Rukopisy a historická věda 123

Rukopisy a historická věda

Tato stať si bere za cíl poukázat, jakou roli ve sporu o pravost Rukopisů sehrává historie a historici. Na rozdíl od jiných vědních disciplin, které se v diskusi o pravosti Rukopisů uplatnily, jsou možnosti různé interpretace historických faktů různými badateli značně větší.

Z přirozených důvodů zde komentujeme stanoviska profesora Jaroslava Mezníka, který je autorem kapitoly *Rukopisy z hlediska historie* ve sborníku *RKZ – dnešní stav poznání*, který vyšel péčí Československé akademie věd v roce 1969. Mezníkova aktivita na poli rukopisném počala již v roce 1967, kdy přednášel v Pardubicích, Brně a Praze. Jak se autor zmínil na jiném místě¹, bylo původně plánováno, že historickou stať pro zmíněný sborník zpracuje Dušan Třeštík. Ten se prý odmítl Rukopisy hlouběji zabývat, protože dle jeho soudu "*šlo o věc už vyřízenou*", píše Mezník. Není bez zajímavosti, že v té době probíhal "chemický" průzkum Rukopisů Ivanovovým týmem, který měl věc rozhodnout a jehož výsledky měly být publikovány v druhé části uvedeného sborníku.

Kromě několika kritických připomínek stručně uvádíme, co v Mezníkově stati bylo opomenuto, a také to, co závažného pro historické posuzování se událo od roku 1969 do dnešních dnů.

Je nad možnosti pisatele těchto řádků prezentovat zde stručný přehled historických námitek, dle odpůrců pravosti nevyvrácených. To ale přísluší druhé straně a bez náležité diskuse, která se již dlouho nekonala, je úkol těžko řešitelný.

Mezník J.: Můj život za vlády komunistů (1948–1989). Brno, Matice Moravská 2005

0 metodě

V pasáži zmíněného sborníku, nazvané *Přístup historika k RKZ*. Mezník uvádí:

Rukopisy nejsou historické pojednání, ale básně. Básník si skutečnost může poněkud přizpůsobovat svému literárnímu a ideovému záměru ... Rozpor mezi skutečným průběhem událostí a jejich popisem v RKZ nemusí ještě znamenat, že RKZ jsou padělky.

A dále poznamenává, že již Jaroslav Goll v tomto souhlasil s obránci pravosti Rukopisů. Doplňme, že řada odpůrců před Gollovým vystoupením argumentovala proti pravosti právě tím, že v Rukopisech líčené události jsou v rozporu s historickou skutečností. Mezník také správně připomíná, že s odchylným líčením děje můžeme počítat i u kronikářů. Jako příklad uvádí rozdílné líčení vyhnání Poláků z Prahy roku 1004 u Kosmy a u Dětmara Merseburského.

Mezník rovněž odmítá průkaznost podezřelých nálezových okolností:

Zvláštní okolnosti nálezu RK a RZ nejsou ovšem ještě důkazem jejich nepravosti.

Pokud se týče váhy historických námitek proti pravosti, polemizuje s Masarykem, jenž pro dokazování padělanosti přisuzoval největší váhu filologii, pak chemii a paleografii a o historii se vyjádřil, že je značně nejistá. Mezník oponuje tím, že se způsobilost historie k posuzování pravosti dokumentu značně změnila od vydání Gollova rozboru RK, a praví, že historik může dospět k určité pravděpodobnosti nebo někdy i jistotě, kdy vznikl pramen, který zkoumá.

Důkazy padělanosti RKZ dělí Mezník do tří skupin:

- 1. Anachronismy: "Anachronismy jsou totiž argumentem, který je každému srozumitelný: jestliže se prokáže, že nějaká věc (třeba druh zbraně nebo oděvu) není možná v době, do které se pramen hlásí, je každému zřejmé, že jde o padělek."
- 2. Zjištění, jaká doba se odráží v díle, které se zkoumá.
- 3. Zjišťování souvislostí mezi zkoumaným dílem a jinými prameny: "Je-li souvislost pramenů zřejmá, ptáme se, který pramen je předlohou."

Mezník konstatuje, že anachronismus představuje argument, který je každému srozumitelný a podotýká, že při této

Rukopisy a historická věda 125

argumentaci se dopouštěli odpůrci řady chyb a obránci toho využili. O anachronismech též soudí, že jejich vyhledávání "není nejvýznamnějším nástrojem historické kritiky" a zdůrazňuje sofistikovanější metodu, kde se pátrá po tom, "jaká doba se odráží v díle, které se zkoumá". Specifickým odrazem doby je vývoj popisu událostí v dílech kronikářů. Úlohu historika pak Mezník připodobňuje k úloze učitele, když zjišťuje, který žák opisoval od koho.

V závěru své pasáže o metodě historikovy práce konstatuje, že je možno klást dvě otázky:

- 1. "Zda RKZ mohly vzniknout v době, do které se samy kladou."
- 2. "Z jakých pramenů a z jaké literatury čerpal autor básní počátkem 19. století, jde-li o padělky. Padělání v jiné době nepřichází v úvahu."

První otázka je zavádějící, neboť nesděluje, že se jedná o více zpěvů z různých dob. Hlavně pak je nutno rozlišovat dobu, o které příslušný zpěv vypráví, dobu, kdy vznikl, a dobu zápisu na pergamen. Nerespektování těchto skutečností přivedlo některé badatele k mylným závěrům. Například tým spisovatele Ivanova interpretoval jisté značky na RZ jako zbytky odstraněného písma. Svéráznou rekonstrukční metodou, nazývanou též "pokusem o rekonstrukci", doplnili tvar domněle odstraněného písma a předložili k posouzení paleografovi. Ten usoudil dle tvaru, že písmo pochází z 13. století. A dále následuje absurdní kalkul: "Poněvadž toto písmo je pod dnešním textem RZ, který se snaží jazykově, historicky i paleograficky vzbudit dojem, že pochází asi z 10. století, musí být RZ podvrh." Není sděleno, který člen Ivanovova týmu usoudil, že se RZ snaží paleograficky vzbudit dojem že pochází z 10. století. Paleograf Emler se vyjádřil, že RZ nebyl zapsán dříve než v 13. století. Stranou zde ponecháváme naše zjištění, že pro existenci domněle odstraněného písma na pergamenu RZ nebyly poskytnuty pádné důkazy.

Otázka druhá vyvolala zejména veliké úsilí literárních historiků pro nalezení stylistických obratů podobných těm, které jsou v RKZ. Obrovské množství nalezených paralel jen ukázalo, že podobnost je všeobecná a nemůže být důkazem padělanosti.

Zde bude především komentována Mezníkova kapitola *Historická věda a RKZ* ze zmíněného sborníku, v níž se autor snažil zachytit vývoj historického zkoumání Rukopisů a posoudit

O vývoji historického bádání

kvality některých badatelů od Dobrovského až do roku 1967. Spíše než konkrétním námitkám či historickým problémům může být pozornost věnována rozboru Mezníkových výkladů jistých dobových trendů a myšlenkových proudů, které se uplatnily při diskusi historiků.

První etapa historického klání byla vyprovokována Josefem Dobrovským, jemuž se - krom jiného - nepozdávalo jméno Čech v Rukopise zelenohorském, tehdy ještě nazývaném Libušin soud. Dobrovského námitky daly podnět Palackému a Šafaříkovi k vydání spisu Die ältesten Denkmäler der Böhmischen Sprache (1840), kde Dobrovského námitky vůči RZ vyvrátili. Nepřesnosti se dopustil Mezník formulací: "zvláště Palackého a Šafaříkovy Die ältesten Denkmäler měly pro hodnocení RKZ zásadní význam". To je nepřesnost, ale nikoli zanedbatelná. Zmíněný spis se RK vůbec nezabývá a to především proto, že Dobrovský na RK neshledával žádnou závadu. Tedy byl přesvědčen o jeho pravosti. Tato skutečnost má v našich souvislostech velký význam, neboť řada vykladačů historie prezentuje účastníky sporu černobíle. Zastánce RKZ vidí jako romantiky či věřící a upírá jim poctivou snahu o hledání pravdy, která je vyhrazena odpůrcům. Výjimku shledává Mezník u obránce Matouška, jenž vedle obrany RKZ dokazoval padělanost českého překladu Janova evangelia.

Nepatrnou zmínku věnuje Mezník diskusi historiků, která počala v roce 1858 po vyjití anonymního článku *Rukopisné lži a paleografické pravdy* v časopise *Tagesbote aus Böhmen*, kdy s námitkami proti pravosti RKZ vystoupil Julius Feifalik a Max Büdinger. Nedozvídáme se takřka nic o vznesených důkazech či námitkách. Jen to, že "badatelům německé národnosti mohla být vytýkána nepřízeň k českému národu a proto jejich hlas těžko mohl přesvědčit širší okruh českých vzdělanců". Zda, jak a jak moc této "možnosti" obránci využili nebo zneužili, se Mezník nezmiňuje. Kromě této "možnosti" připouští autor jinou možnost neúspěchu přesvědčování: "Až do vydání Gollova spisu se dopouštěli odpůrci, kteří vystupovali proti RKZ s námitkami z oboru dějin, tolika chyb a omylů, že nemohli prorazit".

Mezník považuje historickou problematiku Rukopisů vyřešenou vystoupením Jaroslava Golla v roce 1886, kdy vyšel jeho *Historický rozbor RK.* Gollovi Mezník přisuzuje mimořádnou genialitu a zároveň jeho odpůrcům omezenost a závislost na slepé víře:

Gollovy důkazy nebyly lehce srozumitelné pro neodborníky. Předpokládaly nejen znalost historického sčítání a odčítání, Rukopisy a historická věda 127

ale také odmocňování ... Každý historik, který prošel vědeckým školením a nebyl zatížen starou vírou v RKZ, pokládal otázku pravosti za vyřízenou.

U bratří Jirečků, kteří se netajili láskou k Rukopisům, spatřuje Mezník "zoufalou víru".

Je pravda, že od roku 1886, kdy vyšel Gollův spis, došlo ke značnému posunu v nazírání na pravost Rukopisů. Je ale třeba zvážit, zda je to výsledkem Gollova přičinění na poli historickém nebo Gebauerových důkazů jazykových či "objevu" berlínské modři v iniciále RK. Ačkoli Mezník připouští, že Goll se také mýlil, uvádí, že se jedná o nepodstatné drobnosti a trvá se na tom, že z hlediska historie je problém padělanosti vyřešen. Samotný Goll byl opatrnější. Když byl v roce 1911 po sebevraždě archeologa Píče sepsán tzv. Silvestrovský manifest, v němž se tvrdí, že "podvrženost Rukopisu Královédvorského (i Zelenohorského) a jejich sepsání Hankou a Lindou prokázána byla se stránky jazykové, historické, literárněhistorické a také paleografické hojnými, neklamnými, nevyvrácenými a nevývratnými důkazy", a který podepsalo padesát dva učenců, byla zde obec historiků zastoupena čtrnácti podepsanými. Jaroslav Goll na seznamu chybí, a nikoli náhodou. Vyjádřil se takto:

Kde jest autorita tak neomylná, která by prohlásiti směla, že spor možný není, která by i moc měla mlčení uložiti, obávati by se musila, že se dříve nebo později ozve: "a přece se točí". Konec sporu se dekretovati nedá ...

Době prvorepublikové věnoval historik Mezník menší pozornost. Úvodem zpochybnil důvody, vedoucí tehdy ke snaze o revizi sporu. Praví-li, že za první republiky došlo k "pokusu" obnovit boj o RKZ, zastírá skutečnost, že "důkaz" padělanosti vyvozovaný ze "zjištění", že se Václav Hanka "podepsal" do RZ kryptogramem Hanka Fecit měl vliv na smýšlení mnoha vzdělanců a že po odhalení tohoto klamu byly značně posíleny důvody pro přehodnocení názorů a že tedy ten "pokus" měl zákonitou příčinu.

Historické studie Jana Vrzalíka a Františka Mareše z té doby paušálně odmítá bez konkrétních argumentů a jen se snaží snížit osobní kvality těchto autorů. Pomíjí zcela další autory historických studií, jako byli K. Třeska, O. Zamfirescu (pseudonym), Vladimír Zákrejs, Jan Šerý.

² Laiske M.: Bibliografie RKZ. In: RKZ – Dnešní stav poznání. Sborník Národního muzea, řada C, 13–14 (1968–1969), s. 323–408. Pro dobu poválečnou zde figuruje konstatování, že se "dvě desetiletí prakticky o RKZ nepsalo". To celkem potvrzuje Laiskeho bibliografie², uveřejněná v témž sborníku, která pro dané období uvádí pouhých třicet položek a ty se většinou netýkají historie. Hodně se ale psalo ve Zprávách České společnosti rukopisné, avšak tyto texty se prakticky nedostaly na veřejnost. Historickým problémům je věnována řada článků, převážně od archeologa Františka Adámka, spolupracovníka prof. Karla Absolona. V uvedené době napsal tyto články:

- O původu a osvětě starých Slovanů a RZK. Oběžník České společnosti rukopisné 1946/2
- Na paměť J. L. Píče. Zprávy České společnosti rukopisné 1947
- Nové objevy v oboru starožitností slovanských a jejich poměr k RZK.
 Zprávy České společnosti rukopisné 1949
- Některé výsledky nejnovějších archeologických výzkumů v našich zemích a jejich poměr k RZK. Zprávy České společnosti rukopisné 1950/1
- Základy sociálního zařízení starých Slovanů českých a RZK. Zprávy České společnosti rukopisné 1950/2
- Nové archeologické objevy v Československu a Rukopisy. Nepublikovaný rukopis, Brno-Dobřany 1967.

Články publikované ve *Zprávách České společnosti rukopisné nejsou* v Laiskeho bibliografii zaznamenány jednotlivě, jako příspěvky ostatní, ale jsou uvedeny pod čtyřmi souhrnnými položkami (č. 886, 1010, 1027, 1033) pro léta 1935–1938, 1939–1941, 1946 a 1947–1951. Přitom do uvedených seznamů nebylo zařazeno 48 významných příspěvků. Už proto a také pro alespoň hrubou představu o zaměření a způsobu polemiky při "pokusu o obnovu boje" tento vzorek přetiskujeme:

Zprávy z let 1935-1938

- 1. K.T.: Stav rukopisného sporu
- 2. Vojtěch: Jak jsem dospěl ke zkoumání RKZ
- 3. řtx: Ještě Pekařův "Tábor". Titz a Flajšhans.
- 4. Prohlášení ČSR k rozhlasové rozpravě Vojtěcha a Weingarta
- 5. řtx: Prolegomena k Melodickým textům RKZ
- 6. Mareš: Úcta k vědecké práci
- 7. red.: Rozmluva s prof. Flajšhansem o RK
- 8. Jelk: Purkyně a Rukopisy
- 9. red.: Corpora delicti, která usvědčují obžalobu.
- 10. Vojtěch: Aby bylo jasno
- 11. Třeska: Radostná událost
- 12. red: Neznámý posudek českých chemiků z roku 1935
- 13. AKS: Neznámý článek prof. Walda o RKZ
- 14. Mareš: Politika v kulturní historii
- 15. Miszewski: Istota sporu o RKZ

- 16. Zamfirescu: Vědecké autority a skutečnost
- 17. Zamfirescu: Za pravdou rukopisů (recenze Matouškova spisu)
- 18. B: Rukopisy, věda a ulice

Zprávy z let 1939-1941

- 19. red.: Českému národu
- 20. B.: Rukopisy v Pamětech K. Kramáře
- 21. Mareš: Bodhisatwa a Tiesus Vardas o našich Rukopisech
- 22. L.M.: Uměním k duchu národa
- 23. Karpatějev: Lech
- 24. Mareš: Nenáviděná poesie
- 25. Adámek: Kovaná vědra
- Mareš: Vítězství nad Tatary u Olomouce r. 1241 (recenze Zákrejsova spisku)
- 27. Adámek: Pohádkář Hájek
- 28. Salaba: Písařská škola sázavského kláštera
- 29. Karlík: Tateré sě hnuchu v pravú stranu ...
- 30. Vojtěch: Ozkoumání starých rukopisů
- 31. Adámek: Staroslovanský Velehrad

Zprávy z roku 1946

- 32. Šerý: Němci o nás-my o sobě
- 33. Andrlík: Sto let od narození prof. Dra h.c. Antonína Bělohoubka
- 34. Adámek: Na paměť Josefa Ladislava Píče
- 35. -r-: Nový pohled na staročeskou literaturu
- 36. Andrlík: Zpráva o rukopisu chebském
- 37. -r-: Výhoň Dub námět pro historiky

Zprávy z let 1947-1951

- 38. Urban: Historie zákazu časopisu Společnosti
- 39. Rukopis Chebský
- 40. Urban: Sté výročí narozenin prof. Dra J. Píče
- 41. Urban: Sté výročí úmrtí Josefa Jungmanna
- 42. red.: Jubilejní vzpomínka na historika Dra J. Slavíka
- 43. Urban: Úlehlovy studie slovanských národních písní
- 44. Šohájek: Ing. arch Dr. Vladmír Zákrejs
- 45. red.: Stopadesáté výročí narozenin F. L. Čelakovského
- 46. Vopravil: František Palacký a jeho vztah k Rukopisům
- 47. Adámek: Některé výsledky nejnovějších archeologických výzkumů v našich zemích a jejich poměr k RKZ
- 48. Urban: Čtyřicet let od smrti prof. Dra Ladislava Píče

V roce 1951 bylo znemožněno jakékoli publikování obranných textů a činnost České společnosti rukopisné musela být ukončena.

Významná epocha nastala v šedesátých letech 20. století, kdy došlo k omezení publikačních zákazů. Zároveň se s blížícím 150. výročím nálezů Rukopisů zvýšil zájem o rukopisnou problematiku a počaly se v tisku objevovat netradiční názory. Tento vývoj byl ale brzy usměrněn k jedinému zdroji informací, který zprostředkoval spisovatel Miroslav Ivanov.

Kritické dějepisectví pod vlivem literatury faktu

³ Mezník J.: Vlastivědný věstník moravský 22 (1970), 2. Podobně jako báseň nemusí věrně tlumočit historické i jiné skutečnosti, tak i próza může vykazovat nadsázku a jiné odchylky od reality, třebaže se nazývá literaturou faktu. Jak připustil prof. Mezník v kapitole věnované metodice historického zkoumání, důkazy padělanosti na bázi historických poznatků mají většinou jen pravděpodobnostní platnost. Snad z toho důvodu je u některých našich historiků upřena značná pozornost k výsledkům exaktnějších disciplin, zejména k průzkumům chemickým, pokud se týká RKZ.

V roce 1970 se v časopise *Vlastivědný věstník moravský* objevuje Mezníkova recenze³ knihy *Tajemství RKZ* z roku 1969. V ní, jak dobře známo, spisovatel Ivanov velice často užívá slovo chemie a tím vytvořil dojem, že těžiště nového zkoumání, které inicioval a kterého se aktivně účastnil, je chemický průzkum. Toto a další jiná tvrzení přijal prof. Mezník jako fakta. Třebaže je přinášela literatura "faktu", a měla být nejprve prověřena oponenturou. Ta se uskutečnila v Kriminalistickém ústavu až v roce 1975, odmítla závěry Ivanovova týmu, ale její výsledky se už nedostaly na veřejnost a neovlivnily davy čtenářů tak, jako velice čtivá publikace spisovatele Ivanova. Mezníkova recenze tak velice posloužila propagaci Ivanovovy knihy jako důvěryhodného pramene.

Slibované Protokoly Ivanovova týmu o "chemickém" zkoumání spatřily světlo světa až o mnoho let později a přinesly doznání, že chemie hlavní průzkumnou metodou nebyla. V úvodním slově tiskem vydaných Protokolů se tato skutečnost sděluje takto: "Náš průzkum se nestal otázkou jedné profese, v žádném případě nechemie, ale souhrnem poznání dalších disciplin navzájem se prolínajících a doplňujících". Že dokumenty Ivanovova týmu nemají charakter skutečných protokolů, že se Kriminalistický ústav od věci distancoval a že průzkumnou metodou nebyla chemie, neproniklo dosud náležitě na veřejnost, a tak mnoho vážených historiků bere stále údaje z literatury spisovatele Ivanova za faktické, případně se neseznámili důkladněji s tím, co bylo dodatečně zveřejněno pod názvem "Protokoly". Tak profesor historie František Šmahel v jednom ze svých projevů zhodnotil kritiku Protokolů takto: "Víra odolává nejen kritickému dějepisectví, ale i chemickým rozborům." Podobně v publikaci francouzského historika Alaina Soubigoua z roku 2004, věnované osobnosti T.G. Masaryka, čteme: "Nepravost Rukopisů byla definitivně prokázána chemickým rozborem v letech 1967 až 1970." Takový "chemický rozbor" snad nemá Masaryk zapotřebí.

Rukopisy a historická věda 131

Když se po sametové revoluci uvolnily tiskové možnosti, bylo přirozenou snahou obránců publikovat urychleně to, co muselo dříve zůstat v šuplíku. Předně to byly práce Julia Enderse, ale ty se netýkaly historie, nýbrž jazykovědy a estetiky. Archeolog František Adámek se již nových poměrů nedočkal, odešel na věčnost deset dnů před vypuknutím revoluce. Zanechal následovníkům množství historického materiálu.

Jelikož oslovená nakladatelství nejevila o vydání rukopisných prací zájem, bylo k tomu účelu zřízeno nakladatelství nové s názvem Neklan.

Prvním vydavatelským počinem bylo roku 1991 kritické vydání RKZ od Julia Enderse. Kritičnost se ovšem týkala jen jazykové stránky. Stručný historický doprovod jednotlivých zpěvů obsahuje další vydání z roku 1997 pořízené péčí Karla Nesměráka.

Z dalších monografií vydaných Neklanem má pro poznání událostí kolem roku 1241, kdy tatarská vojska vtrhla na Moravu, značný význam Adámkova práce *Tataři na Moravě*, vydaná v roce 1999. Ta se zatím soudu historiků nedočkala.

Pro studium řady historických i jiných otázek kolem Rukopisů a českých dějin vůbec má dosud velký význam stanovisko Josefa Dobrovského. Publikace historika Vincence Brandla z roku 1883, věnovaná jeho životu, obsahuje množství důležitých informací, které dnes unikají pozornosti mnohých zájemců o historii, neb značná část textu je v latině a němčině. Proto bylo v roce 2003 přikročeno k novému vydání, kde jsou latinské a německé pasáže nahrazeny překlady od J. Enderse.

K publikování drobnějších článků byl zřízen Almanach rukopisné obrany, který se dočkal pěti sešitů, vydaných v letech 1991, 1993, 1995, 1997 a 2000. V druhém sešitě byl uveřejněn obsáhlejší historický článek Karla Urbana s názvem O čem svědčí model Pražského hradu z 10. století, který přináší nové skutečnosti k výkladu zpěvu Oldřich z RK. Dokazuje, že v RK zmíněná brána přes Vltavu není brána u hradeb města, nýbrž hradu a vede na cestu směřující k Vltavě, a že se tudíž jednalo o dobývání Pražského hradu. V Almanachu rukopisné obrany IV z roku 1997 (ARO IV) má pro historiky zvláštní význam příspěvek J. Riedla: Na paměť prof. Jiřího Krále. Na rozdíl od svého otce Josefa Krále, významného filologa a odpůrce pravosti Rukopisů, stál syn Jiří na straně obrany a adresoval kritické připomínky autorům sborníku RKZ – dnešní stav poznání" a později i Kriminalistickému ústavu v souvislosti se zkoumáním Rukopisů. V publikaci Kde se rozkládal Publikování v době polistopadové

⁴ Král J.: Kde se rozkládal Vyšehrad. Nový Bydžov 1946

⁵ Přehled je dostupný zde: www.rukopisy-rkz.cz/rkz/urban/neklan/aro/index.htm ⁶ Elektronicky dostupné: www.rukopisy-rkz.cz/rkz/csr/zprávy.html

⁷ Archivovány zde: http://mailman.fsv. cvut.cz/lists/rkz-l/

8 Mezník J.: Český časopis historický 92 (1994), s. 355–356. *Vyšehrad?*⁴ analyzoval a interpretoval netradičním způsobem údaje Hájovy kroniky.

V Almanaších je řada drobnějších článků, ale historické problematice je jich věnována menšina a týkají se většinou života historiků a publicistů⁵.

Dalším informačním zdrojem z doby polistopadové jsou tiskem vydávané *Zprávy České společnosti rukopisné*, která po své obnově v roce 1993 obnovila též vydávání tohoto kdysi zakázaného periodika⁶.

Není od věci na tomto místě upozornit i na další zdroj informací k Rukopisům. Je jím elektronická konference, kde od roku 1996 probíhá volná diskuse, v jejímž rámci se objevila řada zajímavých příspěvků s historickou tématikou⁷.

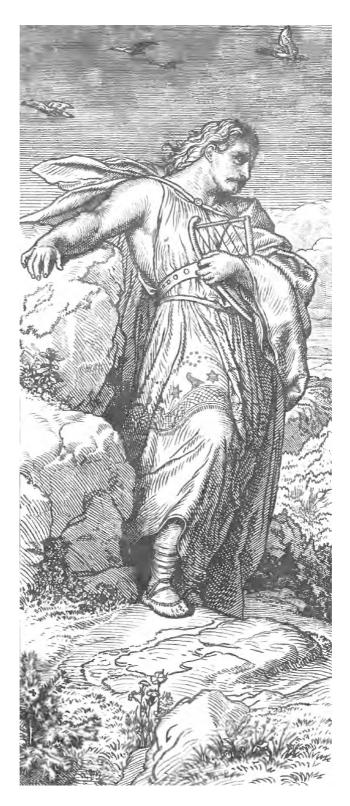
Příspěvky k problematice Rukopisů v odborných časopisech jsou nyní vzácné. Historik Mezník, jehož stanoviskům publikovaným v roce 1969 zde byla věnována pozornost, se v roce 1994 vyjádřil v Českém časopise historickém⁸ k publikaci Julia Enderse Estetický rozbor RKZ. Značnou pozornost věnoval Endersovu výroku, že zápis RZ na palimpsestu svědčí spíše pro pravost, a imputuje Endersovi prostoduchost výrokem: "Vůbec mu nevadí, že důkazem proti pravosti RZ není skutečnost, že byl psán na palimpsestu, ale že pod textem, který klade do 11.-12. století, bylo objeveno písmo mladší." Tím autorovi značně křivdí. Enders psal svoji práci v době, kdy na veřejnost pronikaly jen kusé zprávy z průzkumu Ivanovova týmu prostřednictvím literatury faktu, kde pro datování spodního písma nemohly být uvedeny relevantní informace. Enders ovšem pochybil, když za relevantní přijal samotné tvrzení o palimpsestu a činil pak vlastní závěry. Dle Mezníka Enders ukázal, že nechápe zásady historické kritiky, když Bočkovy doklady o pobytu Tatarů na Moravě nepovažuje za falza. Podle archeologa Adámka se domnělá Bočkova falza našla, ale mlčí se o tom. Mezník rovněž silně postrádá vyjádření k Pekařově důkazu podvrženosti RK z pojmenování Hrubá Skála. Činí tak velice rafinovanou formulací: "v básni Beneš Heřmanov se mluví o Hrubé Skále, ačkoli se tento název pro hrad v Českém ráji objevuje až v 18. století". Není jisté, zda se básni mluví o hrubé skále jako velké skále nebo Hrubé Skále (názvu hradu), neboť se v textu velká písmena nepoužívají. Enders se v uvedené publikaci, která má 400 stran, věnuje historické problematice jen zcela okrajově. Nicméně Mezník uzavírá: "Autor vynaložil na sepsání knihy mnoho času a usilovné snahy marně."

Rukopisy a historická věda 133

Marná byla též následná snaha publikovat o RKZ v *Českém časopise historickém.* V říjnu 1994 redakce sdělila, že v dohledné době nebude publikovat diskusní názory k RKZ.

Stejně marná byla žádost o posouzení obranných publikací adresovaná Akademii věd ČR v roce 1998. V zamítavé odpovědi se sděluje, že problematika Rukopisů je považována za uzavřenou a že nové myšlenky se prosazují v otevřené polemice.

O marnosti této cesty svědčí prohlášení speciální komise, která nedoporučila diskutovat o materiálech Ivanovova týmu s odůvodněním, že by rozvířené diskuse mohlo být zneužito obránci Rukopisů. Přesto věříme, že časem nastanou příznivější podmínky a že nedoufáme marně.

Josef Mánes: Záboj

Průzkum hmotné podstaty Rukopisů

Velkým paradoxem sporu o stáří RKZ je skutečnost, že oba texty existují jako hmotné objekty, které se podle většiny dosud provedených průzkumů jeví být velmi staré. Exaktní vědy, zejména chemie ale i vědecká fotografie, tak v rozporu s většinovým názorem humanitních oborů hovoří ve prospěch středověkého původu RKZ.

Než se podíváme na historii a závěry dosud provedeného průzkumu hmotné podstaty RKZ, shrňme některé základní informace o hmotné podstatě středověkých rukopisů. Obecně tvoří středověký rukopis *psací podložka* (materiál, na který bylo psáno nebo kresleno) a *psací hmota* (materiál tvořící grafickou informaci).

Jako psací podložky se ve středověku užívalo především pergamenu. Principem jeho výroby je loužení zvířecí kůže (především hovězí, ovčí a kozí) ve vápenné lázni. Pak se škrabkou odstraní srst a kůže se pevně vypne do rámu. Po usušení se pergamen bělí křídovým práškem, který je do jeho povrchu vtírán pemzou, popřípadě se jeho povrch natírá vaječným bílkem. Takovýto materiál je výjimečně trvanlivý, bez dalších úprav je schopen přečkat celá staletí. Kromě toho je dostatečně hladký a snadno přijímá inkousty a barvy. Před vlastním psaním se pergamen upraví seříznutím do žádaného formátu a provede se jeho linkování: inkoustem, olůvkem nebo jen rydlem. Pro průzkum stavu či původu pergamenů byla navržena celá řada exaktních metod, k jeho datování se nejčastěji používá metoda ¹⁴C (tuto metodu však v případě RKZ

Hmotná podstata středověkých rukopisů

není možné použít, protože je třeba zjistit stáří písma na něm, nikoliv samotné psací podložky, kterou by si případný falzátor mohl teoreticky opatřit). Protože pergamen byl drahou surovinou, bývalo někdy užíváno k psaní pergamenů již jednou popsaných. V tom případě se jejich písmo oškrabalo a smylo. Takové pergameny se nazývají *palimpsesty* a jejich původní písmo je možné zviditelnit chemickými nebo fotografickými metodami. I v případě RKZ se uvažovalo o tom, že případný falzátor si opatřil středověký pergamen, který následně zbavil původního písma a napsal na něj svůj text. Jak uvádíme níže, byla tato hypotéza pečlivě přešetřena, ale nebyly nalezeny žádné přesvědčivé důkazy o tom, že by tomu tak v případě RKZ bylo.

Většina středověkých rukopisů je psána železoduběnkovým inkoustem, který se připravuje smíšením roztoku obsahujícího především železnaté ionty (nejčastěji síran železnatý, tedy zelená skalice) a extraktu bohatého na tanin (odvary z duběnek, kůry dubu, jilmu, aj.). K inkoustu se dále přidává zahušťovadlo (arabská guma, rostlinné klovatiny) a konzervační přísady (líh, ocet), aby inkoust neplesnivěl. Reakcí železnatých iontů s taninem vznikají ve vodě rozpustné komplexy dvojmocného železa s taninem. Ty působením vzdušného kyslíku tvoří černý, ve vodě nerozpustný tanát železitý. Kromě obou tanátů obsahuje roztok dále volné železnaté a železité ionty a často i ionty měďnaté (středověkou zelenou skalici někdy doprovázela skalice modrá, síran měďnatý) a další sloučeniny. Vzniklý inkoust je tedy složitou směsí. Takto připravený inkoust se při psaní ukládá nejen na povrch pergamenu, kde hlavní složku tvoří nerozpustný tanát železitý, ale proniká i mezi vlákna pergamenu – hlavní složkou je zde tanát železnatý a ostatní rozpustné sloučeniny. Charakteristickým rysem železoduběnkových inkoustů je dlouhodobá chemická přeměna tanátů železa až na hydroxidy a oxidy železa, přičemž postupně mizí i organická složka inkoustu (tanin), uplatňuje se i mikrobiologická degradace. Inkoust přechází z barvy černé na rezavou až žlutou; zhruba platí, že asi po osmdesáti letech dochází k přechodu barvy písma rukopisu z černé na nahnědlou, ve stáří 160 let do čistě hnědé a dále až na rezavou. Na povrchu pergamenu tak vzniká krusta, která pod sebou ukrývá produkty stárnutí látek proniklých do struktury pergamenu. A čím je rukopis starší, tím hlouběji tkví inkoust v pergamenu. Jak bude ukázáno níže, tato skutečnost je zásadní pro posuzování doby, která od zápisu textu na pergamen uběhla. Někdy se lze setkat i se zelenou barvou písma (často až po odškrábnutí krusty), která je produktem přeměny měďnatých iontů na měděnku (hydroxidy a uhličitany měďnaté), byl-li v inkoustu přítomen síran měďnatý. Tento proces opět trvá staletí a přítomnost měděnky ukazuje na vysoké stáří příslušného rukopisu.

K výzdobě rukopisů (obrázky – iluminace, zdůraznění písmen, slov a nadpisů - rubrikace) se ve středověku používaly především barevné, ve vodě nerozpustné pigmenty. Aby jimi bylo možné psát, byly míšeny s pojivem (nejčastěji arabská guma, klovatiny, vaječný bílek). Částice pigmentu tedy nevnikají do pergamenu, ale pouze ulpívají na jeho povrchu. Středověcí písaři a iluminátoři dávali přednost anorganickým pigmentům pro jejich barevnou stálost a dobrou krycí schopnost; příkladem může být použití minia (oxidu olovnato-olovičitého) nebo rumělky (sulfidu rtuťnatého) jako červených pigmentů. Pigmenty jsou látky chemicky stálé, v průběhu času dochází pouze ke vzniku tzv. krakeláže, mikroskopických trhlin v původně jednolitém povrchu barvy důsledkem pohybu podkladu (pergamen je hygroskopický materiál, citlivě reagující na výkyvy vzdušné vlhkosti). Výjimečně dochází ke změně krystalové soustavy pigmentu (u rumělky dochází při dlouhodobém uložení v temnu k přeměně hexagonální červené rumělky na kubickou rumělku černou, což vede ke ztmavnutí odstínu) nebo vlivem chemických látek ke změně barevného odstínu (přeměna bílé olovnaté běloby na černý sulfid olovnatý). Tato chemická stálost pigmentů znesnadňuje a v mnohých případech i znemožňuje dataci zápisů provedených barvou.

Rukopis královédvorský je psán na pergamenu, přičemž běžné písmo je psáno železoduběnkovým inkoustem, dnes světle žlutohnědé barvy (tedy ve vysokém stavu oxidace, naznačující dlouhou dobu od zápisu). Kromě iniciál (provedených rumělkou, azurtiem, měděnkou a v jednom případě berlínskou modří¹) je rukopis vyzdoben rumělkovými rubrikacemi kapitol a padesáti rumělkovými majuskulemi.

Rukopis zelenohorský je psán rovněž na pergamenu, jeho běžný text je psán inkoustem dnes zelené barvy. Tato málo obvyklá barva inkoustu budila pozornost už v době nálezu. Teprve později bylo zjištěno, že k napsání RZ bylo použito železoduběnkového inkoustu s vysokým obsahem síranu měďnatého (modré skalice). V tomto případě do hloubky pergamenu pronikly především měďnaté ionty, ionty železa

Hmotná podstata RKZ

¹ Berlínská modř, jejíž přítomnost v RK byla v minulosti považována za důkaz falzifikace rukopisu, do něj byla zanesena až po roce 1851. Z její přítomnosti tedy nelze o stáří RK nic vyvozovat.

zůstaly ve formě tanátu v krustě na povrchu pergamenu. Když nálezce Kovář rukopis čistil od prachu mokrou houbou, odstranil i krustu tanátu železitého a obnažil tak měděnku v hloubi pergamenu. Rukopisy s podobným chemismem byly objeveny až po nálezu RZ (Martyrologium rajhradské, Nekrologium děčínské). Text rukopisu je dále zdoben čtyřmi rumělkovými červenými iniciálami a řadou červených rumělkových majuskulí (velkých písmen). Dále se v textu hojně vyskytují červené miniové značky dodnes neznámého účelu. Rukopis má též pro snadnější čtení rumělkou provedené červené rubrikování dříků počátečních písmen jednotlivých slov, neboť je psán bez mezer.

Vizuální průzkum RZ roku 1829 Hmotný průzkum zasáhl do sporu o stáří RKZ velmi záhy po jejich nálezu. V souvislosti s Dobrovského námitkami proti Rukopisu zelenohorskému se roku 1829 uvažovalo o chemických zkouškách tohoto rukopisu, ke kterým však nakonec nedošlo. Rukopis byl jen vizuálně ohledán profesorem pražské polytechniky Josefem Johanem Steinmannem, který o něm prohlásil, že je to "padělek, jehož zelená barva písma nevydrží ani tři roky". Tento posudek byl ale nesprávný, protože barva písma RZ se nezměnila dodnes.

Průzkum RZ Palackým a Šafaříkem roku 1835 Aktivně chemie do rukopisného sporu poprvé vstoupila až v roce 1835, když František Palacký a Pavel Josef Šafařík navlhčili taninovou tinkturou slovo *pogubi* na prvním řádku čtvrté stany RZ. Písmo za několik dní zhnědlo. Palacký se Šafaříkem to považovali za důkaz železa v písmu RZ. Ke ztmavnutí v důsledku reakce železitých iontů s taninem by muselo dojít ihned, ve skutečnosti došlo pouze k následnému ztmavnutí pergamenu rozkladnými produkty taninu.

Posudek Augustina Cordy o RZ, 1839–1840 O čtyři roky později prozkoumal, na žádost Palackého a Šafaříka, Rukopis zelenohorský chemik a mikroskopik Augustin Josef Carl Corda. Rukopis prozkoumal velmi podrobně mikroskopicky a chemicky. Pečlivě popsal pergamen, iniciály, majuskule a různé značky, u nichž jasně rozlišil minium a rumělku. Při zkoumání inkoustu RZ použil i referenční materiál z dalšího středověkého rukopisu ze 13. století. Z něho a z RZ odebral vzorek krusty a v ní provedl důkaz železa pomocí roztoku hexakyanoželeznatanu draselného. Při působení téže reagencie přímo na RZ se písmo zbarvilo modrofialově a po uschnutí krvavě červeně. Tím provedl Corda důkaz železité

i měďnaté složky v písmu, přítomnost měďnaté složky si však neuvědomil a inkoust považoval pouze za železitý. Nakonec pronesl o RZ závěr²: "Proto prohlašuji z přírodně historického stanoviska a z prostého stavu spisu tento předložený dokument za nanejvýš starý, nehledě na formu písma, řeč a zkratky a na nich se nalézající později přidané značky (noty?). Musí nutně být ještě starší než ostatní nám známé české rukopisy …"

Kromě chemických zkoušek se metodou průzkumu hmotné stránky Rukopisů velmi brzy stala i fotografie. První fotografická reprodukce celého RK byla zhotovena již roku 1861 Janem Rokosem. Její význam tkví především v zachycení stavu rukopisu před později provedenými chemickými zkouškami.

K prvním chemickým zkouškám RK došlo roku 1880, kdy byla na žádost filologa Martina Hattaly ustanovena tzv. razurová komise, jejímž úkolem bylo prozkoumat původní stav razur³ v rukopisech Alexandreidy a RK. Průzkum provedl nejvýznamnější český chemik té doby Vojtěch Šafařík, který ke zkoumání použil:

- destilovanou vodu, k rozlišení inkoustového písma napsaného před krátkou dobou (snadno se vodou smývá) od písma, jehož inkoust už prošel procesem stárnutí (nelze smýt);
- duběnkovou tinkturu, kterou prokazoval, že inkoust je železoduběnkový; tanin reaguje s ionty železa přítomnými v písmu a poskytuje s nimi černé tanáty železa, takže starý inkoust, který je rezavé barvy, znovu zčerná;
- 3. sulfid amonný, který poskytuje reakcí s ionty železa černé sulfidy železa.

Výsledkem zkoumání bylo zjištění původního stavu několika razur v obou rukopisech. Bylo zjištěno, že RK je psán železoduběnkovým inkoustem. Navíc byly smyty některé opravy, které do něj zanesl Václav Hanka, když soudobým železoduběnkovým inkoustem obtáhl některá špatně čitelná písmena. Zatímco Hankovy opravy se daly snadno smýt pouhou destilovanou vodou (ačkoliv byly napsány již před 63 lety), písmo RK se ve vodě nerozpouštělo, což svědčí o tom, že proces stárnutí původního inkoustu značně postoupil. Závěr komise vyzněl zcela v pravost RK⁴: "Podepsaní proskoumavše s nejlepším vědomím a svědomím všecka i nejnepatrnější místa, jak škrábaná tak i zvetšelá, která dosud dávala příčinu k pochybnostem a rozmanitým výkladům, utužili se tím znova u dávném přesvědčení svém o starobylosti písma a inkoustu, osvědčivší se nyní

² Šafařík P.J., Palacký F.: Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache. Prag 1840, s. 177.

První fotografie RK, 1861

Razurová komise, 1880

³ Razura je písařova oprava textu, při psaní na pergamen bylo možno chybu opravit prostým vyškrabáním slova nebo jeho části a přepisem, původní podoba slova může mít význam pro filologické posuzování textu.

⁴ Zpráva o lučebním proskoumání rasur musejních zlomků Alexandreidy a Rukopisu Královédvorského. Časopis Musea království Českého 55 (1881), s. 137–147.

poprvé a skvěle zejména tím, že novější přípisky destillovanou vodou vesměs zmizely, kdežto starobylé litery pod nimi vodě netušeně vzdorovaly a sice místy i beze vší reagence chemické. Touto pak téže litery bezmála všecky zřetelně vystoupily na jevo a čísti se daly na mnoze spůsobem od posud přijatého rozdílným. Rozborem tím zejména také v niveč obrácena domněnka tu itam vyslovená, že by Rukopis týž byl barvou psán. Chemická povaha užitého inkoustu mohla by podrobně ustanovena býti toliko dalším zkoumáním chemickým, ačkoli již i podle právě vykonané zkoušky je dosti pravděpodobno, že je to inkoust železitý, jakého se užívá již od klassických dob bezmála výhradně po celé Evropě."

Musejní komise rukopisní, 1886

O šest let později, roku 1886, se správní výbor Musea království Českého v souvislosti s novými útoky na pravost RKZ, především ze strany filologa Jana Gebauera, rozhodl dát chemicky prozkoumat většinu sporných rukopisů, přičemž hlavním bodem měly být RKZ. Gebauer, původně přesvědčený obhájce středověkého původu RKZ, publikoval filologické námitky proti středověkému původu Rukopisů. Sám ale připustil, že filologie jako věda humanitní nemá sílu věd exaktních a navrhl, aby RKZ byly prozkoumány chemicky a paleograficky a prohlásil⁵: "Budou-li tyto zkoušky s to, aby bezpečně dokázaly starobylosť RKského i RZského, podřídí se tomu pochybnosti filologické a pro odchylky zejména jazykové bude nám očekávati a hledati pravděpodobných výkladů jiných."

⁵ Gebauer J.: Potřeba dalších zkoušek Rukopisu královédvorského a zelenohorského. Athenaeum 3 (1885–1886), s. 152–164.

Chemické zkoumání RKZ a některých dalších sporných rukopisů provedl výše zmíněný Vojtěch Šafařík, jako druhý chemik byl povolán profesor české techniky chemik Antonín Bělohoubek. Nejprve byly zkoumány sporné rukopisy Milostné písně krále Václava, Písně vyšehradské, meziřádkových překladů žalmů 109 a 145 v Žaltáři glosovaném, Libušino proroctví, Evangelium sv. Jana, glosy v Mater verborum a Mastičkář. Až na Mastičkáře a některé glosy Mater verborum byly všechny rukopisy prohlášeny za novodobá falza⁶.

Hlavním předmětem práce komise se však stal Rukopis královédvorský. Oba zmínění chemici provedli zkoumání nezávisle na sobě, vždy za přítomnosti svědků, a sepsali o něm řádné protokoly, které byly následujícího roku otištěny v Časopise Musea království Českého⁶.

Šafařík ve své *Zprávě o chemickém a mikroskopickém zkoumání rukopisu Kralodvorského*⁶ uvádí, že ke zkoumání

⁶ Zpráva o chemickém a drobnohledném ohledání některých rukopisů musejních. Časopis Musea království Českého 61 (1887), s. 297–435. použil destilovanou vodu a roztoky sulfidu amonného a hexakyanoželeznatanu draselného. Pergamen shledal jemným, tenkým a jednolitým. Inkoust prohlásil za železoduběnkový. Jeho odolnost vodě a zkoumadlům pokládal za hlavní důkaz pravosti RK (ke srovnání užil celkem 22 středověkých rukopisů), proto konstatuje "Písmo RK je se blanou (tj. pergamenem) velmi pevně spojeno a nesmývá se nic ani pouhou vodou, ani reagenciemi. … Tuto pevnou adhaesi písma ku bláně nemůže způsobiti žádný falsarius, a toliko staletý věk." Rubrikace určil pomocí sulfidu amonného jako rumělkové. Mikroskopicky prozkoumal iniciály a mikrografy⁷. Nenašel nic, co by svědčilo, že RK je novodobý padělek.

Druhý odborník, Antonín Bělohoubek, při svém zkoumání postupoval velmi systematicky a provedl dosud nejdůkladnější průzkum hmotné podstaty RK, jeho Zpráva o mikroskopickém a mikrochemickém zkoumání Rukopisu Kralodvorského má celkem 91 stran⁶. Pečlivě proměřil rozměry pergamenu rukopisu, zkoumal také jeho histologickou povahu, prohlásil o něm, že se jedná o jemný pergamen vyrobený z ovčích, případně jehněčích kůží. Provedl důkaz vápníku (spektrálně a reakcí se šťavelanem amonným) v pergamenu, pocházejícího z křídy, jíž se pergameny potíraly. Mikroskopicky a chemicky nenašel žádné stopy, že by pergamen RK byl palimpsest. O linkování RK prohlásil, že je starobylé, provedené velmi řídkým železoduběnkovým inkoustem. Inkoust běžného písma RK identifikoval jako železoduběnkový, a to pomocí reakce s hexakyanoželeznatanem draselným (důkaz železitých iontů) a reakce s vanadičnanem amonným (důkaz tříslovin). Jako zahušťovadla bylo podle Bělohoubka použito klovatiny.

K průzkumu poměrného stáří inkoustu použil Bělohoubek řadu činidel, u nichž popsal i princip reakcí:

- 1. voda: čerstvě (nebo i několik desítek let) napsané písmo se smývá, písmo psané před staletími je ve vodě nerozpustné;
- 2. vanadičnan amonný: prokazuje deriváty tříslovin, tedy degradační produkty stárnutí inkoustu;
- 3. ledová octová kyselina: staré písmo se v ní nerozpouští, naopak jeho odstín se stává tmavším (to souvisí jak s rozdílnou rozpustností tanátů a oxidů železa v kyselině, tak s tím, že se hydroxidy a oxidy železa v kyselinách rozpouštějí tím obtížněji, čím jsou starší);
- 4. oživování písma hexakyanoželeznatanem draselným po jeho předchozím loužení kyselinou chlorovodíkovou (tzv. Bělohoubkova zkouška): písmeno omyté vodou se vystaví vlivu 10% kyseliny chlorovodíkové po dobu půl minuty,

Mikrograf je malé písmenko, které zanechal písař běžného textu iluminátorovi, který prováděl výzdobu rukopisu, aby se nemusel zdržovat čtením textu a na příslušné místo rovnou nakreslil odpovídající majuskuli.

kyselina se odsaje filtračním papírem a písmeno omyje vodou, poté se na něj po dobu jedné minuty nechá působit roztok hexakyanoželeznatanu draselného. Pak se roztok odsaje a písmeno znovu omyje vodou. Pouze u nejstarších rukopisů se objeví modré "oživené" písmeno. Princip spočívá v rozpouštění sloučenin železa a jejich vyluhování z pergamenu. U rukopisů, u nichž je stárnutí inkoustu ve vysokém stupni, je v pergamenu tolik oxidů železa, že se nedají kyselinou vymýt a "ožívají" tedy po reakci s hexakyanoželeznatanem draselným;

5. 25% amoniak působící na písmeno po oživovací zkoušce: oživené písmo starých rukopisů odolává a stává se tmavším. Princip je založen na přeměně berlínské modři, vzniklé při oživovací zkoušce, na oxidy železa působením hydroxidu amonného, síla reakce závisí na množství berlínské modři a tím na stáří inkoustu.

Bělohoubek použil jako srovnávacího materiálu šedesát různých rukopisů psaných železoduběnkovým inkoustem na pergamenu pocházejících ze 14. až 19. století ze sbírek Národního muzea a Univerzitní knihovny, a prozkoumal i vzorky speciálně připravených padělaných pergamenů, předložené mu prof. Gebauerem (ty anonymně připravili chemici Diviš-Čistecký a Raýmann). Na základě svého zkoumání o běžném písmu prohlásil⁶: "Ve všech reakcích souhlasí tedy R.K. na základě zkoušek provedených s rukopisy starobylými. Padělky novověké a rukopisy pocházející z věku devatenáctého, neposkytují celou řadu výše uvedených reakcí, nýbrž v případě nejpříznivějším toliko reakci jednu neb dvě!"

V rubrikacích a majuskulích Belohoubek dokázal rumělku, o níž prohlásil, že se jedná o rumělku krystalickou, k jejímuž vzniku dochází až za dlouhou dobu. U majuskulí objevil mikrografy. U iniciál určil jednotlivé pigmenty (rumělka, měděnka, azurit). O iniciále N(eklan) na straně 14 zjistil, že je provedena berlínskou modří, tedy pigmentem objeveným v roce 1706. To je však bezpečně vysvětleno restaurací RK po jeho nálezu, neboť existuje řada důkazů, že iniciála N(eklan) v době nálezu RK byla provedena červenou barvou 1 .

Na základě svého podrobného průzkumu Bělohoubek o Rukopise královédvorském prohlásil⁶: "Uváživ výsledky zkoumání R. K. zrale a nestranně, dospívám při závěrku této zprávy k posudku tomuto: Rukopis Kralodvorský se chová po stránce mikroskopické a mikrochemické v podstatě tak, jako nepochybně starobylé rukopisy z věku, do něhož se klade." Závěry obou chemiků byly pro odpůrce pravosti Rukopisů šokem a snažili se jejich závěry vyvrátit. Gebauer se přes fyzika Čeňka Strouhala spojil s Johannem Wislicenem z Lipska, kterému zaslal pouze svoji německou kritiku Bělohoubkových a Šafaříkových zkoumání (napsanou Gebauerem podle kusých informací ještě před zveřejněním obou zpráv v Časopise Musea království Českého). Na základě tohoto materiálu označil Wislicenus Bělohoubkův posudek za špatný a jeho závěry za falešné a neopodstatněné, sám však provedl zkoušky jen na třech pergamenech (jeden z roku 1680, druhé dva z 19. století)⁸. Bělohoubek na zcela neopodstatněnou Wislicenovu kritiku odpověděl článkem v časopise Osvěta⁹. Nakonec znechucen celou diskusí ustoupil od zkoumání RZ, které mělo následovat.

Bělohoubkův postup a správnost jeho závěrů znovu potvrdil v roce 1921 Josef Schneider¹⁰ a následně pak v roce 1935 i profesoři-chemici Přírodovědecké fakulty UK. Ty vyzvala tzv. protirukopisná komise ustavená na Filosofické fakultě UK, aby se vyjádřili k závěru Bělohoubkovy zprávy. Pět přednostů jednotlivých chemických ústavů konstatovalo, že¹¹: "Z chemického vyšetření lze i v dnešní době učiniti pouze závěr o pravděpodobnosti pravosti, či pravděpodobném podvržení, v předpokladu, že podrobnějším vyšetřením většího množství míst na různých stranách R[ukopisu] nebudou nalezeny látky, jež by a priori vylučovaly pravost. Tento pravděpodobnostní závěr také správně učinil prof. dr. Antonín Bělohoubek ve své zprávě o chemickém prozkoumání RK, které vykonal v létech 1886 a 1887."

I když mělo v roce 1886 původně dojít i k průzkumu RZ, Bělohoubek znechucen diskusí o správnosti svého průzkumu RK od dalšího zkoumání odstoupil. Rukopis zelenohorský soukromě prozkoumali pouze Vojtěch Šafařík a Julius Stoklasa¹². Šafařík RZ zkoumal již výše uvedenými činidly, navíc použil thiokyanatan draselný. Podařilo se mu dokázat měď v písmu, dokonce určil stratigrafii (měď se nachází v hloubi pergamenu a železo na jeho povrchu). Objevil i stopy umývání pergamenu, tedy železo na jeho volné ploše (to odpovídá tomu, jak nálezce Kovář otíral rukopis vlhkou houbou). O pravosti rukopisu nepochyboval. K závěru, že hmota písma RZ obsahuje měď, došel i chemik Julius Stoklasa, kterému umožnil soukromé zkoumání několika rukopisů knihovník Musea království Českého Antonín Vrťátko.

8 Gebauer I.: O chemické a mikroskopické zkoušce Ruk. Král. Athenaeum 5 (1887-1888),s. 72-76 a 233-238. ⁹ Bělohoubek A.: O chemické a mikroskopické zkoušce Rukopisu kralodvorského. Osvěta 18 (1888), s. 466-475, a 638-651. ¹⁰ Schneider J.: Poznámky k námitkám proti Bělohoubkovým zkouškám Rukopisu králodvorského. Praha 1921. 11 Zprávy Československé společnosti rukopisné 1 (1938), č. 14, s. 1.

Soukromé průzkumy RZ, 1886

¹² Matoušek L.: Za pravdou Rukopisů. *Praha 1938.*

Vojtěchův fotografický průzkum RKZ, 1913–1928

¹³ Vojtěch V., Flajšhans V.: Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dokumentární fotografie, přepis a poznámky. Praha, Česká grafická unie 1930.

¹⁴ Vojtěch V.: O zkoumání starých rukopisů. Zprávy České společnosti rukopisné 2 (1940) s. 101–102. Velký význam pro poznání hmotné podstaty Rukopisů mají výsledky prací Viktorina Vojtěcha, profesora fotochemie a vědecké fotografie na Univerzitě Karlově. V roce 1913 byl vyzván Českou akademií věd a umění ke zhotovení dokumetárních fotografií RKZ, aby bylo možno k stému výročí nálezu obou Rukopisů vydat jejich faksimile. Práci však přerušila I. světová válka, po níž se Vojtěch k fotografickému průzkumu Rukopisů vrátil v letech 1927–1928. Ke zhotovení fotografií použil kromě klasické fotografie i barevných filtrů, kolmého a šikmého osvětlení, mikrofotografie, UV přímé a fluorescenční fotografie a rentgenové fotografie¹³. Závěry, k nimž svým výzkumem dospěl, sumarizoval¹⁴: "Výsledky mého fotografického zkoumání lze krátce shrnouti takto:

- 1. RZ není palimpsest (rukopis seškrábaný a znovu popsaný) a nikde ani na marginále není jiné písmo, které by bylo z doby novější,
- 2. kryptogram »Hanka fecit« není rozhodně to, co se v něm hledalo. Je to záhadná čmáranina, složená z několika vrstev barvy, různého složení, takže ji nelze rozluštit.
- 3. Proužkový důkaz u RK pozbývá platnosti.
- 4. Potvrzena neobyčejná spolehlivost dřívějších zkoumání RKZ, které provedli: Corda, Bělohoubek, Vojtěch, Šafařík, Stoklasa a Schneider.
- 5. Nebyly nalezeny žádné známky, které by svědčily o tom, že RKZ jsou novodobým padělkem.

Aplikuji-li výsledky svých pokusů na písmo RKZ, mohu prohlásit, že **RKZ nemohly být vyrobeny v době nové,** tedy že to nejsou **novodobé padělky.**"

Vojtěchem zmíněný proužkový důkaz postuloval roku 1888 filolog Gebauer, tvrdící, že první čtyři listy RK (z nichž se zachovaly jen proužky) byly nejprve odstřiženy a pak teprve popsány. Vojtěch zjistil, že tomu tak nebylo.

Ivanovův tým, 1967–1971 V souvislosti s blížícím se 150. výročím nálezu RKZ došlo v 60. letech 20. století k oživení zájmu o problematiku RKZ. Původní záměr zkoumat Rukopisy chemicky na půdě ČSAV nebyl realizován, protože zástupci humanitních oborů prohlásili takové zkoumání za zbytečné. V té době se o problematiku RKZ zajímal i spisovatel literatury faktu Miroslav Ivanov. Tomu se podařilo přesvědčit Ministerstvo kultury ČSSR, aby byly znovu provedeny chemické zkoušky RKZ. Jako řešitelské pracoviště byl vybrán Kriminalistický ústav Federální správy

Veřejné bezpečnosti. Průzkum prováděl tým, který tvořili zmíněný spisovatel Miroslav Ivanov, dva odborní pracovníci Kriminalistického ústavu Jindřich Sitta a Dobroslav Srnec, dále byl přizván akademický malíř a restaurátor Jiří Josefík a konečně právník Jaroslav Šonka (v té době jeden z obránců RKZ).

Práce na průzkumu RKZ probíhaly údajně od června 1968 do roku 1971. Nestandardní složení Ivanovova týmu, v němž chyběli odborníci se zkušeností ve zkoumání rukopisů, se projevilo i na nestandardním průběhu a dokumentaci vlastního průzkumu. Před jeho provedením nebyla prostudována žádná odborná literatura a konzultováni relevantní odborníci (nepočítáme-li konzultaci s paleografem Hlaváčkem). V průběhu výzkumu nebyly vedeny řádné záznamy o provedených zkouškách a jejich výsledcích (laboratorní deníky). Ještě před ukončením průzkumu byla Miroslavem Ivanovem publikována řada dílčích výsledků v beletristické literatuře¹⁵. Teprve po ukončení zkoušek pracoval tým na vlastním textu výsledků. Vedle strojopisného exempláře nazvaného Protokoly RKZ (ve kterém chybí jakákoliv fotodokumentace) vznikla dvě alba na listech ručního papíru formátu A2, na nichž je nalepen strojopisný text a fotografická dokumentace (přičemž hmotnost obou svazků činí 13 kg), která dostala název Reprezentační protokoly. V obou verzích Protokolů zcela chybí základní části každé práce z oboru exaktních věd: přehled dosud provedených výzkumů a znalostí publikovaných v odborné literatuře, detailní popis přístrojů a měřících postupů, pokus o vysvětlení rozdílů v dosažených výsledcích od předchozích zkoumání, odkazy na odbornou literaturu. Hlavní průzkumnou metodou bylo zejména mikroskopické a optické pozorování, v malé míře fotografie v UV nebo retgenové oblasti. Chemické zkoušky se omezily na opakování zkoušek provedekých Bělohoubkem, při čemž však nebyly dodrženy Bělohoubkovy postupy. Chemické zkoušky navíc, na rozdíl od předchozích průzkumů, způsobily řadu nevratných změn na RK (proděravění pergamenu, poškození částí pergamenu).

Závěry Ivanovova týmu vyzněly v neprospěch obou rukopisů¹⁶: "Srovnání výsledků zkoumání RZ, RK, MPKV a PV ukazuje, že jsou tu technologické rysy společné. Ve všech případech jde o palimpsesty, přičemž psací látka českého (tedy nynějšího) textu není inkoustem; ve třech případech jde o zahuštěné roztoky, a to u RZ směsi soli měďnaté a železité, u RZ soli železité, u PV rostlinného nebo živočišného barviva, obtaženého roztokem soli měďnaté, kdežto u MPKV běží o suspenzi sazí

15 Ivanov M.:
Tajemství RKZ.
Praha, Mladá
fronta 1969.
Ivanov M.: Záhada
Rukopisu královédvorského. Praha,
Novinář 1970.

¹⁶ Ke zkoumání byly rovněž přibrány rukopisy Milostné písně krále Václava a Písně vyšehradské, které jsou podle řešitelů rovněž falzy.

(tuš). Kromě toho jak u RZ, tak i u RZ použil písař českého textu míst původních iniciál, pro svůj text; u RZ i u RK začlenil dokonce některé neodstraněné nebo nedostatečně odstraněné iniciály a majuskule přímo do českého textu, v RZ dokonce některé i beze změny; v obou rukopisech některé původní iniciály pozměnil a přijal do svého textu. V obou rukopisech byla nalezena uměle vytvořená patina stáří. Společné rysy tedy ukazují i na možnost společného původu."

¹⁷ Veškeré materiály k tomuto řízení jsou přístupné v publikaci Urban J., Nesměrák K.: Fakta o Protokolech RKZ. Praha, Neklan 1996. Výsledné texty *Protokolů RKZ* řešitelé odevzdali až tři roky po ukončení průzkumu v roce 1974. Následovalo Kriminalistickým ústavem nařízené oponentní řízení¹⁷ týmem deseti odborníků, kteří vesměs konstatovali, že Protokoly jsou neprůkazné, s mnoha pouze spekulativními tvrzeními, postrádají využití moderních analytických metod, chybí popis přístrojů a podmínek měření, takže ty nejsou reprodukovatelné atd. Na základě těchto oponentních posudků Vědecká rada Kriminalistického ústavu na svém zasedání dne 4. března 1975 **neschválila publikaci Protokolů** z těchto důvodů:

- a) provedené zkoušky zkoumání v řadě směrů buď nedotvrzují závěry zpracovatelů, nebo alespoň nevedou k jednoznačným faktům, resp. je nelze pokládat za dostatečně vědecky průkazné.
- b) řada provedených zkoušek a zkoumání i v případech, ve kterých by mohly přinést (nebo podle tvrzení zpracovatelů přinesly) jednoznačné závěry, není náležitě doložena z hlediska použitých metod, techniky, přístrojů a experimentálních podmínek, takže nelze mj. zajistit jejich opakovatelnost,
- c) nebylo využito řady jiných (moderních) fyzikálních, chemických a fyzikálně-chemických metod a prostředků, které by vedly nebo mohly vést k jednoznačnějším, popř. přesnějším výsledkům a závěrům.

V průběhu tohoto zasedání Miroslav Ivanov navrhl, aby oponenti dodatečně opravili *Protokoly RKZ* tak, aby se "*zabránilo obhájcům znovu vystupovat s tím, že Rukopisy jsou pravé"* (viz citát na protější straně). Tento návrh byl přirozeně zamítnut a všechen materiál o průzkumu RKZ byl uložen do trezoru jako tajný. O tom se však veřejnost nedozvěděla, a nadále jí byly k dispozici pouze informace publikované v beletristických knihách Miroslava Ivanova¹⁵.

Po roce 1989 vystoupil Miroslav Ivanov s tvrzením, že oponentura v Kriminalistickém ústavu z roku 1975 byla politicky

zmanipulovaná. Národní muzeum jako vlastník RKZ proto ustavilo roku 1992 další komisi pro posouzení *Protokolů RKZ*, která konstatovala, že oponentní posudky z roku 1975 nebyly politicky zmanipulovány, a tvrzení Ivanovova týmu neakceptovala. *Protokoly RKZ* byly přesto v témže roce vydány tiskem ve Sborníku Národního muzea¹⁸.

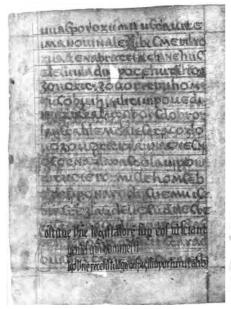
Rukopisná obrana reagovala na vydání Protokolů RKZ publikací *Fakta o protokolech RKZ*¹⁷, ve které přinesla nejen edici oponentních posudků z Kriminalistického ústavu z roku 1975, ale i oponentní posudky nové. Odhlédneme-li od výše uvedených nedostatků v průzkumu provedeném Ivanovovým týmem, podívejme se na jeho hlavní hypotézu, tedy že domnělý falzátor si obstaral středověké pergameny, ze kterých odstranil běžný text a ponechal pouze iniciály a majuskule. Do takto "připraveného" rámu pak vbásnil a vepsal svůj vlastní text. Jinými slovy, že RKZ jsou palimpsesty, což je v příkrém rozporu se všemi dosud provedenými průzkumy Rukopisů. V případě Rukopisu královédvorského se toto tvrzení opírá

18 Ivanov M., Josefík J., Sitta J., Srnec D., Šonka J.:
Protokoly o zkoumání Rukopisů královédvorského a zelenohorského a některých dalších rukopisů Národního muzea v Praze (1967–1971).
Sborník Národního muzea, řada C, 34, (1991) s. 1–116.

Z přepisu magnetofonového záznamu diskuse na zasedání vědecké rady Kriminalistického ústavu roku 1975, projednávající jak naložit s výsledky Ivanovovatýmu:

Ivanov: Plně chápu Kriminalistický ústav, plně chápu to, že jsou zde chemické nedostatky a že máte právo na ty chemické nedostatky poukazovat. Na druhé straně je třeba zvážit, že tu existuje obec obhájců, která přivítala by s nesmírným potěšením, někdy možná s nacionalistickým potěšením, že se tu vlastně nic nedokázalo a že vlastně ty všechny pokusy byly chybné nebo nedostatečné. Tak abychom zvážili, jak z této situace. ... říkám chemik nikdo z nás není, to je také kuriózní situace, těžko, abychom na chemii odpovídali ... je třeba nalézt přijatelné optimální řešení jak pro Ústav jako takový, tak pro MK, tak pro NM, tak i, a na to se nesmí zapomenout, řešení, které by zabránilo obhájcům znovu vystupovat s tím, že Rukopisy jsou pravé.

Churavý: Jestli dovolíte ještě pár slov ... ale zaujala mě ta poslední zmínka o možnosti napravení toho, co se jaksi nepodařilo v tom protokolu. Ono ne nadarmo se říká, co je psáno, to je dáno, a protokol v našich rukách je vždycky velmi vážná věc. Myslím si, že protokol o takové věci, jako o které jednáme, je tím vážnější a domnívám se, že je třeba podpořit s. Mencla, který říká, že stěží by šlo v tom protokolu něco opravovat, protože napomáhat něčemu, to bysme se mohli dopustit ještě chyby na druhou, protože bysme mohli třeba v dobré vůli něco udělat pěkné, bysme zastřeli to, že to vlastně pěkné není a vlastně bysme se mohli sami stát tím způsobem jakýmisi falzifikátory.

Coftitue Dne legiflatore fup eof ut fciant

gentef qm hominef ft. Verfiº hebr pfal
t qd Dne recefifti loge defpicif i oportunitatib³

Pokus o částečnou rekonstrukci žaltáře na fol. 6^r RZ podle Ivanovova týmu. Při zvýraznění "rekonstruovaného" písma vynikne násilné měnění velikosti písmen, aby se požadovaný text "vešel", kam údajně patří (přičemž jsou v rekonstrukci špatně psána slova recessisti a opportunitatibus).

pouze o velmi nedokonale dokumentovaná optická pozorování, bez jakýchkoliv exaktních důkazů (například pomocí fluorescenční fotografie, která je na průzkum palimpsestů obzvlášť vhodná). V případě Rukopisu zelenohorského je tomu naprosto stejně, žádný exaktní důkaz toho, že by RZ byl palimpsest, nebyl podán. Přesto Ivanovův tým dokonce "identifikoval" odstraněný text jako latinský žaltář a předložil i pokus o jeho rekonstrukci užitím gotického písma na třech vybraných místech RZ. Jak je patrné z obrázku na této straně, pro umístění předpokládaného textu do vymezeného prostoru je nutné užít písmen různé velikosti a snaha ukázat, že by se mohl text žaltáře vtěsnat do příslušného prostoru, naráží na zjevné geometrické potíže. Navíc, údajné spodní inkoustové písmo žaltáře opět není nijak dokumentováno fotograficky či chemicky.

Závěr a výhled

Z uvedeného přehledu historie hmotného průzkumu RKZ je patrné, že většina výzkumů hovoří spíše ve prospěch pravosti Rukopisů. V současné době je již k dispozici mnohem více analytických metod pro přímé i nepřímé datování rukopisů. Věřme, že jejich aplikace na RKZ napomůže v blízké budoucnosti k rozřešení otázky skutečné datace Rukopisů.

"Kteraký by konec boj jměl vzieti"

Tímto veršem pěvec v Jaroslavovi popisuje snahu chána Kublaje dozvědět se výsledek boje Tatarů s křesťany. I my se na konci naší knihy můžeme pokusit o odhad, jakým směrem se bude diskuse o stáří RKZ dále ubírat.

Největší naději na posun má bezesporu průzkum hmotné podstaty Rukopisů díky novým metodám analýzy pergamenových rukopisů.

V oboru humanitních věd pozorujeme v poslední době spíše deskriptivní přístup k celé problematice, tedy popis průběhu rukopisného sporu v minulosti¹, bez analýzy a diskuse nových zjištění zejména o jazyku a estetice RKZ. Snad i tady se v blízké budoucnosti objeví badatelé, kteří budou ochotni se věnovat studiu závěrů, které o RKZ učinil v uplynulých desetiletích Dr. Julius Enders.

Na závěr popřejme Rukopisům především řadu čtenářů, kteří si nejen vychutnají jejich uměleckou cenu, ale díky osobnímu setkání s jejich texty se sami přesvědčí o tom, že RKZ nejsou dílem jediného autora a pocházejí z různých dob.

¹ Příkladem může být zejména nedávno vydaná publikace Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885). Praha, Academia 2014.

Obsah

"U nás pravda po zákonu svatu"	
Rukopis zelenohorský	
Zkuste si sami přečíst	
Sněmy – staročeský text	
Libušin soud – staročeský text	
Sněmy – novočeský překlad	
Libušin soud – novočeský překlad	
Rukopis královédvorský	
Zkuste si sami přečíst	
I. zlomek písně	
Oldřich	
Beneš Heřmanóv	
Jaroslav	
Čestmír a Vlaslav	
Ludiše a Lubor	
Záboj	
Zbyhoň	
Kytice	
Jahody	
· · · · ·	
Jelen Róže	
Žezhulice	
Opuštěná	
Skřivánek	
II. zlomek písně	
Slovníček staročeských výrazů z RKZ	58
Rukopisy jako zdroj inspirace	63
Dvě století sporu o RKZ	
Stručná chronologie sporu o stáří RKZ	68
Česká společnost rukopisná	72
O básnických prostředcích v RKZ	75
RKZ z hlediska jazykovědy	85
Příklady jednotlivých námitek	
Zajímavosti ke slovům	104
Rukopisy a historická věda	123
Průzkum hmotné podstaty Rukopisů	135
"Kteraký by konec boj jměl vzieti"	149

Karel Nesměrák / Dana Mentzlová / Jiří Urban / Jakub Žytek

Česká společnost rukopisná / Praha 2017 1. vydání / 152 stran

ISBN 978-80-270-2453-7